

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Den østjyske længdebane 150 år

Østjysk Hjemstavns

ØSTJYSK
HJEMSTAVN
77. ÅRGANG

ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
2012

Årbogen er udgivet med tilskud fra:

Århus Kommune
Favrskov Kommune
Tømrermester Helge Kragelund
Nordea Danmark-Fonden

Redaktion og produktion: Kurt Quist Nielsen, e-mail: quistn@gmail.dk
Tryk: Silkeborg Bogtrykkeri

*Omslagsbillederne er lånt hos Lokalthistorisk Samling i Aarhus.
De er taget under prøvekørsel af godslokomotiver i juni 1923 på daværende hovedbanegård
i Aarhus.*

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

Forord

Østjysk Hjemstavn står igen klar med gode og interessante artikler fra vor fortid.

Det er i år 150 år siden, den østjyske længdebane blev indviet og dermed dannede baggrund for stationsbyer langs Jyllands østkyst. De største er Hinnerup, Hadsten og Langå, hvor en god og sund udvikling af erhvervslivet ikke havde fundet sted uden jernbanen. En del artikler i bogen tager udgangspunkt i denne og beskriver desuden arrangementer, der afholdtes i forbindelse med dens åbning. Det er specielt Ove Rosenkvist, der står bag disse artikler. Torsten Olesen giver et lidt bredere indblik i hele strækningen Aarhus–Randers, og i en følgende artikel præsenteres Modelbane Europa i Hadsten.

Alt skal dog ikke handle om jernbanen; kultur og erhverv skal også med. Det sidste dog kun i begrænset omfang, men Keld Møller Pedersen fortæller levende om sin tid som maskinlæring

Lars Ammitzbøl og Henning Nicolaisen står bag en artikel om Søren Wilsstrup, der var godsinspektør på Ussinggaard, da slægten de Lichtenberg ejede den i 1700-tallet.

En artikel af Peter Poulsen handler om kulturminde i Hasle. Længe før vejskilte af metal eller plast blev opfundet, underskrev enevældige Kong Chr. VII i 1793 en forordning om vejvæsen, hvorefter der skulle sættes markører op langs vejene.

Bredvad Mølle lå allerede i oldtiden ved et vadested ved Vestbirk. Som det var skik fik bønderne malet deres korn på møllerne, der lå tæt i det danske landskab.

Alt er ikke idyl. Også ulykker må vi have med. Her er det tale om Gentoftelykken af \dagger Morten Jensen. Den fandt sted omkring århundredskiftet en lys sommernat i den

naturskønne egn nær København. En familie skulle med toget til hovedstaden, men måtte vente på et lokaltog, der kort efter forulykkede.

Viggo Lovdal skriver om minder fra tørveproduktion i Engesvang tæt på Silkeborg.

En længere artikel skyldes Jens Peter Randløv Boes og omhandler begivenheder på Dørup Skole i Voerladegård Sogn først i århundredet.

Både første og anden verdenskrig er omhyggeligt behandlet i denne årbog. Som en af forfatterne sagde til mig, er det et uudtømmeligt emne. ”De sidste dage af besættelsen i Hammel” er skrevet af \dagger Knud Erik Rasmussen og peger på meldecentraler og lytteposter. Artiklen omhandler ikke mindst Robert Leth, som var byleder af Det Civile Beredskab.

Gamle dages spillemænd omtales af Ove Jensen med oplysning om tariffer mv., og Aase Kusk fortæller i en artikel om sine oplevelser gennem et liv med gymnastik.

Østjysk Hjemstavns formand har siddet i 25 år, hvilket hædredes med at kåre hende til æresformand, og det beretter en artikel om.

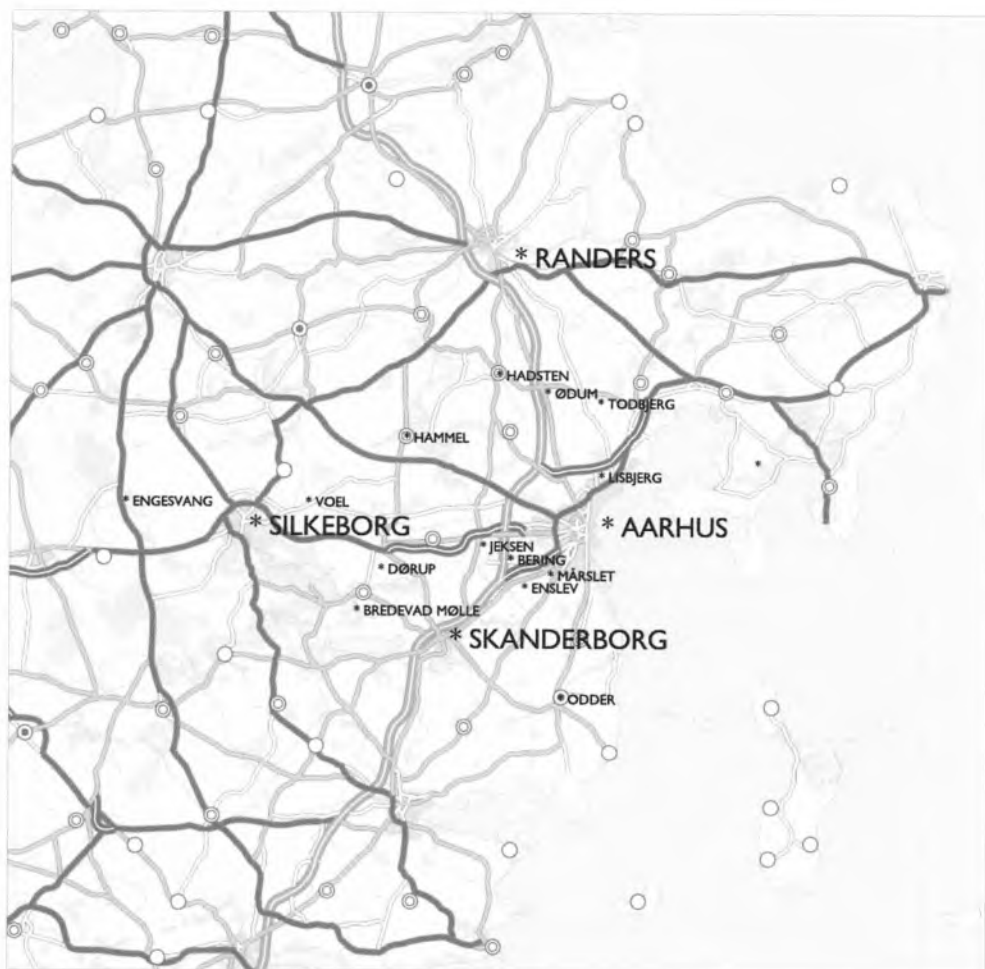
Farende svende eller vagabonder var eksistenser, der for et par generationer gik rundt på vejene. Det fortæller Søren Rasmussen og Kristian Bredholt om.

Friheden, skønheden og personligheden fortæller Keld Dalsgaard Larsen om i en præsentation af Johan Skjoldborg. Sidst anmeldes en række nyere bøger, og bogen må desværre slutte med en nekrolog over Lars Otto Kristensen. *red.*

Kurt Quist Nielsen
Redaktør

Oversigtskort

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Manden der trak sporet	12	Farvel til Danmark	103
<i>Af: Ove Rosenkvist</i>		<i>Af: Hans Jørgen Hinrup</i>	
Kulturminder i Hasle	15	Evald Tang	107
<i>Af: Peter Poulsen</i>		<i>Af: Kurt Villy Svendsen</i>	
Da damptoget kom	22	Ødum Kirke	113
<i>Af: Ove Rosenkvist</i>		<i>Af: Martin Møller</i>	
Maskinsnedkerlærling	25	Leve for friheden	117
<i>Af: Keld Møller Pedersen</i>		<i>Af: Keld Dalsgaard Larsen</i>	
Søren Wilstrup	28	Modelbane Eauraopa	128
<i>Af: Lars Ammitzbøl</i>		<i>Af: Torsten Olesen</i>	
<i>og Henning Nicolaisen</i>		Fra Gutenberg til Østjysk Hjemstavn ...	130
Guldsmed Rasmus Sørensen	36	<i>Af: Kurt Quist Nielsen</i>	
<i>Af: Henning Nicolaisen</i>		Ornecentraler	137
Gentofteulykken	41	<i>Af: Tage Franck</i>	
<i>Af: † Morten Jensen</i>		Ambulant togsalg	132
Minder fra tørvemosen	47	<i>Af: Ole Edvard Mogensen</i>	
<i>Af: Viggo Lovdal</i>		Da 1864-tragedien nåede til	
En hædersmand	51	Jeksen Dalen	145
<i>Af: A. O. Lindetoft</i>		<i>Af: Mogens Weinreich</i>	
Dørup Skole	55	Cykle-Bernhardt ydede sit til at Aarhus	
<i>Af: Jens Peter Randløv Boes</i>		ophørte som garnisonsby	151
De sidste dage af besættelsen		<i>Af: Mogens Weinreich</i>	
i Hammel	67	Kirkens alder	158
<i>Af: Aksel O. Lindetoft</i>		<i>Af: Jørgen Kraglund</i>	
Fra Enslev uddrog en flok		Mårslet Kommunalbestyrelse	163
spillemænd	78	<i>Mårslet Lokalarkiv ved Hans Møller</i>	
<i>Af: Ove Jensen</i>		Farfars opførelse af nyt stuehus	
Et liv med gymnastik	87	på Flensted Mark	168
<i>Af: Aase Kusk</i>		<i>Af: Vibeke Meister Beltoft</i>	
Formand i 25 år	93	Beretning om det forløbne år	173
<i>Af: Herman Rasmussen</i>		<i>Af: Karen Margrethe Sørensen</i>	
Jernbanen Aarhus-Randers 150 år	96	Litteratur siden sidst	178
<i>Af: Torsten Olesen</i>		<i>Af: Mogens Weinreich, Jørgen Møller</i>	
Farende svende	100	<i>Bitsch og Karen Margrethe Sørensen</i>	
<i>Af: Søren Rasmussen og</i>		† Lars Otto Kristensen	183
<i>Kristian Bredholt</i>			

ØSTJYSK

HJEMSTAVNSFORENING

Bestyrelsen er valgt på generalforsamlingen den 19. november 2011 og konstitueret på bestyrelsesmødet den 1. december 2011.

Karen Margrethe Gadegaard Sørensen (2010)

Æresformand, FU

Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 86 28 33 71

e-mail: karenms@privat.dk

Ove Kjær (2010)

Næstformand FU, Turudvalg, Redaktionsudvalg

Hørgaardsvej 31 B, 8240 Risskov,

86 17 92 30, mob. 28 14 92 31

e-mail: kok8888ok@youmail.dk

Herman Rasmussen (2010)

Kasserer, FU, Redaktionsudvalg

Linåtoften 18, Linå, 8600 Silkeborg

86 94 87 57

e-mail: herman.rasmussen@skolekom.dk

Jørn Kirkegaard (2011)

FU, Turudvalg (Formand)

Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg

86 57 20 07. Mobil 2045 3007

e-mail: jorn_kirkegaard@yahoo.com

Søren Chr. Sørensen (2011)

Turudvalg

Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 86 89 19 76

e-mail: alling@pc.dk

Ulla Lauritsen (2011)

Turudvalg

Bøgebakken 3, Lillering, 8462 Harlev J,

86 94 27 04

e-mail: ulla.arne@mail.tele.dk

Eigil Sennels (2010)

Turudvalg

Banegårdsparken 7.2.008, 8300 Odder,

86 55 41 62

e-mail: eigil.sennels@gmail.com

Jørgen Møller Bitsch (2010)

Turudvalg, Skovbyparken 11, Skovby

8464 Galten, 86 94 39 36

e-mail: bitsch@os.dk

Tage Franck (2010)

Redaktionsudvalg

Kukbakken 6, 8883 Gjern, 86 87 55 84

e-mail: franck@fibermail.dk

Mogens Weinreich (2010)

Redaktionsudvalg

Ringgaardsvej 6, 8270 Højbjerg, 86 11 03 06

e-mail: wein-@mail1.stofanet.dk

Ingelise Smed Rasmussen (2011)

Turudvalg, Vestergade 17, 8370 Hadsten

8382 Hinnerup, 86 98 09 48

e-mail: ingelise_smed11@yahoo.dk

Vagn Hammer (2011)

Redaktionsudvalg

Plutovej 16, 8370 Hadsten, 86 98 33 24

e-mail: hammers@privat.dk

Lars Holger Mortensen (2010)

Turudvalg

Teglværksgade 19, 2.tv. 8000 Århus C

86 11 77 95

e-mail: larsmortensen51@gmail.com

Kristian Pedersen (2011)

Sdr. Ringgade 77, 2. th., 8000 Aarhus C

86 14 87 20, mobil 2076 9001

e-mail: kbsp@stofanet.dk

Årbogsredaktør: (2006)

Kurt Quist Nielsen

Venusvej 21, 8370 Hadsten, 86 98 07 99

e-mail: quistn@gmail.com

Revisorer:

Mogens Lindekilde (2010)

Rosenvænget 79, 8362 Hørning, 86 92 18 39

e-mail: moli@live.dk

Troels Smidt (2011) e-mail: btsmidt@gmail.com

Sabro Skolevej 10, 8471 Sabro, 86 94 84 25

Hjemmeside:

www.ostjysk-hjemstavn.dk

Forfatterbiografier

f Morten Jensen, f. 1871 på gården Nyholm i Gram ved Skanderborg, død ugift den 17. juli 1920 i Følle ved Rønde.

Har været på Vallekilde Højskole to vintre, lærte snedkerhåndværket, arbejdede i Aarhus og i København. Senere arbejdede han som gartner og havde sit eget gartneri i Følle fra 1907 til sin død.

Peter Poulsen, f. 1954 i Viborg. Matematisk studentereksamen på Viborg Katedralskole 1972. Bosat i Borum siden 1974. Danmarks Journalisthøjskole 1976-80. Journalist og redaktionssekretær ved Aarhus Stiftstidende siden 1980. Begyndte at rode lidt med lokalhistorie i 1978. Medstifter og leder af Lokalhistorisk Arkiv for Borum og Lyngby sogne.

Henning Nicolaisen, f. 1946, udlært i Vejle indenfor tekstilbranchen. Har i mere end 25 år interesseret sig for gammelt dansk sølvtøj, sølvsmedene og deres mærker.

Ove Jensen, f. 1941 i Enslev, Kolt Sogn. Lærer fra Marselisborg Seminarium i 1968. Har arbejdet som skolebibliotekar og lærer i bl.a. Hinnerup og Aarhus kommune. Deler nu en stor del af sin tid mellem cykling, skov og lokalhistorie.

Viggo Lovdal, f. 1935 i Them Sogn. Pensioneret fra DSB. Medarbejder ved Jernbane Tidende og frivillig medarbejder ved Egsarkivet i Galten.

Vibeke Meister Beltoft, f. Rasmussen den 5. april 1942 i Hillerød. Gift med Finn Beltoft med hvem jeg har 2 børn. Uddannet som teknisk tegner i 1961. De sidste 25 år har jeg været ansat ved Vestsjællands Amt, hvor jeg arbejdede inden for natur og miljø.

Herman Rasmussen, f. i Marstal 1947. Søn af en skipper - hans oldefar byggede "Fulton". Læreruddannet - ansat i 36 år på Herskindskolen i Galten Kommune. Bosat i Linå ved Silkeborg. Arbejdet mange år med lokalhistorie, bl.a. i Sabro. Medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1989. Kasserer i foreningen siden 1999.

Aksel O. Lindetoft, f. 1934. Har i mange år arbejdet i udlandet med handel og eksport. Nu fast bosiddende i Spanien.

Jens Peter Randsløv Boes, f. 1932 i Hem, læreruddannet 1953 fra Gedved Seminarium, vikar i Voerladegaard 1953, soldat 1953-55 og lærer i Addit 1955-60, viceforstander i Høvelte 1960-62, øvelsesskolelærer og seminarielærer ved Th. Langs Skole og Seminarium i Silkeborg 1962-86, Århus Seminarium 1986-87 og Silkeborg Seminarium 1987-2002. Har skrevet artikler om skole/pædagogik. Bor i Sejs, Silkeborg.

Mogens Weinreich, f. 1937 i Århus. Uddannet journalist. Ansat på dagbladet "Demokraten" fra 1961-74. Herefter freelance-virksomhed. Forfatter til "Kend din by"-serien, der kunne læses i JP Århus, og som nu foreligger i bogform, udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.

Keld Møller Pedersen, f. 1937 i Borum. Flyttede til Stjær i 1946. Landbrugsmedhjælper i 2 ½ år. Rønede Efterskole 1953-54. I lære som maskinsnedker 1.5.1954, udlært 1. maj 1958. Soldat 16 mdr. Gift 1960. Bor i Stilling.

Tage Franck, f. 1939 i Sondrup ved Horsens Fjord. Lærereksamen fra Aarhus Seminarium 1964. Lærer ved Gjern Skole 1964-2002, minus orlov som lærer i Jakobshavn på Grønland 1976-78. Siden 1989 leder af Lokalhistorisk Arkiv for Gjern Kommune. Foredragsholder ved aftenskoler mv. Bor i Gjern. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.

Kurt Villy Svendsen, f. 1950. Radiotelegrafist; tidligere kontorpakmester ved Hadsten Postkontor. Har i 6 år, sammen med Hadsten PingvinNyt, udgivet det lokalhistoriske julehæfte om Gammelnissen Uffes rejse i Hadsten og omegn.

Karen Margrethe Sørensen, f. i Hørslevbol. Sygeplejeelev på Århus Amtssygehus. Kontorassistent ved Viby Postkontor. Formand for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1986 samt kasserer i Dansk Lokalhistorisk Forening. Har siddet i Århus Byråd i 12 år.

Jørgen Møller Bitsch, f. i Sejling 1937, Ask Højskole, Skovby, pensioneret postbudformand, ansættelse i Postdanmark 1962-2007 med tjeneste i Hørsholm og Aarhus. Har skrevet små indlæg til kirkeblade i Skovby og præstehistorie i Sejling. Har været medlem af Skovby Menighedsråd i 28 år. Er medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavn.

Ove Rosenkvist, f. 1937, arkitekt. Har været informationschef på Den jydsk Haandværkerskole, redaktør af Hadsten og Omegns Folkeblad og har skrevet flere bøger om Hadstens historie.

Lars Ammitzbøll, f. 1938, realist 1957, museumsassistent på Tøjhusmuseet, arkivar i forsikringsselskabet Baltica, kustode på Rosenborg og på Glyptoteket.

Aase Kusk, f. på Thorupgård i Voel 1922. Hun begyndte i Voel Skole den 1. april 1928. Var gift og boede i Voel indtil 1954 og derefter i Gjern. Ledede gymnastik begge steder.

Torsten Olesen, f. 1950. Lærer på Østervangskolen i Hadsten 1976-2010 og har undervist i en årrække i Hadsten kommunale Ungdomsskole med speciale i elektronik. På hobbybasis interesseret i jernbaner og modeljernbaner. Siden 2000 daglig leder af byens turistattraktion Modelbane Europa.

Ole Edvard Mogensen, f. 1952 i Vrå. Tog realen med og kom til banen. Siden stationsleder og regionschef. Nu konsulent. Bor i Ry. Har skrevet adskillige jernbanehistoriske artikler i bøger og tidsskrifter.

Keld Dalsgaard Larsen, (f. 1954), cand.mag. i historie og oldtidskundskab fra Aarhus Universitet. Museumsinspektør på Silkeborg Museum (i dag Silkeborg Kulturhistoriske Museum) siden 1986.

Kurt Quist Nielsen, f. 1942. Bogtrykker, bladudgiver, redaktør. Står for produktion og redaktion af Østjysk Hjemstavn samt grafik og produktion af hjemmesider og pr.

Jørgen Kraglund, f. 25. maj 1943 i Hjørring. Realeksamen 1960. Eksamen fra Den Grafiske Højskole 1970. Redaktør på Den kulturhistoriske institution Wormianum, hvorunder hører tidsskriftet Skalk og bogforlaget Wormianum fra 1971 til 2005. Institutionens leder sammen med Christian Adamsen siden 1996. Modtog i 2005 Foreningen for Boghåndværks ærespris.

Hans Jørgen Hinrup. Pensioneret forskningsbibliotekar. Cand mag. i historie og kinesisk. Ansat som fagreferent ved Statsbiblioteket fra 1973 til 2008. Leder af Håndskriftsamlingen og Illegal Samling. Har især skrevet om kinesisk historie, men også om f.eks. danske spillekort.

Martin Møller, f. i Tobæk Mølle 1948. Uddannet smed i 1968, tog gas-, vand- og sanitetsmestereksamen i 1981 og arbejdede med VVS-arbejde frem til 2010, heraf knap 20 år som selvstændig.

Kristian Bredholt, f. 1931 i Lindå, Todbjerg Sogn. Har deltaget i arkivarbejde siden 1998 og har 2002-07 og 2009-11 stået for tilrettelæggelse af Todbjerg-Mejlby Kalenderen.

Søren Rasmussen, f. 1929 i Lindå, Todbjerg Sogn. Har siden 1984 været medarbejder i Todbjerg-Mejlby Egnsarkiv, hvor han sammen med sin hustru, Sofie Selling R., har været arkivleder fra 2009.

Ankomst til festpladsen ved Langå 3. september 1862.
Kongetoget ved Aarhus-Randers banens åbning.

Manden, der trak sporet

af Ove Rosenkvist

Når alle mellemregninger springes over, er der kun én person, der har æren for, at sporet med jernbanen blev trukket mellem Aarhus og Randers.

Manden hed Johannes Magnus Mørk (1827-1889). Mørk var Aarhusmand. Alt, der kunne gavne byen, tog han sig af. I 1860'erne begyndte Mørk at referere fra byrådsmøderne til Aarhus Stiftstidende. Det var ham, der indførte den lokale og landsdækkende politik i den indtil da upolitiske avis. I 1873 blev han ansvarshavende redaktør for Stiftstidende, men han måtte

forlade jobbet i 1889, da enken efter ejeren H.F. Elmquist havde andre planer med avisen. To måneder efter afskedigelsen døde J. M. Mørk pludselig den 17. juni 1889 under en rejse til København.

En stjernestund

”Stjernestunder” kalder den tyske forfatter Stefan Zweig de sekunder i historien, hvor alting afgøres. Hvad der ellers forløber roligt samles i et øjeblik, og hvis der oprinder sådan et historisk øjeblik, bliver det af afgørende betydning i årtier og århundrede.

Konsul Johannes Magnus Mørk (1827-1889) chefredaktør Aarhus Stiftstidende. Manden, der trak sporet.

Da konsul J. M. Mørk i 1857 satte sig for at flytte den jyske længdebane fra Viborg til Aarhus, lykkedes det med to stemmers flertal i Rigsdagen, 43 mod 41, at få banen til at løbe i Østjylland i stedet for på den jyske højderyg midt i hovedlandet.

Her skabte han en stjernestund, der fik betydning for Aarhus, Hinnerup, Hadsten og Langå.

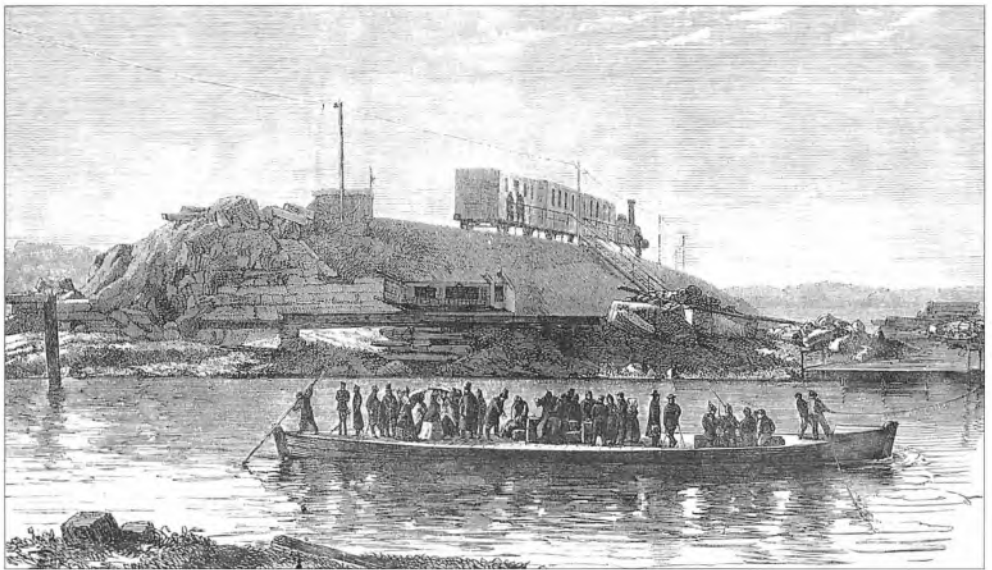
Banen bygges

Den 5. februar 1860 lagde det engelske skruedampskib *Swallow* til ved Aarhus' nye

dampskibskaj, der var anlagt på stranden nedenfor katedralskolen. Skibet kom med materialer og ingeniører til den nye bane, som skulle bygges. Det var englænderen sir Morton Peto, der byggede jernbanen mellem Aarhus og Randers med sine banebørster.

Det gik hurtigt med jernbanen. Den 3. september 1862 åbnede den strækning, der gik fra Aarhus mod Hinnerup, Hadsten og Randers. I beretninger om gamle dage fortælles der altid om sol fra en skyfri himmel, når vigtige begivenheder finder sted.

Sådan var det ikke den septemberdag i 1862, da Fredrik VII og grevinde Danner tog turen frem og tilbage, mens folket stod og jublede langs banen. Det regnede i stride strømme. I åbningstalen sagde banens bygherre, Morton Peto, at Aarhus ville blive et hovedpunkt ved jernbanen "både i kraft af sin ypperlige havn, sin oplyste befolkning og sin herlige beliggenhed..."

Preusserne sprængte broen ved Langå den 26. juni 1864. De næste halvandet år blev passagererne færget over Gudenåen.

Banebørster er skabt af Gudrun Steen-Andersen på initiativ af Ella Krogsgaard og Poul Bildsøe Hansen. Skulpturen er i bronze. Banebørster var løsarbejdere, som levede af at lægge togskinner og andet forefaldende arbejde fra midten af 1800-tallet og ca. 100 år frem. Foto: Ove Rosenkvist

Det var en festtale, der ville noget!

Den nye bane bugtede sig gennem det jyske landskab mellem gamle købstæder og nye stationsbyer.

Krigen kommer

To år senere blev togtrafikken afbrudt ved Langå, da den tyske general Vogel von Falkenstein sprængte broen over Gudenåen. Det skete 26. juni 1864. Det var en 50 meter lang jernbanebro, der blev ødelagt. Ved

Langå måtte passagererne stå af toget og gå ned til bredden ad en stejl trappe.

Med færge gik turen til den modsatte bred, hvor de fortsatte med et andet tog. I marts 1866 kunne en ny bro tages i brug.

Selvom der var krig, byggede englænderne videre på banelinjen, men krigen skabte så mange problemer, at den danske stat i 1867 måtte overtage banen.

Oversigtsbillede med 200 år gammel kulturarv midt i Hasle.

Foto: Peter Poulsen

Gemt og glemt: To spændende kulturminder i Hasle

Af Peter Poulsen

Hver dag passerer i titusindvis af mennesker forbi de to steder, du ser på billederne ved denne artikel. Vi er på Viborgvej i Hasle. Engang en landsby med gårde, kro og kirke. Nu totalt forvandlet – nogle vil måske sige mishandlet – som en lidt identitetsløs forstad til Århus.

Jeg tør dog godt fastslå, at kun en meget lille brøkdelen af de mange forbigående lægger mærke til to interessante vidnesbyrd

om landevejens og lokalrådets fortid. Det skal så tilføjes, at der bestemt heller intet er gjort for at pege på de to små stykker kulturarv. Nærmest tværtimod.

Men om dem handler denne artikel.

På kongens og Reventlows bud

Længe før vejskilte af metal eller plast blev opfundet, underskrev den enevældige kong Chr. VII i 1793 en forordning om vej-

Den kvadratiske grundform på den gamle vejvisersten krones af en kuglerund tilhugning. Teksten nedenunder, der allerede for 70 år siden var svær at se tydeligt, skilte vejen til Ry.

væsen, og i den stod blandt meget andet, at der skulle sættes nogle markører op langs vejene. Kongen var som bekendt sindssyg, så tidspunktet i betragtning anes C. D. F. Reventlows hånd bag også dette stykke oplysningstænkning.

Folk – og her tænkte hoffet og gehejmestatsrådet vel nok i første omgang på egne udsendte medarbejdere – skulle ikke længere fare vild, når de vovede sig væk fra byernes stenbro og ud på sand- og muddervejene i for eksempel det mørke Jylland.

I de følgende årtier blev der derfor sat vejvisersten op mange steder ved kryds og sideveje på det (dengang) overordnede vejnet. Først langsomt og tøvende. Siden mere konsekvent.

Arbejdet fortsatte frem til omkring 1930'erne, da vejvæsenet så at sige sprang

direkte fra stenalderen til jernalderen. Så fulgte syv-otte årtier med ødelæggelse og forfald eller i hvert fald glemsel og forsømmelse.

De fleste af de mange vejvisersten langs alfarvej er nemlig for længst blevet fjernet igen som led i den transport-teknologiske udvikling. Enkelte blev tilsyneladende blot væltet om, kørt hen over og gradvis dækket af sand og græs. Tilbage står i vores tid mest nogle gemte og glemte sten. Især langt fra de steder, hvor beslutningstagere og vejingeniører har deres øjne.

Molboen der glemte at spørge

Måske svinger tidsåndens pendul dog nu tilbage. I de senere år er der opstået en interesse for at bevare disse stykker kulturarv.

På nordsiden er denne tekst siden hugget ind. Ryvejens midterste hovedforløb gik ganske rigtigt gennem landsbyen Lyngby.

Sogneskellet mellem Hasle og Århus. Man skal kigge godt efter for at få øje på den unikke gamle skelsten. Meget andet fanger øjet.

Vejhistorisk Selskabs tidsskrift har skrevet om vejviserstenene. Kommunemænd og lokale beboere er i en vis grad begyndt at værne om dem. Enkelte sten er ligefrem blevet gravet frem og genrejst fra en skindød under græstørvane.

På Djursland har naturvejleder Jens Reddersen blandt andet registreret et stort antal sten langs vejene. Til alt held havde vejformand Rud Møller Jensen på Mols nemlig igennem nogle år ignoreret gældende orden og praksis om at fjerne ”det gamle skidt”, og dermed havde han lagt grunden til bevaringsarbejdet (eller mere præcist: vejformanden undlod ganske enkelt at spørge sin overordnede på kontoret i Ebeltoft, om det var i orden, at han vedligeholdte ”sine” kultur minder på Mols med lidt

maling i ny og næ, og han fik derfor aldrig et nej). Herom har Reddersen, der siden fik Syddjurs Kommune som officiel partner, skrevet i Århus Stifts Årbøger.

Tør vi nu også lige det?

Tilføjet med passende beskedenhed: I landsbyen Borum gennemførte vi i 2010 en retnings- og bevarings-aktion for tre sten, der alle befandt sig langs den tidligere landevej mellem Randers og Skanderborg og her havde vist af til henholdsvis Skivholme, Herskind og Mundelstrup.

Nu står stenene genopmalede, genoprettede og genplacerede – og jeg kan tilføje, at de f... var tunge.

Vi turde næsten ikke. For *var* det måske i grunden ikke klogere, at disse kultur minder

På østsiden står der "BY", mod syd står der "SKEL", og på siden ind mod det noget pietetsløst anbragte kabelskab står ordet "AMT".

stod gemte og glemte, halvt væltede og delvist overgroede i et så fjernt og negligeret hjørne af Århus Kommune som Borum? Så risikerede vi da i hvert fald ikke, at en eller anden kommunal vejmand kom og fjernede dem, fordi de stod i vejen for græsslåning, sneplove, trafikikkerhed, sparekrav eller hvad man nu kunne finde på.

Men vinden er tilsyneladende vendt. En forsigtig opringning til chefen for vejvedligeholdelsen i Århus Kommune, Jens Bruun

Jensen, viste, at kommunens fjerne folk nok skulle holde fingrene væk fra "vores" sten i Borum. Ja, vi fik faktisk ligefrem embedsmændens velsignelse til at give et lille frivilligt, ulønnet bidrag til forskønnelsen og den historiske bevidsthed på vejområdet.

Alle veje fører til Ry

Så nu tilbage til Hasle. Her er situationen temmelig mistrøstig, selv om de to sten ved Viborgvej forekommer både betydeligt ældre og mere interessante end de tre i Borum og de fleste i Syddjurs. Vi skal nu se på dem efter tur:

Den vestligste står på hjørnet af hovedvejen og Ryvej. Den sidstnævnte vej, der i dag fungerer som en blind villavej, *gik* virkelig i sin tid til Ry (Gammel Rye).

Der har været adskillige "Ryveje" vest for Århus. De var i skiftende brug indtil midten af 1800-tallet, da staten satte vejinspektør Enrico Mylius Dalgas (ja, det er ham med Hedelselskabet) til at anlægge en regulær landevej til den nye by Silkeborg i årene fra 1847 til 1855.

Her midt i den gamle herredsby Hasle begyndte den midterste hovedlinje, der fortsatte ad nuværende Ryhavevej og Edwin Rahrs Vej, over Engmarken og Rætebøl gennem Lyngby, forbi Lyngbygård og Labing Mølle til Hørslev, Skovby, Høver, Nørre Vissing, Jaungyde og Siim (i en periode foretrak man dog ofte fra nuværende Edwin Rahrs Vej til Høver en variant gennem Hejredalen, forbi Brabrand Kirke, syd om Årslev Skov, ind mellem Harlev og Framlev og gennem Lillering og Storning – der har som sagt eksisteret *mange* Ryveje).

Gammel og nyere tekst

Stenen midt i Hasle er slank og med kvadratisk tilhugget tværsnit. Den har et afrundet, kugleagtigt hoved og to forskellige slags temmelige utydelige skrift på to

sider mod øst og nord. På den ene side står indhugget:

”Rye
Veije”
Eller måske står der
”Rye
Veyen”

Som allerede Chr. Hejlskov skrev for 70 år siden, er teksten nemlig ”kun læselig ved gunstig Belysning”.

Den anden indskrift står helt tydeligt og kantet:

Vejvisersten som denne i Mundelstrup Stationsby er der endnu overlevet en del af – måske fordi de ikke længere gør meget væsen af sig og til er delvist tildækkede af jord og planter. Stenen putter sig lige ved siden af jernbanebroen. Samme model kan blandt andet ses på hjørnet af Randersvej og Elevvej i Lisbjerg.

”LYNGBY
8,2 km”

Disse to linjer ser betydeligt yngre ud og må også rent logisk være indhugget for højst 100 år siden. Meter-systemet blev indført ved lov i 1907 og indført i årene 1910-16. Og i mellemtiden var man holdt

op med at køre denne vej, hvis man skulle helt til Ry.

Stenen giver værdighed

Omgivelserne ser gennemsnitligt ”kommunale” ud: En lille græsplæne og nogle træer fylder den plads ud, der midt i 1900-tallet blev skabt ved at lukke Ryvejs udkørsel i hovedvejen. Det suppleres med en bænk, et bøjet vejnavneskilt og en skraldespand på et gruslagt fortov dækket med ukrudt. Bænken så, da jeg tog billederne, ud til at være smidt af med kran eller flyttet af sine brugere, for den dækker for skiltet med ordet ”Ryvej”.

Det eneste, der faktisk giver stedet lidt værdighed, er den historiske vejvisersten. Jeg skønner dens alder til omkring 200 år. Men den er ikke blevet kalket eller på anden måde vedligeholdt i de sidste 40 år.

Denne sten på Borum Byvej stod tidligere lavt og trykket af tidens tand og talrige lastbilhjul. Nu har beboerne rettet den op og genmalet forsiden og indhugning i de originale farver. Stenens opsætning kan dateres til tidsrummet 1910-35. Bemærk datidens præcise længdeangivelse med en præcision på 100 meter.

Kulturgenopretning. Carsten Nielsen (t.v.) og artiklens forfatter sætter nænsomt en restaureret vejvisersten tilbage efter restaurering udført af Hans O. Hansen, alle Borum.

Her slutter amtet

Lidt længere mod øst nede ad bakken mod Århus ligger en Kvickly-butik foran Frydenlund-kvarteret. Den må vi begynde med som fikspunkt.

På hjørnet af butikkens parkeringsplads hen mod huset på Viborgvej 100 gemmer sig nemlig den anden historiske Hasle-sten, og den er ikke mindre interessant.

Her er ikke så meget tale om en vejviser-som en skel-sten. Stenen står nemlig præcis på grænsen mellem det gamle Hasle Sogn og Århus Købstad.

Som ældre læsere vil huske, var landsog-nene før kommunalreformen i 1970 tilknyt-tet 24 amter, der i øvrigt var noget mindre

end de senere amtskommuner. Amtsråd skulle godkende mange af sognerådernes dispositioner. Købstæderne – for eksempel byer som Århus – havde derimod en anden status og nød i højere grad selvstyre som de nuværende kommuner fra 2007.

Med den viden i baghovedet giver det god mening, hvad der står på tre sider af skelstenen mellem Hasle og Århus:

”AMT
SKEL
BY”

Boede du vest for stenen og blev syg, blev du indlagt på *Amtssygehuset*. Boede du på købstadssiden, kom du på *Kommunehospitalet*. For nu blot at nævne én af de logiske følger.

Er der nogen, der kigger?

Den bevarede skelsten, der efter min viden er temmelig sjælden om ikke unik, har ligeledes et kvadratisk tilhugget tværsnit. Den er dog utvivlsomt meget nyere end afviseren mod Ry – måske cirka 100 år. Den har været malet/kalket hvid i tekstfelterne, der har været afgrænset af to røde bånd.

Jeg har passeret stedet i tusindvis af gange i bil, på cykel eller i bus og erindrer svagt at have set stenen nymalet efter 1970 – den daværende Århus Amtskommunes vejvæsen var jo også ganske flink til at vedligeholde. Kigger man efter, kan man endnu se spor af maling.

Men hvem kigger overhovedet? Jeg fornærmer vist ingen ved at sige, at den selvudråbte kulturstorby Århus ikke just viser interesse for små, kulturhistoriske perler som denne.

Situationen anno 2012: Stenen ved sogneskillet står i et af de sædvanlige kommunale ukrudtsbede mellem skæve og delvist overgroede fortovsfliser. Ved siden af har nogen tilladt anbringelse af et klodset kabelskab. Det må dog være længe siden og repræsenterer – hvis vi lige skal være lidt positive – et stykke nyere teknologihistorie. Skabet bærer nemlig bogstaverne ”JTAS” – det må stå for Jydsk Telefon Aktie Selskab, ak ja. Den obligatoriske graffiti er sværere at afkode, og det gør vist heller ikke så meget.

MERE LÆSNING:

Chr. Hejlskov: De gamle Tværveje fra Aarhus og Horsens til Ringkøbing. I Historie/Jyske Samlinger, Bind 5. række, 7 (1943 - 1945)

Viggo Launbjerg og Jens Johansen: Milepæle og andre sten langs vejene. I Vejhistorie nr. 15, 2008

Michael Hertz: Om at opspore vejvisersten. I Vejhistorie nr. 15, 2008

Jens Reddersen: Vejvisersten - et overset kulturminde. I Århus Stifts Årbøger nr. 92, 2009

Da damptoget kom

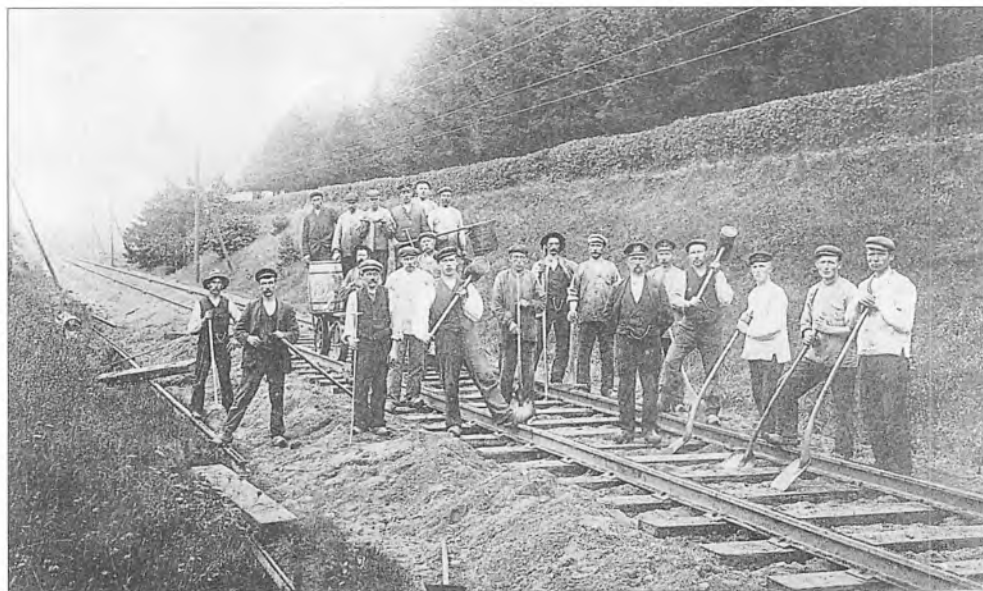
Af Ove Rosenkvist

"Næstefter kønsdriften er jernbanedriften det sværeste at styre," sagde en dansk politiker engang.

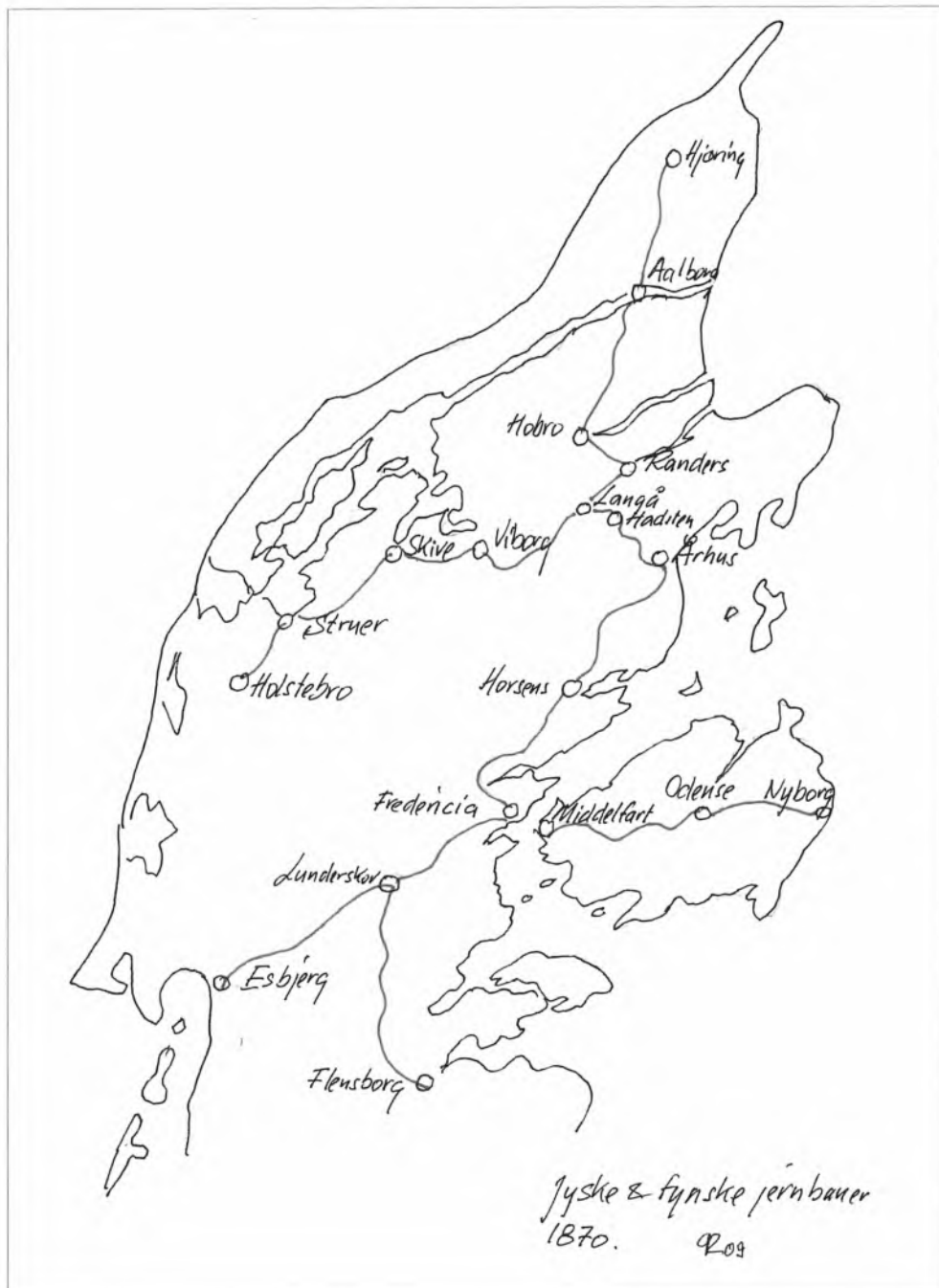
Den 3. september 2012 er det 150 år siden Hinnerup, Hadsten og Langå blev byer ved den jyske længdebane.

Omkring år 1830 kunne damplokomotiver vise pålidelig og anvendelig trækraft. Derefter blev anden landtransport valgt fra i de følgende år.

England var det førende land indenfor jernbaners anlæggelse, og det blev da også

Skinner skiftes ved Hadsten i 1902. de første år var banen enkeltsporet.

Jyske og fynske jernbaner 1870.

et engelsk firma, der fik sat Danmark på skinner.

Den første bane

Den første bane, anlagt mellem København og Roskilde, åbnede i 1847, nærmest til fornøjelse.

Der var andre planer, men de blev bremset af den første slesvigske krig i 1848. Der kom nu flere forslag til linjeføring op gennem Jylland, fra de spor der var anlagt i Slesvig-Holsten.

Der var forslag om en bane ved vestkysten, en over Jyllands højderyg til Viborg og endelig en linjeføring i Østjylland, der ville give stor trafik og bedre indtjening.

Der var mange fordele ved en Østjysk længdebane. Hæren pegede på, at det fra søsiden ville være muligt at beskyde banen og tilfælde af krig hindre fjendens troppebevægelser med tog.

Modstanderne mente en østbane ville blive for dyr at anlægge og vedligeholde, da den gik gennem et aktivt landbrugsområde og skulle føres frem over Østjyllands mange fjorde og fugtige engdrag.

Med to stemmer

Enden på debatten blev, at rigsdagen med 43 mod 41 stemmer valgte at lade banen anlægge i Østjylland.

Arbejdet blev overdraget til englænderen sir Morton Peto (1809-1889). Peto var verdens største entreprenør i jernbaner. En overgang havde han ansat 30.000 mand. Firmaet anlagde banen og drev den til 1866-67, hvor Peto kom i økonomiske vanskeligheder og derfor måtte overdrage banen til den danske stat.

I 1870 var der fine forbindelser i Jylland og på Fyn, som det ses på skitsen.

Maskinsnedkerlærling på ”Borums Møbelfabrik” i Stilling

Perioden: 1. maj 1954 – 1. maj 1958

Af Keld Møller Pedersen

Jeg er blevet opfordret til at fortælle om min tid som læredreng på ”Borums Møbelfabrik” i Stilling, og det gør jeg gerne. For at få en rimelig sammenhæng i denne periode må det være rigtigt at starte lidt før og fortsætte lidt efter:

Jeg er født den 20. juni 1937 i Borum, men flyttede sammen med mine forældre til Stjær i 1946. Efter skoletiden kom jeg ud at tjene som landbrugsmedhjælper i 2½ år. Det var ikke interessant for mig, og jeg klagede min nød til min far. Han tænkte nok på, om en 16 års knægt helt var klar over, hvilken livsbane der var rigtig, så jeg kom på Rønde Efterskole i vinteren 1953-54. Det var en fantastisk oplevelse, som alle unge burde have. Udover at lære nogle gode ting, tænkte sig, så fik jeg venner for livet. Det var da utroligt! Et ophold som jeg blev meget taknemmelig for.

Jeg kom hjem i foråret 1954, og da havde min far igen været ude for at hjælpe mig. Han havde en ungdomsven, der havde

en møbelfabrik i Stilling (Peter Borum Petersen). De to havde stukket hovederne sammen og aftalt, at jeg skulle komme til samtale (jeg skulle selvfølgelig også vurderes). Jeg fik lærepladsen fra 1. maj 1954. Først tre måneders prøvetid, og efter prøvetiden blev lærekontrakten underskrevet. Så var det alvor, og jeg var stolt!

Det blev fire år med mange pligter, men jeg fik også megen lærdom puttet ind i hovedet. Jeg arbejdede først og fremmest arbejdet i 48 timer om ugen. Derudover var jeg fire aftener om ugen på teknisk skole i Galten, men jeg var glad for det hele.

Læretid og teknisk skole

Som nævnt ovenfor startede jeg min læretid 1. maj 1954. Det var en stor omvæltning! Jeg kom på fabrikken kl. 07.00 og hilste på de andre. Jeg var på kontoret for at aflevere sygekassebogen, mester skulle jo betale min sygekasse. Så blev jeg sat i gang med at arbejde. Jeg kom til at stå ved en afretter.

Her er jeg ved overfræser

Henning Borum Petersen viste, hvordan jeg skulle gøre. Det var nyt og spændende, og det gik vel helt godt. Senere kom jeg til at tykkelseshøvle det, jeg havde rettet. Som lærling var der også helt andre ting jeg skulle. Lidt før frokost, dvs. lidt før kl. 09.00, skulle jeg rundt på fabrikken for at høre, hvad man skulle have ved mejeriet og brugsen. Det var en pligt, yngste lærling havde. Jeg hentede mælk, tobak, øl, chokolade osv. Det blev afleveret til "Svendene", og jeg måtte også købe til mig selv - godt nok!

Arbejde ved overfræser og stødsav

Kl. 09.00 blev der signaleret frokost. Signalet var et par bank på de store varmerør og præcis ved banket gik alt i stå, og vi pakkede op for "Madderne", jeg havde med hjemmefra. Der var ingen frokoststue, vi sad på høvlebænken, en tønde eller kasse, eller hvad der nu var, det var OK. snakken gik, maden blev spist og piberne tændt. Lidt hygge var der også! Præcis et kvarter senere bankede Kr. Black igen på røret, og arbejdet gik i gang, punktligt.

Det samme foregik til middag, dog ikke butiksbesøg, men ellers. Dog havde vi en halv times pause. Her var forskellen, at der var folk, der gik hjem for at spise. Arbejdet fortsatte igen frem til kl. 17.00, hvor vi tog hjem. For mit vedkommende var det på cykel til Stjær. Det var langt, og jeg

var ikke særlig glad for det. Jeg talte med min far om køb af en knallert. Jeg havde nogle opsparede penge fra landbruget, og vi blev enige om at køre til Harlev for at se på en knallert. Uha! det var spændende. Vi så på en brugt, men min far havde nu den mening, at nyt var bedst og billigst, og sådan blev det. Jeg købte en helt ny Skylon. "Hallo" for en sag, den var rød! Jeg var stolt og glad og kunne nu køre på arbejde uden de store problemer.

Mig selv Frokost

På fabrikken lavede vi i stor udstrækning skriveborde, både til butikker og til eksport til USA. Derudover lavede vi sofaaborde og skrivebordsstole. Træsorterne var teak, teak/eg og palisander. Moden for træsorter skiftede fra teak til palisander, i den periode jeg var lærling. Det var godt arbejde, og jeg

Så er der frokost

følte selv, at jeg lærte meget. Endelig var det sådan, at en maskinsnedkerlærling fik en mere fornuftig løn end de andre lærlinge. Jeg fik første år 43,04 kr./uge + sygekasse og skolepenge. Så vidt jeg husker, sluttede jeg med 62,50 kr./uge.

Jeg skriver ovenfor, at en arbejdsuge var 48 timer. det var den også, for svendene altså. Vi arbejdede lørdag til middag, og så gik svendene hjem, men ikke lærlingene.

Vi var to lærlinge, én som samler (Jørgen fra Samsø) og så mig selv. Vi skulle gøre hele fabrikkens tre etager rene. Med sved på panden kunne vi klare det på et par timer. Så var problemet bare, om mesters kone kom og gerne ville have bud i brugsen. Jeg ville jo gerne hjem, idet jeg var meget engageret i håndbold og skulle ofte til kamp.

Her er jeg ved rundsaven

Som maskinsnedker var der jo stor mulighed for at komme til skade med hænderne. Det hed sig, at når man kom til skade, så var men blevet rigtig maskinsnedker. Jeg kom til skade! Det var vel sidst på året 1956. Jeg stod ved båndsaven og skar teaklister til bordplader, da det gik galt. Noget smuttede, og min højre hånd gled ind i klingens, det var ikke så godt. Mesters datter Karen var hjemme fra København for at skulle giftes. Hun var sygeplejerske og var straks klar til at forbinde mig. Mester kørte mig til lægen i Skanderborg. Han kiggede på mig og sendte mig på Skanderborg Sygehus, hvor jeg blev behandlet. Senerne var skåret over, men fingeren kunne jeg beholde, så nu var jeg maskinsnedker. I læretiden tog jeg også kørekort til motorcykel og fik knallerten skiftet ud med en motorcykel. Jeg fik ikke mindst en kæreste. (Hende har jeg holdt guldbryllup med)!

Teknisk Skole var et kapitel for sig. Det var i vinterhalvåret i Galten. Det første år skulle jeg på skole fire gange om ugen, dvs. to gange teknisk skole og to gange handelsskole. Det var hårdt, men nødvendigt.

Vi gik det første år på Galten Hotel. Det år blev der bygget en helt ny Teknisk skole i Galten.

Vi startede om efteråret og havde udstilling om foråret. Teknisk skole var det mest spændende for mig. Tegning havde altid interesseret mig, og da vi nu skulle tegne brugbare ting, gav det mening. Det var til kl. 22.00, så inden jeg kom hjem, var jeg godt brugt. Det sidste år skulle vi vælge, hvad vi ville lave som svendestykke og lave arbejdstegningerne dertil. Jeg valgte at lave en spisekestol og fik godkendt oplæget og senere tegningerne. Dog lagde svendekommissionen en kontrakt til, OK, det var jo så det! Mester skulle give mig det nødvendige træ til arbejdet. Jeg skulle lave svendestykket på Jysk Teknologisk Institut i Århus, og jeg fik nogle dage til det. Her mødte jeg andre lærlinge og havde det godt med dem. Jeg følte, de var meget dygtigere end mig, men jeg fik da mit svendebrev og kunne fejre svendegilde hjemme hos min far sammen med min familie, min kæreste og hendes familie. Vi blev i øvrigt forlovet samme dag, 1. maj 1958, og de fire år var gået godt.

Afsluttende bemærkninger

Kort efter min svendep prøve kom jeg ind som soldat i 16 måneder, og da jeg kom hjem, var arbejdstiden nedsat til 45 timer/uge. Efter soldatertiden fik jeg igen arbejde i Stilling, og i 1960 blev vi gift, købte byggrund og byggede hus på Søfaldet.

Her starter en helt anden historie om vort liv i Stilling. Den kan vi tage en anden gang.

Søren Wilstrup (1714-1781)

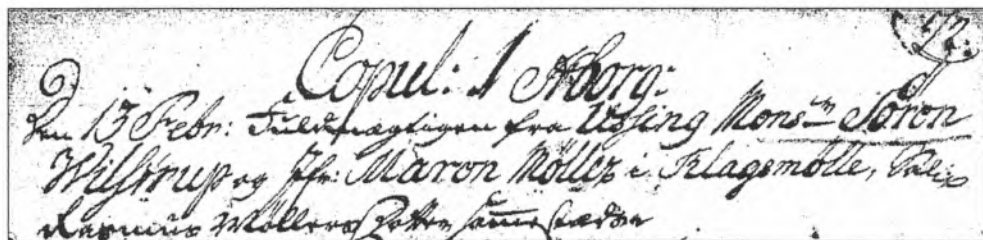
- lidt om efterkommerne og hans ligsten i Hornborg Kirke.

Af Lars Ammitzbøll og Henning Nicolaisen

Man siger, at der som regel står en kvinde bag alt.

I dette tilfælde drejer det sig om en vis Maren Rasmusdatter Møller på Klaks Mølle. Hendes far Rasmus Nielsen Møller (ca. 1668-1747) købte møllen i 1698. Klaks Mølle hørte ellers under Ussinggaard. (Ejeren Niels Jensen fra denne gård er stamfader til de fleste, som bærer navnet Ussing.)

Søren Wilstrup var godsinspektør på Ussinggaard på det tidspunkt, hvor det var slægten de Lichtenberg, der ejede gården. Han har derfor meget nærliggende fundet sin kommende kone Maren på nabogården Klaks Mølle. Da Marens far var død i nov. 1747, søgte man praktisk nok en Kgl. Bevilling, så hun kunne være sin egen værge. (Se note 1)

*Klokkerne ringer for
Søren og Maren*

Søren Wilstrup gifter sig med Maren Rasmusdatter Møller (se note 5) den 13. Februar 1750. Han er da fuldmægtig fra

Ussinggård og siden ridefoged – i hvert fald til 1757. Med et par års mellemrum får de 3 børn: Johanne Kirstine (*1750) – Rasmus (*1752) – Laus (Laurids) (*1754 og †1756). I 1765 fik Søren Wilstrup og

hustruen bevilling på, at den længstlevende måtte sidde i uskiftet bo (se note 2). Anders Jensen Bisgaard fra Kalhave købte i 1757 Gesagergaard i Hedensted Sogn, men måtte låne til det hele, deriblandt af Søren Vilstrup, så den gode Søren har haft penge på kistebunden! Både i 1776 og i 1780 står Søren Wilstrup som ejer af Klaks Mølle i Nim Herred. Klaks Mølle og Hornborg Mølle lå kun et par bøsseskud fra hinanden. Søren Wilstrup nævnes af ejeren af Hornborg Mølle som en meget velhavende mand, der desuden var ejer af en temmelig stor del jordegods.

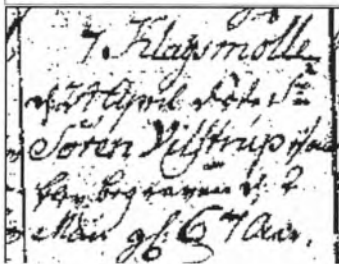
Søren Wilstrups ligsten

Når man træder ind i våbenhuset i Hornborg Kirke, ser man en ret velbevaret ligsten, der er sat lodret op ad væggen mod vest. Nationalmuseet mener, at stenen oprindeligt har ligget over parrets hvilested inde i kirken, men placeringen kendes ikke. Den smukke

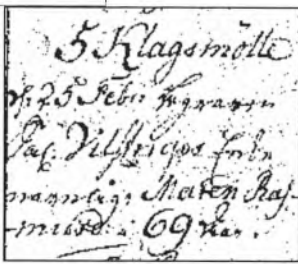
rødlige sten var gennem mange år placeret på en høj på kirkegården. Ved sløjfningen af gravstedet lå stenen på kirkegårdsgærdet indtil min farfar Johannes Frederik Ammitzbøll (1857-1933) og broderen Hans Christian Ammitzbøll (1859-1927) fik bekostet istandsættelse af stenen. Den blev derefter flyttet til det Ammitzbøll'ske gravsted, hvor den lå indtil 1985. Siden blev den flyttet ind i kapellet under kirketårnet. Den stod her, indtil den for et par år siden blev flyttet ind i våbenhuset. Det menes, at stenen er af rød kalksten. Dekorationen på stenen viser i midten den opstandne Kristus med sejrspanen (Livets sejr over døden). Kristus er flankeret af 2 vaser, hvorfra der hænger bånd med laurbær, korslagte ben og timeglas som tegn på livets forgængelighed. Nederst er der en laurbærkrans med en le og et kornneg (Høsten er overstået!) Hans Christians datter, Sigrid Elisabeth Ammitzbøll (1894-1988), holdt familiegravstedet til sin død. Nu er gravstedet fredet, hvilket jeg på familiens vegne er meget taknemmelig for. Vi ved ikke, hvor mange der ligger begravet på familiegravstedet. Tante Sigrid kunne huske, at der blev sløjfet gravsten i hendes barndom, hvor de boede på Hornborg Mølle i begyndelsen af 1900-tallet. Tante Sigrid og jeg havde nogle diskussioner omkring gravstenens placering. Ved hjælp af lokalhistoriker Herdis Therkelsen kom sagen på plads. På

Den "kullede" Hornborg kirke, som den så ud før 1931

Søren Wilstrup dør 24.4.1781 67 år gammel

Enken begraves 25.2.1784 69 år gammel

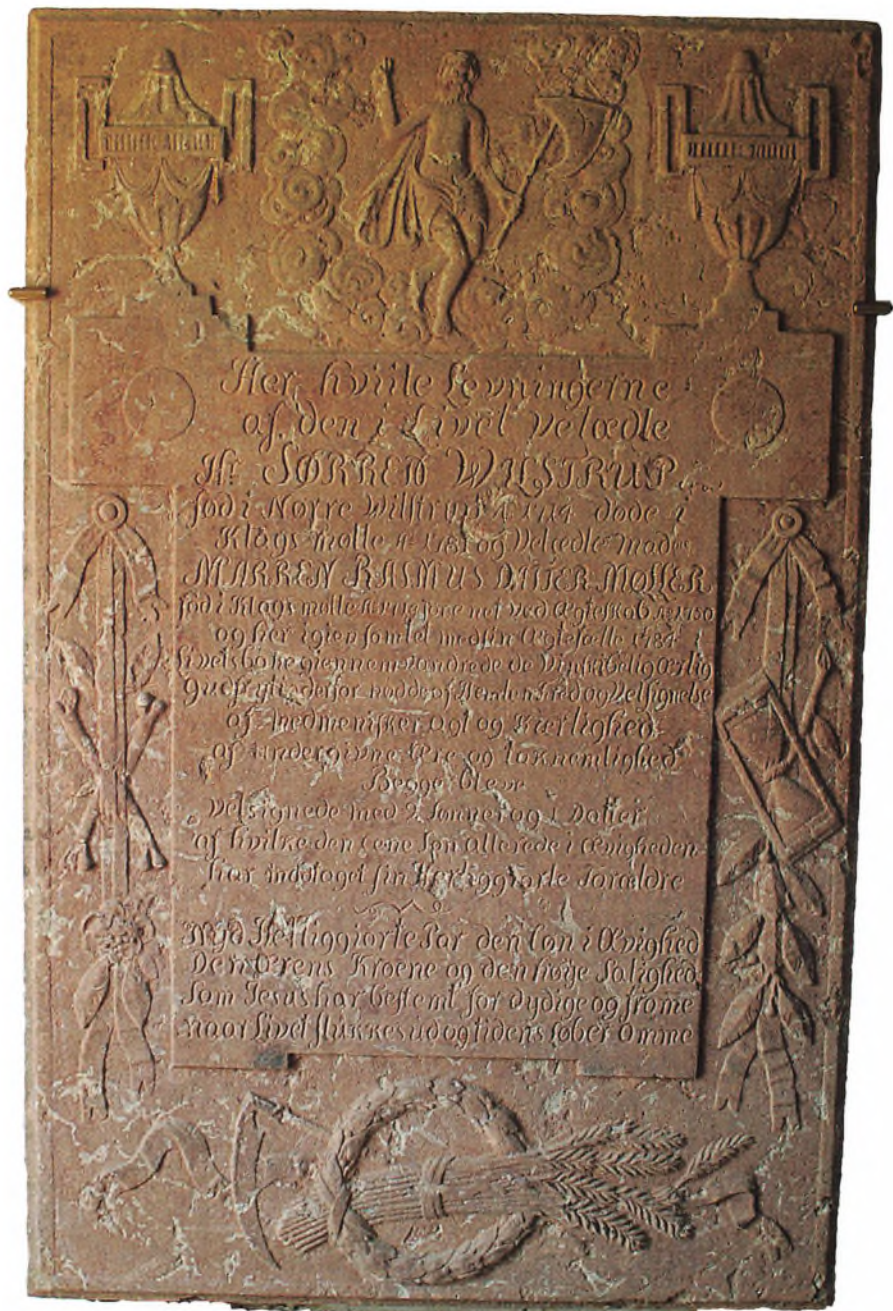
dens nuværende plads kan flere glæde sig over den smukke sten med den tydelige tekst. I denne artikel gengives to afskrifter. Den ene fra Søren og Maren Wilstrups gravsten og den anden, der formentlig har været på Marens kisteplade (eller sten).

Ligstenens inskription lyder:

*Her hviiLe Levningerne
af den i Livet Velædle
Hr. Sørren Wilstrup Fød i Nørre Wilstrup Ao 1714 døde i
Klags Mølle Ao 1781 og velædle Madme
Marren RasmusDatter Møller
født i Klags Mølle Ao1714 forenet ved Ægteskab Ao1750
Og her igien samlet med sin Ægtefælle 1784. I
Livets Bane giennemvandrede de vinskabelig ærlig
Gudfrygtig derfor nød de af Himlen Fred og Velsignelse
af medmennisker Agt og Kærlighed.
Af undergivne Ære og Taknemlighed.
Begge bleve
velsignede med 2 sønner og 1 datter
af hvilke den ene Søn allerede i Ævigheden
har modtaget sine Herliggjorte Forældre.
Nyd Helliggjorte Par den løn i Ævighed
Den Ærens kroene og den høije Salighed
som Jesus har bestemt for den dydige og Fromme
når Livet slukkes ud og tidens Løb er Omme.*

Teksten over Maren Wilstrup lyder:

*Tiden bortfarer, som Lynets Glimt
og aabner os formodenlig Evigheds Porte
Dette bærer Støvet af den i Livet
Velædle Madme Maren Wilstrup
Fød Møller
Hun saae denne verdens Lys Ao1714
Kom i Ægteskab Ao 1750 med
Velædle Sr. Søren Wilstrup
Blev Moder til 2 de Sønner og 1 Datter
Af hvilke een Søn er hensovet;
Hendes Kærliggjorte Mand forloed
Verden d. 18. April 1781
For at møde dem begge gik
Hun tilh Evigheden d. 15. Febr. 1784
Din Fromhed, Gudsfrygt, Dyd, O Salige, den blive
Hist evig kronet, og af mange fulgt i Live!*

Ligstenen er fra ca. 1781.

Derudover er der disse oplysninger om en ligtale holdt over Søren Wilstrup:

Sørge tanker til sidste Ære over Dem i Livet Velædle og højfornemme men nu i Døden Salige

Sal: Søren Wilstrup

Hvis efterladede Jordiske deel ved en høy og anseelig SørgeComitat og følge bliver geleidet til sit

Sovekammer og Hvilested i Hornborg Kirkegaard..

Onsdagen den 2.den May 1781.

Da disse linier allerydmygst insinueres af det dyb sørgende Huusets allerærbødigste Tiener

Hans Høyer

Hans Høyer er med stor sandsynlighed skoleholderen i Sindbjerg Sogn (1708-1783). Han ses bl.a. som fadder i Hornborg i 1768. Ligtalen findes på Vejle By Arkiv.

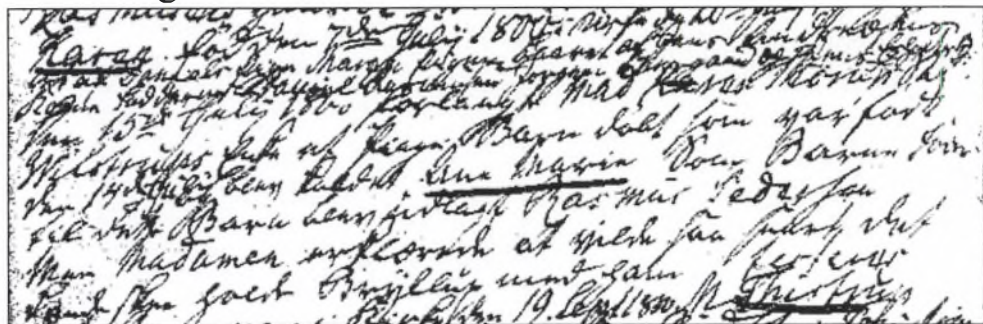
Tarskov Mølle

Sørens søn *Rasmus Wilstrup* købte 1788 Tarskov Mølle (se note 6). Han havde fået

arveforsku, idet det var storesøsteren, der overtog fødegården! Han havde 16.11.1787 giftet sig med Karen Thorup Eriksdatter af Hvirring (født ca.1765). De fik Kgl. Bevilning på at kunne vies hjemme, af hvilken præst de begærer. De får en datter Marie *1788, en søn Søren *1798 og en søn *1799 opkaldt efter sin afdøde far. Rasmus er stadig møllelejer i 1794, og er det formentlig indtil sin alt for tidlige død 17.2.1799.

Og så har vi den historie med kvinderne igen! Denne gang er det ”den glade enke” der er på spil!

”Uægte” børn var ikke comme il faut anno 1800:

Storring Kirkebog:

Den 15. juli 1800 forlangte Mad. Karen Thorup (Wilstrups Enke) et pigebarn døbt, født 14. juli kaldet Ane Marie. Som fader til dette barn blev udlagt Rasmus Pedersen. Men Madammen erklærede at ville have et bryllup med ham, efter hvad jeg kan tyde!

Rasmus Wilstrup var død 17.2.1799 46 år gammel, så den sørgende enke trængte nok til lidt trøst!

Desværre døde madam Wilstrups "uægte" datter Ane Marie - 3 mdr. gammel.

Ved folketællingen i 1801 ejer salig Wilstrups enke på 34 år en gård i Høver. Hun har 3 umyndige børn, og har ansat en karl og 2 tjenestepiger. Men der er yderligere en tjenestekarl, nemlig den formastelige Rasmus Pedersen, som er ca. 7 år yngre end gårdejersken. Enkemadammen er dog et godt parti, så bryllup er lige om hjørnet!

Trolovelse:

Den 4. Martii 1802 forlangte Madame Karen Thorup, Salig Wilstrups Enke i Høver efter foreviist Rigtighed. Bryllup med ungarl Rasmus Pedersen Møller [Kongelig Tilladelse]

Vielse:

Den 12. Martii 1802 Bryllup. Så Karen blev altså omsider gift med sin Rasmus nr. 2.

Karen Thorup dør dog desværre allerede 19.3.1805 (se note 7), og den 4. juli 1806 gifter enkemanden Rasmus Pedersen Møller af Stjør sig med pigen Anne Marie Jensdatter af Hørmning Bye. Ægteparret flytter senere til Bredvad Mølle.

Rasmus Wilstrups søn, Søren Wilstrup, gifter sig 1. gang med Ane Margrethe Marie Lund 1821 i domkirken i Aarhus. (Hendes far var tidligere købmand i Julianehåb på Grønland, (hvor Ane Margrethe blev født)

men fra 1809 postmester i Aarhus) De har først en gård i Gedved, men får senere en gård i Lundum Skov (ved Horsens). De får 7 børn inden Ane Margrethe dør 1849. Søren gifter sig 2. gang 1850 med Ane Margrethe Schrøder (husholderske fra Ussinggård). Han dør som høker i Stenderup 1870 som 72-årig.

Rasmus' datter, Marie Wilstrup, gifter sig med enkemand og købmand i Horsens, Søren Rygaard Stokholm (*1785) 3.12.1819. (Hans far, Nicolaj Stokholm, var organist i Horsens, se note 3). De får 3 børn i Horsens, men familien flytter til Bogense, hvor Søren er konsumptionsbetjent. Han dør der af tyfus i 1843, og enken flytter til Lundum, hvor hun stadig bor hos broderens familie i dennes gård i 1850. Hun dør 1855 i Horsens som "enke efter toldbetjent Stokholm" 66 år gammel.

Sørens datter, Johanne Kirstine Wilstrup, blev gift med min 2x oldefar "Møllejer og jorddrot" Lars Ammitzbøll (1752-1831) fra Hvirringgaard 7.juni 1782, og Klaks Mølle blev i slægtens eje i 210 år indtil 1908.

De får en søn, Søren Ammitzbøll, (1787-1829). Han gifter sig med Maren Møller 1817, og de får 5 børn, hvoraf en søn dør som barn.

Deres datter, Hagar Marie Ammitzbøll, (1790-1870) gifter sig med pastor Andreas Bjørn Marcussen 1817. De får 10 børn, hvoraf en søn døde som spæd. Ved folketællingen 1834 var der ansat en lærerinde og 6 tjenestefolk, bl.a. husjomfru, stuepige og kokkepige! Hun bliver præsteenke allerede i 1837 og bor som ejer sammen med 4 børn på "Søgaard" i Strands (Vistoft) i 1840. Sønnen Søren Marcussen (*1829) har overtaget gården, da hun dør. (se den morsomme note 8)

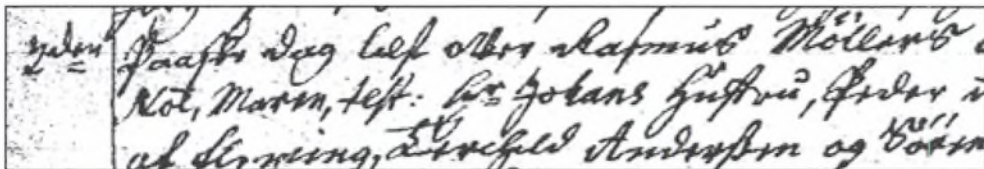

Tved Præstegård på Mols

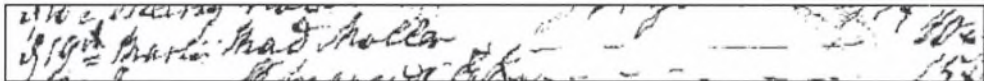
Udover Søren og Hagar Marie var der 2 dødfødte døtre og 3 børn, der døde som mindrearige. Johanne og Lars har mange efterkommere, men de eneste som bærer navnet Ammitzbøll (i Wilstrup/Ammitzbøll-linien) er min afdøde bror Ivar's sønner af 2. ægteskab Lars Frederik (*1974) og Klaus Michael (*1976) og så undertegnede (*1938) Oldefar L.A. (1821-98) havde 7 børn, og han opførte den nuværende Klaks Mølle i 1860'erne. Han er den sidste ejer, som ligger begravet på dette gravsted, hvor Sigrid var den sidste, der blev begravet i 1988.

Min oldefar Lars A. (1821-1898) havde en søster Cathrine (1826-1912), som blev gift 1852 med sin slægtning Niels Ammitzbøll (1813-1867) på Marienborg, Tamdrup Sogn, og der var en søn Carl A. (1855-1940), som igen havde 4 sønner.

5. 2den Paaskedag (22. april) 1715 fik hr. Rasmus Møllers barn i Klaks Mølle navnet Maren. F. 1714 og døbt 1715?

6. Tarskov Mølle ligger i Harlev Sogn og Framlev Herred. Tidligere hørte den og Harlev Mølle til Ormslev Sogn og Ning Herred, da Aarhus Å gjorde skel mellem sognene og herrederne. Begge møllerne ligger på den sydlige side af åen, men har begge jord på den nordlige side.

NOTER:

1. Bevilger og tillader at Maren Rasmusdatter Møller, værende på Klaks Mølle ved vor kjøbstad Horsens, må være hendes egen værge, og selv sine arvemidler til sig annamme og rådig være, dog under curator, som hun dertil kan udvælge. Christiansborg Slot den 15 marts 1748.

2. Fra Kong Frederich den Femte af Guds Nåde, Konge til Danmark og Norge etc. Gør alle Witterligt, at Wi efter Hr Søren Wilstrup og hans Hustrue Maren Rasmusdatter Møller fra Klaks Mølle i Stiernholms Amt udi Wort Land Nørre Jylland, deres herom allerunderdanigste giorte ansøgning og begiæring, allernådigst bewilge og tillade, at, når en af dem wed døden afgår, den længstlewende da, foruden Rettens Middels forseigling etc, må hendsidde i uskiftet Bo. Bliver de til sinds at Skifte, da må dette foregå som et Samfrændeskifte o s v.

4 Januar 1765.

3. Fra R Wilstrup, Klaks Mølle ved Horsens. Imellem den 23. og 24. dennes, behagede det Gud ved døden, at bortkalde min Fader, så i betragtning af, at Deres Høiweibårenhed er respective Skifteforvalter, indberettes dette, såvel som at indsende Kongelig bevilling af 4 Januar 1765 til at sidde i uskiftet Bo, hvorfor ved dette indlagt, tager mig den frihed at tilstille Dem en rekconition af 20 rdr formodendes, at Deres Høiweibårenhed gunstig antager samme efter omstændighederne. 25. April 1781.

4. Nicolay Stokholm (1742-1820 i Horsens) fik som bondefødt frihedsbrev af godsejer deLinde på Engelsholm på grund af sit musikalske geni, og blev organist først i Viborg, derefter i Horsens, hvor han også underviste de to russiske prinsesser og prinsen i musik (De 3 fyrstelige personer boede på "Palæet" i Horsens efter forvisning fra Rusland.) Han fik også borgerbrev 1787 som købmand. Med sin hustru Maren Jensdatter Fischer af Horsens fik han 12 børn, hvoraf Søren var no. 10 i rækken.

7. I 1805 d.19de Martii Mad. Møller 40 år gammel. Fru Møller virker ret anonym, men alle i Høver og omegn kendte hende nok? I hvert fald passer alderen, så det må være den rette madamme!

(Se herunder).

8. "Andreas Bjørn Marcussen blev præst i Tved i 1818. Han var søn af kammerråd Ole Marcussen, der ejede Isgård og dermed kirken. Pastor Marcussen var en velhavende mand, som ikke brugte penge på personlig pleje. Man siger, at han altid gik rundt i en præstekjole, også når han arbejdede i marken. Blev den for trevlet forneden, så klippede han bare af. En dag gik han ude i præstegårdsmarken i en gammel præstekjole med reb om livet og i hullede bukser og træsko, da landinspektøren kom forbi. Landinspektøren vidste, at det var præstegårdens jord, så han råbte ud til præsten, som han troede var en tjenestekarl: "Jeg synes vel nok, det er en flov affære for din husbond, præsten, at han vil lade dig gå så dårligt klædt." Men det var altså præsten selv! Landinspektøren kørte så ind i præstegården for at bede om natlogi, men han fandt beboelsen så uhumsk, at han kørte igen og fandt natlogi i en nærliggende gård. Når fru Marcussen slagtede får, skete det i dagligstuen. En dag de havde slagtet får, kommer provsten på besøg, og hun synes, at hun hellere må fjerne de slagtede får fra dagligstuen, så hun kalder på sin mand og beder ham skynde sig i seng og spille syg. Det gør han, og hurtigt får hun smidt de slagtede dyr ind i dobbeltsengen til præsten! Hun går så ud og tager imod provsten og siger, at hendes mand ligger til sengs og desværre ikke kan modtage besøg. Hertil skulle provsten have svaret: "Ja, men jeg vil sgu se ham alligevel!" Og så gik han ind. Han vidste, hvor sovekammeret var, så han åbnede døren og skulle så ved det syn, der mødte ham, have udbrudt: "Nå, der ligger nok den gode hyrde midt mellem alle sine døde får!"

En anden gang var præsten fra Knebel på besøg, og da lå fru Hagar i sengen. Inden præsten tog hjem, syntes han lige, han ville linde sovekammerdøren og ønske fru en god bedring. Han blev noget overrasket ved det syn, der mødte ham: Oven på dynen lå en hel dyng

svinetarme! Fru Marcussen kunne så ligge og pille tarme, så hun ikke spildte tiden.

Marcussens efterfølger, Folkmar Holm, flytter ind i januar 1838. Han undrer sig meget over, at der i Tved Præstegård kun er jordgulve. Men da det hed sig, at Marcussen skulle have nedgravet en skat i præstegården, gik Holm i ledige stunder og stak med en spade i gulvet. En dag stødte han mod noget hårdt og troede det var skatten. Han får fat i et par af karlene, og de går i gang med at grave. Og lige meget, hvor de graver ned, støder de mod noget hårdt! Da de har gravet længe, kommer der bræddegulve til syne i hele huset. De var blot blevet dækket af støv og skidt, fordi der ikke blev gjort rent i Marcussens tid! – Måske en overdrivelse, men i hvert fald får pastor Holm embedslægen, provsten og herredsfogeden til at erklære præstegården for uegnet som menneskebolig. Og fru Hagar bliver dømt til at betale en ombygning af stuehuset. Men hun havde heldigvis råd til det, og køber herefter gården "Søgård" i Strands.

Hagar Ammitzbøll i silhuet som ung.

KILDER:

Kirkebladet for Hvirring-Hornborg no.1.2009.
 Folketællinger 1787-1801-1834-1840-1850
 Kirkebøger i Hvirring/Hornborg, Storrिंग, Lundum, Harlev, Bogense, Horsens.
 Jan Schmidt: "Tved præstegård gennem tiderne".
 Ivar Ammitzbøll: Slægten Ammitzbøll. Ystad 1902.
 Nationalmuseet: Danmarks Kirker.
 Vejle Byarkiv.
 Hornborg lokalarkiv (Eigil Hougaard)

Guldsmed Rasmus Sørensen fra Bredvad Mølle

Af Henning Nicolaisen 2012

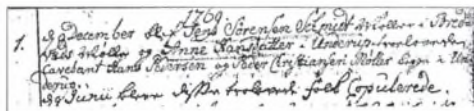
Gudenåen ved Bredvad Mølle

Bredvad Mølle ved Vestbirk lå allerede i oldtiden ved et vadested for enden af Bredvad Sø ved Gudenåen. Som det var skik og brug i gamle dage, fik bønderne malet deres korn på møllerne, der lå tæt i det danske landskab. Bredvad Mølle tilhørte indtil 1536 Voer Kloster. Møllen havde forskellige fæstere, som havde nok at gøre med at vedligeholde den til tider brøstfældige mølle.

Ved ophævelsen af Det Skanderborgske Rytterdistrikt afholdtes på Skanderborg Slot i 1767 en auktion over kronens ejendomme. Jens Sørensen Schmidt var en af de første

møllefæstere i Bredvad, efter at Kronen skilte sig af med sine besiddelser. Herefter hørte møllen under Mattrup.

Enkemanden Jens Sørensen blev trolovet 9.12.1768 og viet i Underup 9.6.1769 til Anne Hansdatter, der var født i Stougaard i Underup og fremvist 24.11.1748 som datter af Hans Pedersen og Maren Marcusdatter. Udover møllen ejede Jens Sørensen også Underup Kirke.

Ved folketællingen i 1787 er Jens Sørensen 55 år og altså født 1732. Hans fødsel er ikke fundet, og det er også uvist, hvem hans første kone var. Men det nygifte par får en del børn, hvoraf det er *Rasmus*, som vi senere skal høre nærmere om. Børnene hedder først Jensen/Jensdatter, men senere Sørensen.

Søren bliver begravet 24 timer gammel efter hjemmedåb 12.11.1769

Hans Søren Sørensen *27.10.1775 (senere præst i Vinding, Ribe stift)

Maren Jensdatter *1.5.1777 begravnes 3 uger gammel

Laurits Sørensen *21.7.1778 (senere præst i Laurbjerg og Aulum) †19.1.1839
Udøbt ("lagt jord på Jens Møllers nyfødte datter 9.7.1780")

Rasmus Sørensen *fremvist efter hjemmedåb 25.8.1782 (senere guldsmed i Skanderborg)

Maren Jensdatter *1784 (gifter sig med præsten Matthias Rahbek i Thyregod)

Jens "Møller" som han kaldes i kirkebøgerne døde 29.11.1797 65½ år gammel. Enken sidder nu tilbage med mølle og børn, men redningen er nær! Allerede 19. april året efter gifter salig Jens "Møllers" enke sig med den 20 år yngre Peder Kingo, der var forvalter på Mattrup. Han får fæstebrev på møllen, men "skal gifte sig med formandens enke". Det var altså et såkaldt fornuftsægteskab, som dog gavnede dem begge. (Anne Kingo født Hansdatter dør 4.3.1820 71 år gammel.)

Peder Kingo overtager møllen

Peder Kingo var født 17.9.1769 i Holme Olstrup (Præstø Amt), hvor hans far var snedker Niels Pedersen (gift 1768 †1790). Moderen hed Maren Pedersdatter og var muligvis af Kingoslægten?

Ifølge forfatteren Frederik Barfod (1835) fortælles det, at snedkeren var søn af en oberstløjtnant, Peder von Lindov, som på grund af en duel med en vis hr. Reventlow, som han dræbte, måtte flygte til Preussen. Denne Reventlow var efter sigende en nær slægtning af Frederik IV's dronning Anna Sophie (Reventlow). Hun blev gift med kongen til venstre hånd i 1712 på Skanderborg Slot. Efterkommere efter von Lindov lever stadigvæk i Tyskland. Der var 8 sønner efter oberstløjtnanten, hvoraf de 3 – Hans, Niels og Jens blev her i landet. De turde dog ikke beholde det adeligt klingende

efternavn og kaldte sig meget anonymt for Pedersen efter faderens fornavn.

Peder Kingo var som 18-årig i 1787 skriverkarl hos borgmester Andreas Flensborg i Horsens og blev altså senere forvalter på Mattrup.

Det går åbenbart godt for Peder Kingo. Han nævnes som forligningskommisær (1797-1805 i Vrads Herred), amtmænd, skolepatron og Dannebrogsmænd. Om han pyntede sig med lånte fjer kan ikke dokumenteres, men han har, så vidt det kan skønnes, haft "et brovtende og overlegent væsen, elsket af de få, hadet af de mange."

I 1799 takseres stuehuset i Bredvad Mølle til 760 Rdl., møllehuset til 3800 Rdl. og stampehuset til 650 Rdl.

I 1801 er der foruden ægteparret Kingo 6 tjenestefolk udover en "Wanwittig", som understøttes. Her er Kingo blevet 32 år og hustruen 52 år.

I 1838 sælger Mattrup møllen til Peder Kingo for 13.000 Rdl.. Han dør tre år senere 27.12.1841 72 år gammel. Møllen brænder flere gange, bl.a. i 1863, men i 1922 er der for alvor brand i møllen, og den bliver ikke genopført. I 1970'erne er der stadigvæk bevaret nogle bygninger, men i dag er området mest kendt af kanoroere!

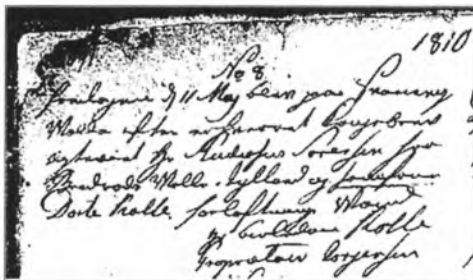
Stedsønnen Rasmus Sørensen bliver guldsmed

Som omtalt ovenfor, bliver Rasmus født i 1782 og døbt i Træden kirke. Han kommer efter konfirmationen i lære hos den kendte guldsmed Nicolai Brandt (1745-1813) i Horsens. I 1801 ses han som guldsmedelærling Rasmus "Møller" (faderens erhverv). Også i 1803 "konditionerer" han hos guldsmeden.

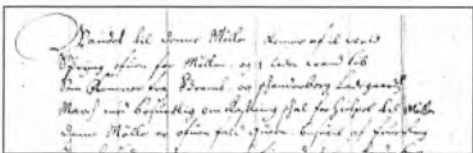
Som nybagt svend er han formentlig draget ud for at finde lykken, i hvert fald møder han en ung pige af pæn familie på Maribøgnen. Hendes far hedder Klavs

Kølle og er ejer af Svanevigs Mølle i Bandholm i Østofte Sogn.

Ved folketællingen i 1801 er han tillige birkedommer ved grevskabet Knuthenborg og baroniet Guldborgland. Det kan tænkes, at de to fædre har kendt hinanden, da de jo begge er møllere? Pigen Kirstine Dorothea Kølle bliver døbt 25.6.1793 og konfirmeret Mikkelsdag 1807. Hun er således kun lige fyldt 17 år, da hun gifter sig med kongebrev 11.5.1810 i Østofte Kirke med Rasmus Sørensen fra Bredvad Mølle i Jylland:

Kort tid efter får de en datter, Agnete Birgitte, som står nævnt i et skifte. Men hendes fødsel eller videre levned er ikke fundet beskrevet. Derimod er det sikkert, at den lille familie flytter til Skanderborg og bor i "Den Liden Gade" 67 (nuværende Borberggade). Han ejede også nabogrunden, en nedbrydningstomt på nr. 66. Rasmus nævnes i Skanderborg fra 1813, og datteren Petra Claudine bliver født. Hun døbes 8.11.1813:

Faddere er faderens mor – Madam Kingo fra Bredvad Mølle og fru pastor Rahbek (Maren) fra Nykirke Præstegaard, Niels Drejer og (Johan) Wilhelm Uch (gift med Dorthea Pallesdatter i Skanderborg)

Efter datterens fødsel bliver ægteparret separeret. Datteren Petra Claudine kommer i pleje hos en enke i Hunseby (ved Maribo). Her bliver hun vaccineret mod kopper i 1816 og konfirmeret 1828, hvor faderen står som guldsmedesvend i Skanderborg. Dette er overstreget og der er tilføjet "fra Bredvad Mølle i Jylland."

Petra Claudine bliver gift med farver Peter Wentzel Feilberg i Maribo i 1834. Hun dør som enke i 1885 i Nykøbing F. 77 år gammel af lungebetændelse.

Rigtigheden heraf bevidnes,
Claudine Feilberg.

Claudines underskrift FT1880.

Moderen Kirstine Dorothea Sørensen

- født Kølle, tager tilbage til Lolland med børnene, men dør i Stokkemarke Sogn 14.2.1832 kun 38 år gammel. Der er noteret: "Guldsmed Sørensen (far), fraskilt (mor), boende Stokkemarke." Sygdom kan være forklaringen på, at datteren kommer i pleje. (Hendes brorsøn bliver i øvrigt en ret anerkendt landskabsmaler ved navn Claus Anton Kølle (1827-72)).

Faderen Rasmus Sørensen

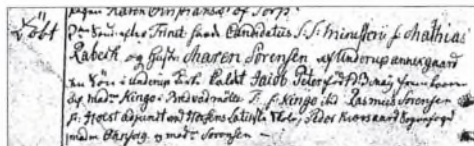
flytter fra Skanderborg tilbage til Bredvad Mølle, hvor han dør allerede 12.6.1822 kun 40 år gammel som "guldsmed og hr. Kingos stiftsøn i Bredvad Mølle". Der nævnes ikke noget om dødsårsagen.

Mellem 1789 og 1816 er der ikke andre guldsmede i Skanderborg, så Rasmus Sørensen har været eneste guldsmed i byen fra 1813-16. Peter Iversen Frost er ligeledes guldsmed en ganske kort tid i byen fra 1816-18, hvorefter han flytter til Fredericia. Der kendes ikke noget mestermærke, og Rasmus Sørensen har ikke efterladt sig nogen kendte sølvarbejder, men har formentlig levet af at reparere og lave nogle småting.

Tiden efter statsbankerotten i 1813 var ikke gunstig, og mange havde svært ved at få mad på bordet. Alligevel har han en ældre svend boende. Han kommer fra Magdeburg og hedder Carl Friderich Didrichsen. Han er 55 år, da han dør i 1814. Rasmus står nævnt i fattigskattelisten i 1815. I december 1820 benævner han sig selv som borger og guldsmedemester i Skanderborg. På samme dokument ses hans signatur:

R. Brandt

19.1.1812 får Rasmus' søster Maren og hendes mand Mathias Rabech en søn døbt i Underup Kirke. Madam Kingo bærer barnet, og Rasmus Sørensen er med som fadder (madam Sørensen er her også, så vi kan antage, at Rasmus Sørensen er bosat i Skanderborg allerede i 1812).

Udover Jacob Peter (senere forpagter af Estrup Mølle) får de en søn Jens i 1819 i Thyregod (senere gårdmand). Han begår selvmord i Nr. Snede 1885.

Lidt om kirkesølvet og Underup Kirke

- der hørte under Bredvad Mølle.

Kalken i Underup Kirke er udført 1764 af Nicolai Brandts far, der var guldsmed Knud

Bredvad Mølle får ny ålekiste i 1916.

Rasmussen Brandt i Horsens. Det var en gave fra kancelliråd Hans Marcussens frue på Rask Hovedgård.

Diskon er udført af guldsmed Anders Pedersen Schanderup i Skanderborg 1750.

Hans Marcussen til Rask solgte kirken videre til Peder Pedersen i Bredvad Mølle. Kirken fulgte derefter møllen under både Jens Sørensen og Peder Kingo. I 1796 fik Jens Sørensen myndighedernes tilladelse til at lade blytaget erstatte med "forsvarligt stentag." Men helt til 1827 stod kirken alligevel med en blanding af sten- og blytag. (I dag er der blytag overalt)

Kirken solgtes 1811 til Mathias Rahbæk på Underup Anneksgård. Han ejede kirken til 1827, da den blev overtaget af sognets tiendeydere i fællesskab.

Underup Kirke

Træden

Vestbirk

Gudenaå Bredvad

Historisk kort ca. 1899

KILDER:

Kristian Vestergaard: Vandmøller i gl. Skanderborg Amt 1981

Chr. A. Bøje: Danske guld og sølvsmedemærker før 1870 Bd.2 1982

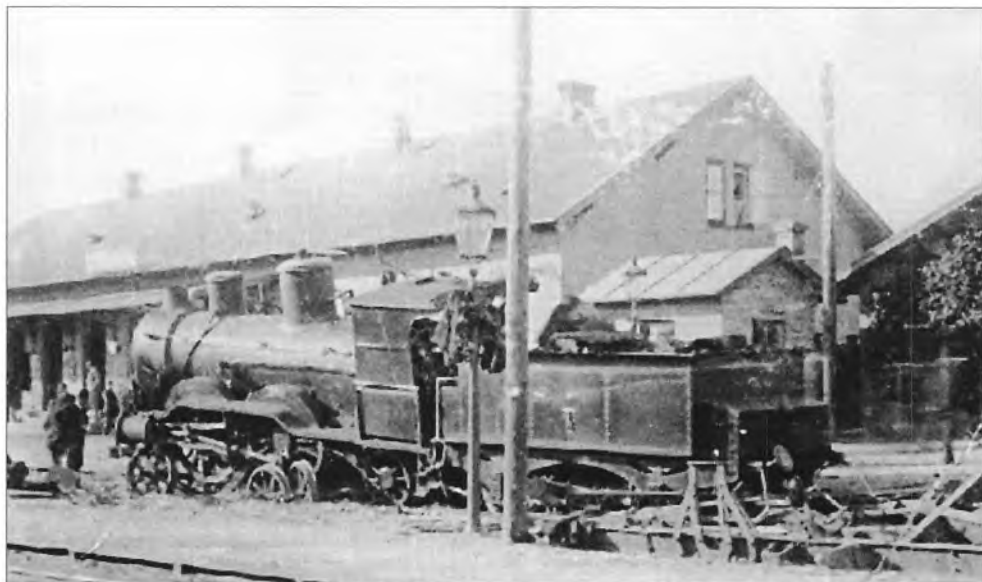
Gunnar Laurbjerg: Bredvad Mølle 1997

Frederik Barfod: Poetisk læsebog for børn og barnlige sjæle. 1835

Diverse kirkebøger og folketællinger

Historisk arkiv i Skanderborg

Sven Fritz: "Guldsmede i Skanderborg" i "SKVÆT"

Gentofte Station dagen efter togulykken.

Gentofteulykken

Af: [†]Morten Jensen

Indsendt og bearbejdet af Søren Sørensen

Min oldemor, Ane Marie Thøgersdatter, var født på Thøgergaarden i Bering i året 1832, men levede det meste af sit liv på ”Nyholm”, Anebjerggårdsvej i Gram ved Skanderborg. Det var her, min farmor og Morten Jensen samt 2 brødre, voksede op. (Det er det område, der i dag udstykes til parcelhuse som det nye Skanderborg).

De var i de første dage i juli 1897 på udflugt, som turisme hed dengang, til området nord for København. På vejen tilbage til København oplever de det følgende, som min fars morbror har skrevet for over 100 år siden. (Det er ordret og med datidens retskrivningsregler, dette gengives.)

”Det, som jeg vil fortælle jer lidt om, er et Minde om en Begivenhed, jeg oplevede en lys Sommernat derovre i de naturskønne Egne lidt fra København. Det er et af de Minder, som aldrig udslettes af Sindet, saalænge Hjertet slaar og saalænge Øjet ser. I et Digt, et eller andet Sted, har jeg truffet paa følgende Linier:

*”Der er Minder, som vist aldrig dø.
Minder, som i Sindet dybt sig tegne
stormer det end vildt paa Livets Sø”*

”Paa Holte Banegaard sad vi, Moder, to
Brødre, en Svigerinde, en kusine og jeg og

Oldemor, Ane Marie Thøgersdatter.

ventede efter Toget fra Helsingør, for at komme ind til København. Toget kom, men

det gik som det saa ofte gaar en Søndag Aften, der var ingen Plads. Naa, en halv Time efter gik der et "Lokaltog", som udgik fra Holte. I den 6. eller 7. Vogn kom Moder og 3 til ind, men jeg og en anden Broder kunne ikke være der og efter en Del Besvær fik vi endelig Plads i den 5. bageste Vogn.

Kl. ca. 11 naaede vi ind paa Gentofte Station og hele Perronen var stuvende fuld af mennesker, som ogsaa skulde ind til København, men der var kun Plads, hvor der stod nogle ud og det var jo faa, der slap ind i Toget ---- heldigvis for dem ----

Jeg sagde til min Broder, at nu kunde vi da snart naa hjem, vi har jo kun Hellerup tilbage? Jo og saa Nørre.... I det samme fik vi et saa vældig Stød fremefter og saa et Ryk tilbage, at de rejsende tumlede om mellem hinanden saanær som jeg og en Dame, vi havde faaet Fødderne imod Varmeristen ved modsatte Side, vi blev siddende ganske roligt, medens de andre blev slynget over mod modsatte Side. Nogle raabte om at springe ud af Vinduet og i Forvirringen ved

Helsingørtogets lokomotiv (Cs 245) står ovenpå resterne af de bageste vogne fra Holtetoget.

Morten Jensen.

jeg ikke, hvad der blev gjort, men ud af Vinduet kunde vi da ikke komme.

Da vi var vel komne til at holde, kunne vi høre Lystighed og glade Stemmer fra alle de glade Skovgæster, der nu vente Hjem, nogle sang, andre spillede. Men pludselig forvandlede Lystigheden til et forfærdelses Jammerskrig, det mest hjerteskerende vilde tusindstemmige Klageraab, som nogensinde er hørt indenfor Danmarks Grænser.

Skriget overdøvede helt Braget af de knuste Vogne. I dette Øjeblik var det jo, at vi fik det stærke Stød og snart var vi klar over, at der var noget rent galt paa færde. Dørene blev revne op til begge Sider og vi korn ud i en forfærdelig Fart. Den Vogn lige bag efter os var en aaben Skovvogn og der var Taget bøjet helt ned til Gulvet, og der spurgte jeg en Mand efter om der var kommen nogle til Skade? Nej, sagde han. Jeg blev ved at gaa tilbage og snart saa jeg et

Syn, som overgaar alle Forestillinger.

Foran mig stod en vældig masse af forvredne Jerndeale og splintret Træværk og midt i det hele stod en rygende og hvæsende Maskine. Nu forstod jeg, at der var sket en stor ulykke, jeg følte at alt blodet for mig til hjertet, alt blev mørkt for mine Øjne og det var mig aldeles umuligt at flytte en Fod, men pludselig kom jeg i Tanke om Moder og i hast kom jeg tilbage og fandt baade Moder og de andre aldeles uskadede. Det første jeg gjorde, da jeg saa hende var at jeg for til hende og sagde: "Aa Moder!"

Hun spurgte saa "Hvor er Christian", det ved jeg ikke, men vi har ingen Skade taget og nu skal I ikke bryde jer om os, vi maa jo derhen at hjælpe og se I alle at komme til København saa hurtigt som muligt. Men Moder og de andre sagde, at jeg ikke maatte gaa fra dem og komme til Skade, men jeg tænkte paa det jeg havde set derhenne og jeg svarede: "Jeg gaar nu; thi det kan ikke hjælpe at vi alle løber herfra og ingen vil hjælpe, men jeg skal nok komme Hjem og I skal ikke bryde jer om mig. Farvel og kom herfra saa hurtigt I kan". Og saa gik jeg tilbage til rædselsfuldeste Arbejde, som jeg nogensinde har været med til.

Da jeg kom derhen, var der mange ved at hjælpe halvdøde Mennesker ud af de knuste Vogne, og lige da jeg kom, var der to Husarer der kom bærende med noget som de lagde paa perronen. Der stod en Mand og saa paa det og da jeg ogsaa blev staaende, spurgte han mig om, hvad der var lagt og i det samme kom den Tanke op i mig! men det er jo et Menneske. Ja, det var det første Offer for Ulykken, som jeg saa, det var Ligt af en ganske ung Pige, hendes Hovede var skaaren helt af, som det saa var gjort med en kniv, siden fandt vi hovedet mellem Ruinerne og meget mærkeligt var det, at den lyse Sommerhat endnu sad paa

det. En soldat tog det og bar det hen i den uhyggelige Dyngge af døde, som efterhaanden ophobede sig paa Perronen.

I en Vogn sad der en Dame, som om hun sov med Hovedet lænet over Skillerummet, vi prøvede paa mange Maader, paa at faa hende ud, men alt forgæves. Da var der en der sagde "hun er jo død", saa vi kan lige saa godt lade hende blive, vi maa hellere se at hjælpe dem der er levende, da saa vi først, at der over hendes Hals laa et stort Stykke Jern og ud af Næse, Mund og øren løb der Blod. En Vogn var væltet helt om paa Siden og vi maatte ovenpaa for at faa Dørene op. Et Par Stykker kom ned i Vognen og to stillede sig ved Dørene og paa denne Maade fik vi dem alle ud. Næsten alle var sluppet med mindre Skrammer ialtfald havde ingen faaet blivende Skader, selvfølgelig var de alle mere eller mindre forslaaede af at tumle mellem hinanden da Vognen væltede.

Værst var det gaaet ud over de bagerste Vogne i Holtetoget, det var begge to toetagers Vogne, den bagerste var fuldstændigt skildt ad, saaledes at siderne var væltet til hver sin Side af Sporet, men øverste etage var skubbet ud og stod paa Enden op til en anden Vogn. I den anden store Vogn, blev Maskinen staaende med øverste etage ovenpaa sig og i den Vogn var de fleste døde.

Selve Maskinen havde faaet de fire forreste Hjul af, samt Skorstenen knækket, men havde ellers ikke taget nogen Skade. Lokomotivføreren og Fyrbøderen var sluppet helt uskadte, skønt de stod paa deres Plads, da Maskinen stod fast, men alligevel blev Lokomotivføreren ved Højesteret dømt til 45.000 kr. i Erstatning og sa 6 maaneders Fængsel for grov Uagtsomhed.

Allevegne laa der døde og saarede, i Ventesalen var de saarede lagt paa Gulvet, Bænke og Sofaer og en forfærdelig Jammer

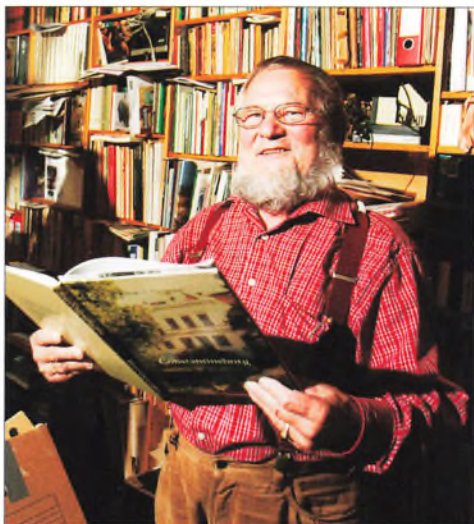
var der overalt, rundt omkring lød hjerteskrærende fortvivlede Klager og kalden paa sine kære, som de for faa minutter siden var sammen med, men som de maaske aldrig mere skulde se.

Moder eller Fader kaldte paa sit Barn eller en ung Mand eller Kvinde kaldte paa sin Forlovede, maaske for sidste Gang inden Livet udsluktes.

Ude paa perronen laa en ung Mand, han havde faaet højre Ben knust og et stort Saar i Hovedet, som Blodet løb af, jeg fik mit Lommetørklæde bunden om Saaret og Blodet tildels standset, han saa paa mig med et taknemmeligt Blik og sagde mig Tak, men tilføjede.

"Naar Mor faar det at vide, bliver hun da saa ked at det", men for sig selv klagede han sig ikke. En Gang kom jeg forbi Forstanderen, jeg spurgte ham, om Moder og de andre kvinder maatte komme med dette Tog Hjem, som nu snart skulde gaa, han sagde at det maatte de godt, hvis der var Plads i den forreste Vogn, men jeg kunde saa med det samme sige fra ham, hvis jeg saa nogle unge Mennesker, som vilde gaa ind i Vognen, at de ikke maatte gaa ind i Toget, da der skulde være Plads til de saarede. Jeg fandt Moder og de andre og gav dem den Besked, at de maatte gaa ind i den forreste Vogn, hvis der var plads.

Da jeg gik tilbage saa jeg en ung Pige, som saa ind ad alle Døre, da jeg kom hen til hende, sagde jeg: "De maa ikke gaa ind i Toget, for der skal være Plads til de saarede". Hun stod lidt og stirrede paa mig og pludselig sagde hun med en underlig tonløs Stemme: "Nej, de skal ikke være bange, jeg gaar ikke i Toget mere, baade Fader og Moder er dræbt her i aften". Jeg vidste ikke, hvad jeg skulde sige til hende og jeg kunde desuden ikke faa noget sagt, for det var som om mit Bryst og min Hals

Søren Sørensen har indsendt og bearbejdet denne artikel om Gentoftelykken.

snøredes sammen ved at se den Sorg og Fortvivlelse der stod at læse i hendes Ansigt og i hendes øjne. Ja, stakkels Pige, hun og hendes Forældre havde været i Skoven og var kommen i Toget her i Gentofto for at køre Hjem til København. Hun kom i en af de midterste Vogne, men da der ikke var Plads til flere, sagde hendes Far, at de fik jo nok en anden Plads og de kom begge ind i den andenbagerste Vogn og i næste Øjeblik var de dræbt begge to. Engang jeg igennem 2. klasses Ventesal kom jeg til at staa stille ved en Sofa, paa den laa der en ung Kvinde, som var i en hvid kjole, hun laa med Smil om Munden, som om hun havde lyse og lykkelige Drømme, ved siden af stod en ung Mand, blodig og forslaaet var han, men han ænsede det vist ikke, han kaldte paa hende med de kærligste Navne, men hun laa aldeles ubevægelig, og først nu saa jeg at der var store Blodpletter paa hendes Kjole, som blev større for hvert Sekund der gik - hun var død - knust i den forfærdelige Ruinhob dernede. I dette øjeblik kom der en Læge

forbi da han saa, at hun var død, gjode han Tegn til at faa hende baaret ud, men da Manden saa det, knyttede han Hænderne og skreg: "Du vover ikke at røre min Kone". De to var nylig blevet gift og havde været paa Bryllupsrejse, som saa endte med den forfærdelige Ulykke...

Lidt før det første Tog skulde gaa til København, var jeg kommet hen til Døren ved 3. klasses Ventesal, der paa en Bænk sad en ung Pige sammen med to andre Damer, som siden viste sig at være hendes Moder og Søster hun havde faaet sit ene Knæ klemt saaledes at hun ikke kunde gaa, jeg saa min Broder staa lige foran os og jeg kaldte ad ham, vi fik da under hver sin Arm af den unge Pige og fik hende ind i Toget sammen med hendes Mor og Søster og endelig Ca. kl. 3 var Toget færdig til Afgang og aldrig nogen sinde har De danske Statsbaner kørt med saa sørgeligt et Tog som dette, med alle disse ulykkelige Mennesker, som i denne rædselsfulde Nat havde mistet deres Førlighed.

Der var 40 dræbte og 140 tilskadekomne, hvoraf 39 var hårdt kvæstet.

Endelig langt om længe blev et nyt Tog samlet sammen, hvor alle de døde blev lagt ind i de aabne Vogne og vi maatte da ogsaa komme med der. Først da vi kom i Toget og vi kørte hjemad, mærkede jeg at jeg var træt og nu forstod jeg ogsaa først, hvilket forfærdeligt Arbejde jeg havde været med til, og hvor saa vi dog ud, vore Hænder var røde af Blod, i Ansigtet havde de fleste af os store Blodstænk og vort Tøj ja, vi havde store pletter af Blod derpaa nogle havde store Flænger i Tøjet, men ingen gav jo Agt derpaa, alle vare ligblege med stirrende øjne.

Da vi kom til Københavns Nordbanegård, var der jo mange Mennesker forsamlede der. De stirrede paa os, som om vi var

opstaaede fra de døde. Ude paa Gaden holdt der en lang række af Sygevogne, thi alt hvad der fandtes i København af Sygevogne, baade fra Hospitaler og fra Kaserner havde faaet Ordre til at møde der. Paa Vejen Hjem mødte vi jo mange og alle, selv Politbetjentene spurgte os om hvordan det var gaaet der ude i Gentofte. Paa Kommunehospitalet stod begge Porte aabne paa vid Gab og Vogne kørte uafsladelig ind med saarede.

Da vi kom Hjem til Ole Suhrsgade, var jeg saa træt, at jeg næsten ikke kunde gaa op ad Trapperne, men op kom jeg da og nu skulde jeg prøve paa at sove, men saa snart jeg lukkede et Øje, kunde jeg se hele Ulykken igen, jeg for sammen og fik Taarer i øjnene og saadan gik Tiden til Kl. 6.

Det er saa noget af det, som jeg oplevede denne forfærdelige Nat i Gentofte.

Jeg rejste til Vallekilde næste Søndag til Elevmøde, ja Mødet fik jeg jo intet ud af, men den Kærlighed og Medfølelse som alle viste mig, gjorde mig uendelig godt.

Da jeg kom ud af Toget paa Københavns Banegaard, var det første jeg saa, at Flagene var paa halv Stang, ja, for alle de døde fra Ulykken var endnu ikke begravet, men blev idag begravet paa Statens Regning, men i mangt et Hjem var der sorg og Fortvivlelse over at Far eller Mor, Søster eller Bror og mangan en ung Mand eller Kvinde havde mistet sin Hjertenskær, var knust i de for-

færdelige Ruiner i Gentofte hin Sommernat imellem den 11. og 12. Juli 1897. Spor af den Ulykke vil være at finde i mange Aar ja lige saa længe der nogle af dem levende, som var med der.

Efterskrift

Der var flere, der tog del i de efterladtes ve og vel. Sangkoret ARION i Risskov ved Aarhus afholdt sammen med ”8. Regiments Musikkorps i Vennelyst” den 26. juli 1897 en koncert til fordel for de ved ”Gentofte-Katastrofen forulykkedes efterladte”. Et godt initiativ, men desværre gav koncerten kun et overskud på kr. 59,30.

Som et lille kuriosum kan jeg fortælle, at det ikke er første gang, nogen har holdt hånden over min lille familie. I 1948 skulle vi emigrere til Jylland fra København: mor, far og 7 børn. Der var købt billetter til den 11. juli, og alle var klar til at tage ud på den store rejse. Men så meddelte flyttefolkene, at vi kunne tage afsted dagen før. Det var meget godt, for om natten den 11 juli blev Aalborgfærgeren København minesprængt ved Hals Barre og sank. Der druknede 48 menesker, men da vi var ankommet dagen før, slap vi for katastrofen.

Efterskriften er skrevet af Søren Chr. Sørensen, mangeårigt medlem af Østjysk Hjemstavns bestyrelse.

Tørvegravning ved Usholt Mose mellem Galten og Låsby Station omkring 1943. Foto i Galten Lokalarbiv.

Minder fra tørvemosen

Af: Viggo Lovdal

I 1992 opstod en tørvemuseumsforening i Engesvang, vest for Silkeborg. Stedet var ikke tilfældigt valgt, idet området for år tilbage har været produktionsstedet for tørv i stort omfang.

Gennem hundrede år blev den store mose fra Funder ådal i sydøst til Klode Mølle i nordvest lavet til tørv. Afvandingen af Bølling Sø begyndte i 1872. Dette åbnede for udnyttelsen af højmosens enorme forråd af energi.

Tørvemuseum

Omkring 1950 sluttede tiden med produktion af tørv. Det sidste rigtige tørvværk lukkede på Klosterlund i 1970. Danmark var gået over til olie.

Tørvemuseet i Engesvang blev i 1994 en del af Klosterlund Museum, som var en afdeling af Herning Museum. I 1955 begyndte man at indrette et museum for tørveindustri på Klosterlund.

Produktionen af tørv er blevet historie, selvom det kun er 70-80 år siden denne industri blomstrede. Jeg lader tankerne gå tilbage til mine barndomsår, hvor tørveproduktion til eget forbrug hørte med til årets gøremål.

I gang efter pinse

Når kornet var i jorden, kartoflerne lagt og roerne sået, kom der som regel en stilstand i travlheden. Tiden blev brugt til kalkning af huse, reparation af forskellige ting, oprydning osv. Alt skulle gerne være bragt i orden til pinse. Herefter skulle vi til at tænke på næste vinter, i form af tørveproduktion. De lange lyse dage var velegnede til at få tørvene tørre, så det gjaldt om at få dette arbejde fra hånden tidligt, også af hensyn til roerne, der, når de var tjenlige til udtynding, beslaglagde vores tid i nogle uger.

Vi havde ikke selv tørvemose, men måtte købe tørvejorden, eller retten til at grave tørv, hos en gårdmand, der boede nogle kilometer fra mit hjem. Han var ejer af en stor tørvemose og for en yderst rimelig betaling kunne vi erhverve retten til at grave tørv.

En tidlig morgen ved sekstiden startede min far så årets tørvegravning. Alt var klargjort i forvejen. De specielle tørvespader var fundet frem og eftersat, landbrugsvognen afmonteret sidefjælene, så den kun bestod af ”karosseriet”, hvis man kan bruge dette udtryk om en landbrugsvogn. Vognens sidefjæle var der ingen brug for i tørvemosen, vognen fungerede egentlig kun som transportmiddel til og fra mosen. Senere skulle der i rigt mål blive brug for vognen i fuld tilrigning, nemlig når tørvene skulle køres hjem. Vores hest skulle naturligvis også med i mosen. Dens opgave bestod i at slæbe de tunge, våde ”tørvespolte”, der blev skåret ud af lodrette vægge i tørvegraven, til tørrepladsen. De blev slæbt derud på et

bræt, specielt fremstillet til formålet. Efter placering på tørrepladsen blev ”tørvespoltene” delt endnu nogle gange med et jern, monteret på et langt skaft. Nu var tørvene formede og skåret ud. Ugers tørretid under sol og gerne lidt blæst kunne begynde.

Æltetørv

Den forannævnte fremgangsmåde anvendtes, når der skulle produceres skæretørv. Vi brugte kun skæretørv i mit hjem, men jeg kender dog også æltetørvene. Vores nabo, der selv havde en lille tørvemose, fremstillede altid æltetørv. Disse blev produceret på den måde, at tørt eller halvtørt dynd blev læsset fra mosehullet op i en dyndkasse. Denne kasse var et køretøj i sig selv, kassen var monteret mellem to store hjul. På hjulenes aksel, der løb rundt inde i kassen, var monteret nogle grebe, der, når vognen blev trukket af hesten, løb rundt i dyndet og blandede vand og tørvejord til et ælte. Dette fordeltes ud over jorden på tørrepladsen og blev senere skåret ud i tørvestørrelse. Æltetørvene var på ingen måde ringere end skæretørvene, snarere tværtimod. Vi havde ingen dyndvogn og anden grej til fremstilling af æltetørv og holdt os som nævnt til skæretørvene.

Et slid i varmen

Det siger sig selv, at det var forbundet med slid at lave tørv. Sommervarmen kunne være ulidelig i tørvemosen. Ikke mindst midt på dagen kunne det være drøjt for mandskab og heste. Det var en af grundene til, at min far tidligt om morgenen drog i mosen. Det gjaldt om at få noget bestilt, inden solen kom for højt på himlen. Ved middagstid holdtes der pause. Hesten skulle have noget at æde og blev tøjret på steder, hvor der var friskt, grønt græs at finde. Muleposen, fyldt med korn, var medbragt hjemmefra som kosttilskud til det hårdt-

arbejdende dyr, og vi andre havde naturligvis også madpakke med. Tørvejorden fungerede også som køleskab, idet vi om morgenen gravede drikkevarer ned i den kølige mosejord. Selv i den stærkeste hede kunne vi ved middagstid nyde drikkevarerne, opgravede af tørvejorden, som en kølig lækende drik.

Tørvene rejses

Efter nogle dage eller ugers tørretid på pladsen, alt efter vejforholdene, skulle tørvene "rejses". Når de havde fået en sådan styrke, at de kunne tages på uden at brække, skulle dette arbejde udføres. Når græsset på tørrepladsen groede op om tørvene, kunne de ikke blive tørre, hvis de blev liggende

på tørrepladsen, som de var lagt på produktionstidspunktet. De skulle op, så sol og vind kunne få indflydelse på tørreprocessen. Tørvene blev rejst på den måde, at en række blev rejst på højkant, derefter to eller flere rækker oven på den første række. Det var et hårdt arbejde, der nok kunne mærkes i ryg og benmuskler. Dertil kom, at hænderne efter arbejdets udførelse langt fra var velplejede. Tørvejordens stærke farve trængte ind i huden og gav hænderne et mildest talt halvbeskidt udseende, uanset hvor meget der blev gjort ud af renselsesprocessen hjemme i vaskefadet. Også neglerødderne blev meget ømme af arbejdet, idet fingrene nødvendigvis måtte stikkes ind mellem tørvene under arbejdets udførelse. Vi udførte

Den opgravede våde tørvemasse blev formet til tørv, der så skulle ligge i solen, inden de kunne anvendes til brændsel. De måtte vendes flere gange, så de kunne blive godt tørre på alle sider. Det var et arbejde, der især udførtes af kvinder og børn som her i Galten Sømoses Tørvbrug. I baggrunden tårnet på Galten Kirke.

Foto i Galten Lokalkiv

ofte arbejdet om aftenen efter malke- og spisetid. Flere aftener brugte vi til arbejdet. Arbejdsdagene var lange på landet dengang. Mine første penge tjente jeg i øvrigt ved tørverejsning. Nogle aftener brugte jeg fritiden til at udføre arbejdet for en gårdmand, der sikkert ikke selv var vild efter at ligge på knæ og rejse tørv. 42 kroner indbragte dette ekstrajob mig. Et længe næret ønske om erhvervelsen af et armbåndsurs rykkede ligesom nærmere virkeliggørelsen ved udbetaling af beløbet.

Skulle vendes efter regn

Efter tørverejsning stod sol og blæst på ønskesedlen. Vedvarende regn kunne betyde, at alle tørvene skulle flyttes og vendes, hvis de var blevet fedtede. Det var selvsagt et træls og tidkrævende arbejde, som man

helst ville undgå. Jeg kan da huske, at jeg flere gange har været med også til dette arbejde. Var der derimod sol og blæst, kunne tørvene hurtigt blive tørre efter rejsningen. Så gik vi i gang med at køre dem hjem på hestevogn. Hjem til videre hærkning og tørring i tørvehuset. Den kommende vinters brændsel var i hus. Et af årets tilbagevendende arbejder var tilendebragt

Jeg tænker tit på, at der var noget romantisk ved forårs- og høstarbejdets udførelse i mine drengeår. Det samme føler jeg aldrig, når jeg tænker på tørveproduktionen. Det var et hårdt, træls arbejde på årets varmeste og bedste tid, som ingen kan ønske sig tilbage. Men alligevel er jeg glad for, at jeg har oplevet også dette i min barndom.

En hædersmand M. P. Jensen

Af: A. O. Lindetoft

For nogen tid siden gik jeg en tur på Lisbjerg Kirkegård sammen med en gammel ven og skolekammerat. Vi så, hvorledes flere og flere gravsteder blev nedlagt og erstattet af en grøn græsplæne. Heldigvis er gravstenene bevaret og flyttet til passende steder på kirkegården, hvor vi kunne mindes de mennesker, som i vor barndom beboede husene i byen og gårdene omkring.

På vor vandring kom vi pludselig forbi et gravsted, som var yderst velholdt og i orden. Min ven stopper og siger: Se, der ligger et par. Hun har været død i over 90 år og han i over 65. Kendte du ham?

Ja, siger jeg. Ham kendte jeg, for han kom regelmæssigt i vort hjem, da jeg var barn. Han hed Morten Peter Jensen. Han blev født i Lisbjerg i 1852 som ældste søn af skomager Jens Pedersen og døde i 1946 i en alder af 94 år. Han var broder til min bedstefar.

Et nærmere eftersyn viser, at gravstedet holdes af det offentlige og på stenen nævnes M. P. Jensen som rentier.

M. P. Jensen som 88-årig.

Her ses fire kammerater opstillet til fotografering i 1874. Stående til højre ses M. P. Jensen og siddende til venstre hans bror, Karl. De er tydeligvis klædt på i stiveste antræk til lejligheden. At M. P. Jensens far var skomanger ses tydeligt.

En rentier?

Min ven siger: Hvad er en rentier? Joh, ifølge Salomonsens Leksikon er det en betegnelse, som for 100 år siden blev brugt om personer, der levede af deres formue, svarer jeg fraværende. Men henrevet af minderne afbryder jeg ham og fortsætter med at fortælle:

Jeg husker manden som en streng gammel mand, der var slank og rank og som altid gik til fods, når han kom på besøg hos os til den regelmæssige familie-komsammen om søndagen, som var almindelig på den tid. Jeg husker en begivenhed fra dengang, som gjorde indtryk på mig. Jeg sad som fluen på væggen og lyttede til de voksne. Samtalen var selvfølgelig om krigen og den tyske besættelse, som var det altdominerende samtaleemne i 1944. Ikke mindst hos os, fordi vores gård af tyskerne var udpeget til at huse et kontingent tyske soldater, som skulle patruljere på jernbanen mellem Aarhus og Grenaa for at forhindre sabotage.

”Nåh ja!” sagde Morten Peter. ”De har været her før, og de forsvinder også denne gang.” Og så fortalte han, at han som 12-årig havde oplevet hvorledes de Preussiske og Østrigske husarer kom til Lisbjerg i 1864.

Et flot, men samtidig skræmmende syn som han sagde. Selvfølgelig har det gjort indtryk at se disse husarer i farvestrålende uniformer og fjerprydede hjelme på vej nordpå ad landevejen mod Randers. Skræmmende selvfølgelig fordi nogle gjorde holdt i byen, undersøgte alle gårdene og krævede ind til underhold af heste og ryttere.

Min ven afbryder og spørger ”Hvordan blev han rentier?”

Joh! For det første var han af natur og opvækst et meget sparsommeligt menneske. Men det startede i hans tidlige ungdom. I

1870 købte hans far en landejendom, en mindre gård på Terp Mark, som lå mellem Lisbjerg og det, som senere skulle blive kendt som Lystrup, og hertil flyttede familien.

En jernbane

Nu ville skæbnen, at man netop på det tidspunkt besluttede at bygge en jernbane mellem Aarhus og Grenaa.

Ulempen for den nyetablerede familie var, at jorden blev delt i to dele, idet banen kom til at gå lige igennem. Formodentlig har de fået nogen erstatning herfor, men den afgørende fordel for den unge Morten Peter og hans yngre bror Karl var, at de tjente penge på anlægsarbejdet.

Det var nemlig sådan, at der på stedet skulle udgraves store mængder jord, som skulle flyttes ud i Egådalen for at danne en dæmning over den bløde engjord. Dette arbejde blev udført med håndkraft og hestetrukne tipvogne, hvilket gav de to unge brødre mulighed for fortjeneste ved at udleje heste og sælge foder og opstaldning af fremmede heste.

Således begyndte det, og han kom godt fra start. Morten Peter købte en naboejendom og blev indlånskunde i Sparekassen.

Hans gravsted

Ja, ja! afbrød min ven, men hvorfor holder kommunen hans gravsted?

Jo, det skyldes en fundats, som det hed dengang. I dag ville vi nok kalde det en fond. Morten Peter og hans kone var barnløse, og før hun dør i 1921, beslutter de at oprette en fond, hvor afkastet skal gå til ”indkøb af køkkenudstyr og bohaver for unge ubemidlede piger i Lisbjerg, når de skulle giftes”.

En mindre del af afkastet skulle gå til vedligeholdelse af deres gravsted. Fundatsen skulle administreres af kommunen,

Lisbjerg Kirke. (Foto: Kim Eriksen)

hvilket den har gjort siden hans død og stadig gør.

Som du ser, er medmenneskelighed og social ansvarlighed ikke af ny dato.

Man kan sige, at M. P. Jensen var en hædersmand. En blandt mange af slagsen, som ved flid og sparsommelighed medvirkede til fremgang i landet i tiden efter nederlaget i 1864. For ham var retskaffenhed, ærlighed, og – ikke mindst – uafhængighed hjørnesten i tilværelsen.

Dørup Skole 2012: Fra legepladsen ses indgangsdør til skolen med 3 store vinduer. Det bageste er bevaret. I bagbygningen var lokummer med spande.

Dørup Skole i Voerladegård Sogn syd for Mossø 1908-1957

Af: Jens Peter Randsløv Boes

Omkring og lige efter 1900 blev der bygget mange smukke, røde landsby-skoler i de danske landdistrikter. Landsby-skolevæsenet havde bestået siden 1814 og forsvandt dels i forbindelse med central-skolebyggeriet efter 1937-loven, men senest pr. 1. august 1959 med folkeskoleloven gældende for hele landet. Landsbyskolernes epoke kan let gå i glemmebogen, derfor dette eksempel om Dørup Skole, suppleret med lidt historie og erindringer om skolegang i årene 1939-46.

Baggrund

Dørup Skole var indtil 1906 i generationer Voerladegård Sogns hovedskole med biskolen Møldrups for Gandrup-området. Formodentlig blev skolen oprettet samtidig med rytterskolerne i Skanderborg Rytterdistrikt omkring 1721, men der er ikke som i Sdr. Vissing dokumentation herfor. Mine bedsteforældre, Jens og Anne Boes, der levede henholdsvis 1856-1948 og 1858-1954, kunne fortælle, at gamle mennesker født i slutningen af 1700-tallet vidste, at der

havde været skole i Dørup langt tilbage i tiden.

En stor del af Dørup by brændte i 1906 forårsaget af en flagermuslygte, der ved et uheld faldt ned og satte ild til noget halm i den vestligste gårds svinestald. Ilden greb hurtigt om sig, og på grund af en stærk vestenblæst førtes ilden videre til de stråttækte nabogårde, så en stor del af byen brændte. Også skolen, der lå længst mod øst i byen, blev flammernes bytte. På stedet ligger i dag en bygning med inskriptionen "Skoleminde". Der blev derfor midlertidigt holdt skole for eleverne i Hem i et gavllokale i det hus, som endnu ligger i svinget nede i Hem by, mens børnene i Dørup og Voerladegård blev undervist i Voerladegård Forsamlingshus. Beboerne i Dørup og Hem var meget optaget af, hvor den nye skole skulle bygges, så der ikke blev alt for langt for eleverne at gå. Nogle ville have den placeret i Hem, andre i Dørup, Men den salomoniske løsning blev midt imellem på bakken lige på grænsen mellem de to landsbyer. Samtidig blev der bygget skole i Voerladegård, hvor der ikke før havde været skole. Skolerne blev indviet 21. oktober 1908. t

Den nye Dørup Skole blev en to-klasset landsbysskole med "store klasse" for de 10-14 årige elever og "lille klasse" for de 7-10 årige. Elevtallet svingede i hele skolens levetid omkring 35 elever fordelt med ca. 20 i den store og 15 i den lille klasse. Skolegangen var delt i et sommerhalvår fra 1. april til 1. oktober, hvor de "store" gik i skole kl. 8-12 de fem første dage i ugen og de "små" kl. 13-16 samt kl. 8-12 om lørdagen, i alt 20 og 19 ugentlige timer. I vinterhalvåret fra 1. oktober til 1. april gik de "store" mandage, onsdage og fredage og de "små" tirsdage, torsdage og lørdage kl. 8-15 med en times middagspause, i alt 15-18 ugentlige timer.

Den mest iøjnefaldende ændring i skolestuen var de moderne tomandsborde. Borte var de lange borde og bænke, som mine bedsteforældre fortalte om.

Skolens fag med ugentlige timer var dansk 7, skrivning 2, regning 3, religion 3, historie 1, geografi 1, sang 1 og anskuelsesundervisning 1. Der var 246 skoledage om året.

Skolen havde i sine knap 49 års levetid fra 21.10.1908 til 31.7.1957 tre fastansatte enelærere og løse vikarer i de korte overgangsperioder mellem lærernes ansættelser.

Lærer Jens Kristian Andersen
og frue Anne Marie.

Jens Kristian Andersen
(12.1.1878-195?)

var lærer 1.12.1908-31.3.1943

Han kom fra Tvingstrup i Ørritslev Sogn, dimitteret fra Gedved Seminarium 10.7.1900, gift 21.10.1904 med Anna Marie (27.7.1881-195?) født i Kleis, Rårup Sogn. Andersen blev efter flere korte vikariater kaldet 1.7.1904 til enelærer ved Fårbæk Skole i Haderup Sogn, hvor han virkede, til han kom til Dørup. Her underviste han næsten to generationers børn inden pension, hvor han først bosatte sig med Anna i Østbirk og siden i Skanderborg.

Lærer Andersen var en velbegavet, jovial og venlig personlighed med alsidige faglige forudsætninger og særdeles gode evner som lærer. Desuden engagerede han sig i lokalsamfundet og var meget hjælpsom i samfundsansliggende bl.a. ved udformning af dokumenter ved gård- og jordhandler eller ved formulering af foreningsvedtægter. Han var medlem i menighedsrådet i tre perioder, i mange år næstformand for Skanderborg Amts Avis samt bestyrer af en bankfilial under Banken for Skanderborg og Omegn onsdag eftermiddag i Voerladegård Forsamlingshus. Den eftermiddag underviste fru Andersen os et par timer i skrivning og sluttede altid dagen med at læse op af en bog bl.a. af "Niels Holgersens Rejse" og "Flyvernes Konge". Lærer Andersen skrev også muntre revyer om landsbyernes beboere til den fælles vinterfest på Hem Odde. Desuden var han en flittig skribent til årbøger og aviser.

Skoledagen begyndte med, at lærer Andersen i sin blå kittel over skoletøjet fik fyret op i skolens tromlekakkelovn, så skolestuen var lun, når eleverne dukkede op kl. 8, men i vintertidens mørke blev mødetidspunktet flyttet til kl. 8.30 eller 9. Vi kunne frit gå ind i skolestuen og vente på lærer Andersens komme. Var dagen til leg ude på skolens legeplads, kom han ud og klappede i hænderne, når vi skulle ind til time, og alle løb så ind i forgangen og skiftede fodtøj til de indendørs kludesko. Andersen sang for til de to morgensalmer, oftest af Grundtvig og Ingemann, med fadervor imellem. Derefter fulgte den egentlige undervisning.

Den første time var som regel bibelhistorie, som endnu på dette tidspunkt blev anset for at være et ligeså vigtigt fag som dansk og regning. Lærer Andersen fortalte for os den ene dag, hvorefter vi hjemme læste på lektien i vore elevbøger af Nikolaj Nielsen,

og den følgende dag blev vi overhørt ved at genfortælle historierne. Når lærer Andersen skulle fortælle, tog han sit kridhvide lømmetørklæde op af lommen, tørrede sig om munden, pudsede sit flotte overskæg og rømmede sig, før han tog fat på sin mesterlige og levende fortælling. Den skabte mangfoldige billeder i vor fantasi og satte liv ikke blot i bibelhistoriens gamle og nye testamente, men også i danmarkshistorien og geografien. Især var hans fortællinger fra den nordiske mytologi uforlignelige, så de hængte ved i erindringen og blev udgangspunkt for lege uden for skoletiden.

Endnu i min skoletid foregik undervisningen i skriftlig dansk og regning i "lille klasse" med grifler på skifertavler. Der var en egen lugt ved tavlerne, griflerne og de tilhørende små æsker med den lille, våde tavleklud til at gøre tavlen klar til de næste skrivelier. Helt speciel var det at stå og svinge med tavlen, så den kunne blive tør efter afvaskningen, og lyden, når vi spidsede griflen på cementkanten af den lille stenbro foran skolen. Tavle og griffel var billige skrivelerskaber. Først fra omkring 1940 blev der bevilliget uglittede hefter til kladdeskrivning og glittede hefter til renskrift. De skriftlige former i dansk var:

1) diktat, hvor en tekst blev dikteret af læreren i passende små afsnit og skrevet af eleverne, i "lille klasse" med griffel på tavle, men i "store klasse" med pen og blæk i glittede hæfter, hvorefter læreren rettede den. Stil skrev vi kun om emnet "Jul".

2) genfortælling bestod af, at læreren læste en mindre historie to gange, hvorpå vi skrev fortællingen, så godt vi kunne huske den, inden læreren rettede den.

3) afskrivning var en af dagens sidste timer. Læreren valgte en tekst i en læsebog, som eleven skrev af og viste ham.

Typisk for Andersen var, at han kiggede på vor afskrift hen over brillerne og nikkede, normalt uden kommentarer, hvorefter vi kunne fortsætte med næste side. Egentlig en god øvelse for den opmærksomme elev, der herved lærte sig selv en hel del om tegnsætning.

4) skrivning foregik med pen og blæk i "Overintendant Jørgensens skrivebøger" med de sirlige forskrifter. Hos Andersen var der ingen vejledning i skrivning, men syntes han, at der blev skrevet pænt nok, så avancerede vi i systemet. Var det ikke så pænt, blev vi sat tilbage og måtte skrive et hæfte om. Der var et blækhus i hvert skolebord. Det var en hel kunst at holde elastikpennen ren og pæn og sætte den på penneskaftet, så skriften kunne stå klar uden klatter. Vi havde en lille æske med en klud til at tørre pennen af efter brug.

Mundtlig dansk bestod af læsning, hvor elever i "lille klasse" fik små læsestykker for i "Ole Bole ABC" eller "Myrebogen" som hjemmelektie med overhøring den følgende dag. Vi sad ved et bord stående ved siden af lærerens forhøjede kateder og læste højt. I "store klasse" læste alle i samme bog, idet eleverne på skift læste et stykke højt den ene efter den anden i særlige læsebøger med udvalgte tekster fra litteraturen, eventyr, historie, rejser, myter og sagaer. Det mundtlige sprog blev især trænet ved samtaler og overhøringer i fortællefagene. Lærer Andersen gjorde meget ud af den danske grammatiks ordklasser, hvortil vi havde en lille grammatikbog, og den undervisning viste sig at blive et godt grammatikskelet til støtte ved den mere komplicerede undervisning på seminarieret.

I regning måtte vi regne lige så meget og så langt, vi orkede i de tildelte regnebøger. Det blev for mit vedkommende stimuleret af min far, for vi fik ikke megen vejledning

undervejs i regnebøgerne af Andersen. Anderledes var det med hovedregning, hvor vi blev overhørt i gangetabeller og fik nogle gode tips om lette metoder i hovedregning. Jeg var som kun 9 årig kommet i store klasse et år før den normale tid og lyttede intenst på de svære hovedregningsopgaver, han stillede os. Jeg hørte, hvor hurtigt de kvikkeste 13-14 årige, især piger, var til at svare. Da besluttede jeg mig for at blive endnu hurtigere og øvede mig selv på de regneregler, lærer Andersen forklarede for os. Hvad mon børn af i dag i den alder vil sige til at skulle regne 45×48 ud i hovedet? På kort tid blev jeg lige så hurtig som de bedste, der lidt overraskede kiggede på mig, for det var lidt flovt at komme bag efter den yngste.

Anskuelsesundervisning var timer med samtale ud fra store plancher med billeder af landsbyliv, skovens dyr, forskellige landskaber og byliv. Dette fag med de farverige plancher var kommet ind i skolen omkring århundredskiftet. Vi oplevede dog plancherne som noget antikverede, for billederne viste forholdene i en landsby fra omkring 1900, og der var trods alt foregået en stor teknisk udvikling siden med udbredelsen af cykler, biler, telefon og elektricitet hen mod 1940'erne.

I sangtimerne ledede Andersens gode sangstemme vor sang, men nogen egentlig undervisning fandt ikke sted. Eleverne fulgte med efter bedste evne, og gentagelserne fremmede kendskabet både til melodi og tekst. Nogle gode oplevelser stimulerede sanglysten. Således oplevede vi sangen ved borgerforeningens fælles fester på Hotel Hem Odde, hvor de ældste børn deltog med de voksne ved bl.a. høstfester. De voksnes glæde ved at synge smittede af på os, så vi fik varige og gode erindringer om at synge sammen.

Gymnastik havde vi kun én gang i min skoletid, da vi i et par uger havde en ung seminarist i praktik ”på græs”, som det hed dengang. Han lavede nogle øvelser med os på legepladsen, hvor der ellers var ribber og bomme, som vi klatrede i, men de blev efterhånden så faldefærdige, at de var farlige at bruge. De måtte gang på gang repareres. Ellers var det de fælles lege i frikvartererne, der gav os motion. – Fra 1942 var vi fire drenge fra skolen, der cyklede til Voerladegård Forsamlingshus og deltog i den frivillige gymnastik. Dette år forbedrede vi os til den store opvisning med over 1000 børn på stadion ved Horsens’ 500 års byjubelæum.

Andersen holdt disciplin i skolestuen med et alvorligt blik hen over brillerne, hvis der blev for meget hvisken. Så var der igen stilhed og koncentreret arbejde med de forskellige opgaver. Udviste nogen for voldsom uro eller opsætsighed, hvad sjældent skete, så kunne der vanke en lussing, eller en elev kunne blive sat i skammekrog i et hjørne nederst i klasseværelset. En enkelt gang erindrer jeg fire drenge i skammekrog ved bagvæggen i skolestuen, men det var undtagelsen.

Efter den tyske besættelse i 1940 skulle der graves og bygges et beskyttelsesrum på skolens legeplads. Det var en velkommen opgave for de mange arbejdsløse, der boede i Dørup. En stor u-formet grav med granstammer som loft og støttepiller blev dækket med grankviste og et metertykt jordlag. Efter færdiggørelsen skulle alle eleverne prøve at opholde sig nede i det mørke rum sammen med læreren, men flere af pigerne skyndte sig ved denne generalprøve igennem rummet og løb op på den anden side, for opholdet virkede meget klaustrofobisk på de fleste af eleverne. Et par dage efter brød den ene side af graven sammen. Der

var noget galt med konstruktionen, og vi fik dermed strengt forbud mod over hovedet at komme ned i resterne.

De årlige udflugter, som eleverne altid glædede sig til, var dagture i juni måned. De gik til steder med smuk natur og seværdigheder som f. eks. Munkebjerg ved Vejle, hvor de nymodens rullende trapper var en af tidens seværdigheder. Horsens Zoologiske Have var en anden attraktion, hvor vi på en friluftsscene tillige så optræden af børn, der dramatiserede ”Kejserens nye Klæder”. Som regel deltog mange forældre i disse ture.

En dag i marts måned var der eksamen. Skolekommissionen, hvor sognepræsten pastor Lars Leth Balslev var formand, kom til overhøring på skolen. I ”store” klasse blev der valgt nogle tilfældige bibel- og historiefortællinger fra årets pensum, som eleverne skulle prøve at genfortælle. Derefter skrev vi en lille diktat og regnede nogle opgaver. Så gik kommissionen til middag, og der blev skrevet karakterer i protokollen over dagens resultat. Samme procedure fulgte om eftermiddagen med ”lille” klasse, hvor der dog ikke blev givet karakterer. Den følgende dag var der almindelig spænding over, hvilke karakterer hver enkelt havde fået.

Andersen havde aftenskole fem vintre i dansk, regnskab og læsning med 19-30 deltagere.

Ved lærer Andersens afsked holdt forældre kredsen en velfortjent afskedsfest for parret på Hotel Hem Odde, og der blev udtalt mange rosende ord over parrets lange skoleliv i Dørup Skole.

Overgangen april-maj-juni 1943

Vikar Rasmussen kom fra Skanderborg og blev vor lærer i april og maj måned 1943. Han var en ivrig og engageret lærer og

spurgte den første dag i skolen, hvem der var duks. Vi anede ikke, hvad en ”duks” var. Efter frikvarteret kiggede han rundt på alle i klassen, hvorefter han udpegede mig til at være duks. Derefter blev jeg instrueret i duksens opgaver med at uddele diverse bøger, hæfter og materialer alt efter timens behov samt at holde den store tavle vasket og klar til den følgende time. Duksearbejdet udførte jeg resten af min skoletid og var godt tilpas med det. Rasmussen var en energisk og målrettet lærer, så der blev læst ekstra på lektierne. En morgen kunne han ikke sige et kuk på grund af et halsonde, og da han ikke kunne sige det, skrev han det på tavlen og sendte os hjem. Denne hændelse, viste det sig siden, havde sammenhæng med hans natlige medvirken i den voksende modstandsbevægelse. Han blev arresteret 31. maj, da politiet fandt våben og ammunition skjult i gruekedlen under nogle kartofler, og overført til Kolding Arrest, hvorfra han kort efter undveg.

Vikar Jespersen kom som følge heraf til skolen i juni måned, og han var en helt anden blød og snakkende lærertype, der fik arrangeret vor årlige udflugt som en cykeltur rundt om Mossø til Knudsø, hvor vi badede og spiste den medbragte mad, inden vi fortsatte turen til Himmelbjerget og hjem over den da velbevogtede Ry flyveplads.

Hans Christian Madsen (3.6.1918-)

var lærer 1.8.1943-31.3.1951

Han kom fra Vendsyssel og blev gift 22.4.1944 med Anna Engelbrecht (27.11.1919-27.11.2008) fra Ørskov nordøst for Horsens. De var begge dimitterede fra Gedved Seminarium i henholdsvis 1942 og 1943 og rejste siden til Vor Frue Skole i Roskilde.

Kort efter skoleårets start blev der holdt en velkomstfest for parret på ”Hem Odde”,

hvor Andersens deltog, og udtalte sine hjerteligste ønsker for valget af netop dette unge par.

En morsom hændelse fortæller lidt om lærer Madsens ankomst til skolen. En dag i ferien var han på indkøb hos købmanden i Dørup. Der sad 3-4 drenge i butikken, og Madsen spurgte dem interesseret om deres navne. Drengene anede ikke, hvem han var, men de havde aftalt, at de ville give falske navne, hvis nogen spurgte dem om, hvad de hed. Hjemme på skolen kiggede Madsen i protokollen og kunne konstatere, at kun et af navnene kunne genfindes. Så den første skoledag spurgte han efter de angivne navnes ejere. Det kan nok være, at hans øjne lynede, da de formastelige blev afsløret. Dermed havde han sat sig i respekt, og der var styr på disciplinen.

Madsen blandede sig meget mere i elevernes gøren og laden end Andersen havde gjort, så den tidligere tilbøjelighed til, at nogle få ville bestemme over de yngre, blev langt mindre udtalt end førhen, hvor der ofte havde været tilløb til mobning uden Andersens anelse derom. Det var en lettelse i frikvarterernes liv, at alle kunne være med til at foreslå og bestemme legene.

Der kom nye levende, engagerende og dynamiske metoder til skolen i alle fag, mens morgensangen fortsat var to salmer og fadervor. Samtidig blev der en helt anden holdning til skolearbejdet, idet det blev mere legat at gøre noget alvorligt ved fagene.

I dansk havde vi fortsat diktat, men nu med forberedelse af svære ord. Der kom længere genfortællinger og spørgestile på grundlag af en tekst om berømte personligheder samt hyppige fristile over selvvalgte emner, der satte mere gang i elevernes fantasiverden. Nyere og mere aktuelle læsebøger til fælles brug blev indkøbt til afløs-

Elevbillede Dørup Skole forår 1946:

5. række: Jørgen Andreas Due, Astrid Pakula, Grethe Mortensen, Gunhild Høeg Laursen, Gunnar Rosendal Nielsen, Kresten Stabell, Bent Fisker, Lærer Hans Christian Madsen.

4. række: Jens Peter Randsløv Boes, Kristian Overgaard Pedersen, Doris Laursen, Jette Randsløv Boes, Anne Marie Jensen, Herdis Bomholt, Ida Mogensen.

3. række: Gudrun Randsløv Boes, Yrsa Gertsen Nielsen, Hans Peter Knudsen, Levi Rosendal Nielsen, Marna Mogensen, Eddy Bach, Ingrid Laursen, Fru Anna Engelbreth Madsen.

2. række: Poul Dall Andersen, Henning Fisker, Ejvind Rosendal Nielsen, Herluf Mogensen, Kjær Jensen, Henny Jensen (pige).

Forrest. 1. række: Estrid Randsløv Boes, Ejvind Knudsen, Kristian Henriksen, Tage Nielsen, Tonny Kristensen, Preben Pakula.

ning af de gamle bøger, der havde været med fra skolens start. Madsen samlede et større udvalg af bøger i et skab, så vi selv kunne vælge en bog til frilæsning, når vi havde løst eller gennemført vore andre opgaver. Desuden skaffede han nogle rollespil hjem fra biblioteket til fælles dramatisering, som vi var meget engagerede i. Skriveundervisningen foregik meget målrettet efter "Herman Larsens skrivesystem" med grundig vejledning og træning, så alle elevers skrift blev mærkbart forbedret på kort tid.

Regning fortsatte som individuelle forløb, men nu med vejledning af særlige områder. Et nyt system opbygget efter opgavernes sværhedsgrad blev indført som supplement til den frie regning. Da jeg efterhånden var kommet meget foran i regning og havde arbejdet mig ind i meget svære regnebøger, fik jeg i stedet for regning i mit sidste skoleår matematikundervisning hos fru Madsen. Jeg blev placeret ved skrivebordet på kontoret i privaten og kunne arbejde så energisk, jeg lystede, med matematikopgaver suppleret af korte

vejledninger af fru Madsen, mens hun gik og syslede med deres nyfødte lille Karen, og deres tjenestepige ordnede i huset. Det var en meget hyggelig og lærerig undervisning, der passede mig særdeles godt, så jeg i løbet af et år gennemførte realskolens 5 års pensum i matematik.

Bibelhistorie med fortællinger fra både det gamle og det nye testamente fortsatte som tidligere, men udvidedes med kristendommens historie gennem tiden med orientering om fremmede religioner. Danmarks-historien blev fortalt med flere enkeltheder og førtes helt op til vor tid. Således drøftede vi besættelsen og var meget spændte på krigens afslutning, så en dag gættede vi på, hvornår tyskerne ville overgive sig. En af pigerne ramte plet med den 5. maj.

Geografi blev ikke blot overhøring af navnestof, men også tegning af landkort, oversigter og diagrammer, så vi fik mere forståelse for landenes befolkning og kulturelle egenart. Fra skolebiblioteket kom der supplerende geografiske læsebøger om de forskellige landes seværdigheder og kulturelle specialiteter, og disse bøger blev læst i fællesskab eller som frilæsning.

Den egentlige sangtime blev brugt til at synge kendte og at lære nye sange. Vi skrev de nye sange i et personligt hæfte, for de gamle sangbøger var der efter sognerådets mening ikke råd til at få fornyet, og de havde endda været med i hele skolens tid. Det var især de nyere sange som "Hvor smiler fager den danske kyst", "Der rider en konge i sol og i blæst", "Han kommer med sommer, han kommer med sol" og "Du danske sommer jeg elsker dig" m.fl.

Gymnastik kunne stadig ikke gennemføres på skolen, men i "store" klasse blev der spillet håndbold i skolegården. En vinter ledede Madsen karlegymnastikken i Voerla-

degård Forsamlingshus, og der deltog fire af os drenge.

Årets udflugt gik i 1944 til Øm Kloster-ruin, hvortil vi sejlede med to fiskerbåde tværs over Mossø uden sikkerhedsforanstaltninger af nogen art. 1945 gik turen på hestevogne til Skanderborg, hvor der Grundlovsdag blev afholdt en mindeparade med frihedskæmperne efter besættelsen. Ved den lejlighed var vi tillige på besøg på åndssvageanstalten og derefter ude i Dyrehaven at lege. 1946 var vi med bus til Skanderborg og derfra med tog til Århus for at besøge "Den gamle by" og rådhuset, hvor vi også oplevede udsigten fra det forholdsvis nye rådhusårn.

Madsen satte gang i aftenskolen for de unge, hvor jeg deltog i de tre vintre 1944-47 med regning, regnskabsføring/husholdningsregnskab, dansk retskrivning og oplæsning af skønlitteratur. Nogle af de ældste skoleelever ville gerne være med i de voksne unges fællesskab og ønskede at deltage i aftenskolens undervisning. Det fik vi lov til dog uden at tælle med i den offentlige statistik. Hvert år holdt lærerparret en hyggelig afslutning, hvor lærer Madsen læste humoristiske fortællinger op, og med sit underholdende og sprogligt farverige talent kunne han give historiernes personer hver sin specielle sprog-tone. Desuden legede vi forskellige af tidens selskabslege. I endnu tre år var det muligt at samle et tilstrækkeligt antal deltagere, derefter blev der ikke mere holdt aftenskole i Dørup.

Beskyttelsesrummet på skolens legeplads var efterhånden nedbrudt så meget, at det måtte dækkes helt til. Krigens første panik var aftaget meget, og de fleste så efterhånden noget mere afslappet og realistisk på, hvad der kunne ske. Eleverne tog derfor i frikvartererne fat på at jævne den sammen

faldne udgravning og fik som betaling en håndbold til fælles brug i skolegården.

Lærer Madsen havde også evner som skuespiller og deltog i det årlige amatørteater på Hotel Hem Odde. Han fik oftest de muntre roller, som han til alle tilskueres jubel forvaltede langt over rolleernes betydning i handlingen. Eller han optrådte festligt med hotelejer Ankjær Andreassen i udklædning med ”Degnenes dans”.

En vinter under besættelsen under anden verdenskrig samledes mange voksne til korsang en gang om ugen i skolen. Der blev sunget og øvet meget, men der var også alvorligere ting på spil disse aftener.

Dørup Skole var ikke just det mest attraktive sted at være lærer, hvorfor Madsen søgte adskillige andre stillinger i omegnen, for han kunne se, at skolen snart ville stå over for at blive lukket, når kommunens elever skulle samles i en centralskole.. En del forældre opfordrede ham til at blive, og det lykkedes at fastholde ham nogle år, men han var ude på at få et mere udfordrende job. Derfor tog han årskurser i engelsk ved Danmarks Lærerhøjskole. Desuden var han nok alt i alt mest optaget af de ældste elever. Han havde ikke helt den samme indfølelse med de yngste.

Det beskedne antal elever i skolen gjorde, at Madsen også i de daglige gøremål søgte udfordringer uden for skolestuen. Han fik tilladelse til at bygge et hønsehus og opførte det til dels ved egen arbejdsindsats, hvorefter han i nogle år gjorde forsøg med fjerkræavl. Sommeraftener roede han ud på Mossø og satte fiskekroge, som han røgtede i de tidlige morgentimer, inden skoledagen begyndte.

Madsen havde mange faglige evner og undervisningsmæssige kvaliteter, og det førte til, at 6-7 af os elever mod privat betaling fik oprettet et lille hold i engelsk

med undervisning om aftenen, så de konfirmerede også kunne deltage. Den undervisning varede ca. to år, inden deltagerne blev spredt for alle vinde. Både Madsen og Anna havde organisteksamen, og mod betaling fik tre af mine søstre og jeg i et par år orgelundervisning hos parret, inden vi rejste ud i verden. Desuden blev jeg i to år undervist i violinspil ved Madsen. Begge disse musiske udfoldelser blev mig til stor hjælp både i min seminarietid, hvor jeg tog organisteksamen, og senere i mit skoleliv.

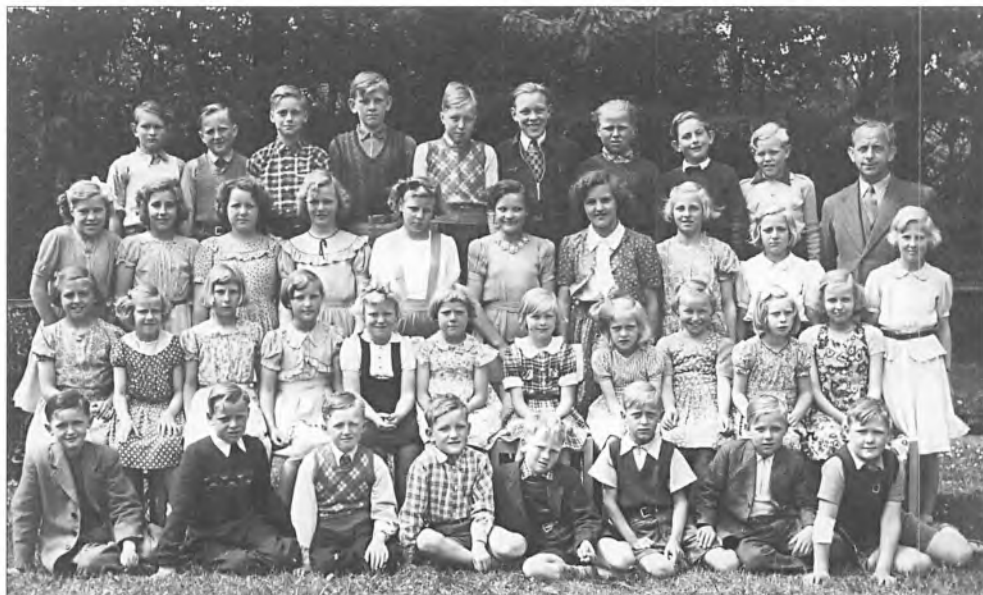
Inden deres afrejse blev der holdt en smuk afskedsfest på Hotel Hem Odde, hvor flere forældre og en tidligere elev talte meget rosende om deres virke på skolen og for egnen.

Overgangen april-september 1951

Efter Madsens afrejse fik skolen i april, maj og juni en vikar, der ikke var læreruddannet. Vikaren i august og september blev den nydimitterede Gunnar Møldrup Hansen fra Gedved 1951.

Svend Arne Pedersen (29.3.1911-22.7.1987)

var lærer 1.10.1951-1.8.1957. Han var gift med Gudrun (19.7.1909-16.1.2012) og flyttede videre til Voerladegård Centralskole, da de 4 skoler i Voerladegård Sogn: Dørup, Møldrup, Højlund og Voerladegård blev lagt sammen. Han var en meget alsidig og faglig dygtig lærer, som havde et kammeratligt forhold til sine elever. Det medvirkede til, at ”han blev meget afholdt, ja endog elsket, for vi kunne tale helt almindeligt med ham om alt”, som en elev udtaler. Han havde sin egen helt stilfærdige og venlige måde at holde disciplin på. Han underviste på nogle områder, som ikke var helt almindelige i en landsbyskole. Han lærte eleverne at spille skak, at binde bøger ind og at lave småsløjd med peddigrør. Nogle interesse-

Elevbillede Dørup Skole efterår 1952:

4. række: Tage Jørgensen, Hans Knudsen, Ole Andersen, Søren Simonsen, Erik Stabell, Kristian Henriksen, Olav Bak, Leif Wammen Pedersen, Ivan Gertsen Nielsen, lærer Svend Arne Pedersen.

3. række: Elly Nielsen, Yrsa Holm, Margrethe Høeg Laursen, Kirsten Andersen, Yrsa Gertsen Nielsen, Gudrun Randløv Boes, Ingrid Fisker, Karen Sørensen, Karna Kristensen, Birgit Bjerre.

2. række: Tove Sørensen, Oda Nielsen, Aase Holm, Inger Randløv Boes, Edel Bak, Gudrun Skjøde Pedersen, Birgit Laursen, Inger Jul Nielsen, Anne Marie Andersen, Inger Nielsen, Kirsten Dall Andersen.

Forrest. 1. række: Arne Dall Andersen, Christian Kristensen, Hans Stabell, Erik Randløv Boes, Svend Stouby, Jimmy Jul Nielsen, Søren Møller Sørensen, Knud Simonsen.

rede elever fik også hos ham privat undervisning i engelsk. Han omtales af elever for altid at være en glad, engageret og levende fortæller både i det faglige stof og med historier. Han oprettede et lille sangkor, der blev kaldt "Mandagspigerne", selv om der også var et par drenge med. Små diletantspil fik han sat op til lige stor glæde for elever og tilskuere.

Pedersen satte foruden de almindelige skolediscipliner således mange utraditionelle ting i gang i undervisningen. Men også uden for skoletiden var han aktiv, således fik han etableret en håndboldbane på en græsmark, og holdet kom med i en lokal

turnering. I frikvartererne deltog han i legen og fik gang i nye lege som høvdingebold. Der blev gravet springgrave til højde- og længdespring, så eleverne havde deres interne og personlige små konkurrencer om at blive bedre. På en eller anden måde fik Pedersen bygget en bro ved Mossø neden for skolen og hyret en svømmelærer, så eleverne fik lært både at svømme og at springe på hovedet i vandet. Ved særlige lejligheder tog han eleverne med ned i en nærliggende skov og legede "røvere og soldater", hvor han optrådte som fængselsbetjent

Dørup Skoles lærere var både dygtige, alsidige og afholdte lærere, som af tidli-

gere elever stadig berømmes for det liv, de skabte om sig i skolen, i samfundet og i selskabslivet. Andersen og Madsen var begge habile l'hombrespillere og deltog gerne ved egnens kaffeborde i vinterens løb eller ved særlige fester. Pedersen deltog helst i tidens præmiewhist og var en meget dreven spiller.

Skoleoplevelser og frikvarter

Min skolestart var lidt speciel. Min bedstefar var lidt sløj i juledagene 1938, og lærer Andersen kom på besøg. De havde et nært forhold til hinanden, fordi bedstefar havde været med til at ansætte ham. Ved besøget fik jeg mor til at spørge, om jeg ikke måtte læse et stykke fra "Ole Bole ABC" for Andersen. Jeg havde lært at læse næsten samtidig med min to år ældre søster, der øvede sig, mens mor puslede vore yngre søstre, og jeg sad og fulgte med i ABC'en. Han hørte mig da læse stykket "Da ræven kom" og sagde, at jeg godt måtte begynde i skolen efter juleferien. Det blev min skolestart, og min storesøster trænede mig ihærdigt i at lære nogle salmevers udenad, for jeg skulle kunne det samme som alle de andre..

Frikvartererne er elevernes frirum, og er der en god atmosfære, så er der gode muligheder for at lege på en anstændig måde. Min oplevelse som elev i første årgang var, at der ikke var store muligheder for at komme igennem med legeforslag, for en meget egenrådig dreng bestemte alt og brugte magt, hvis nogen forsøgte sig med alternativer. Hans foretrukne drengelæg i de første skoleår var leg med pinde, der skulle forestille biler. Heldigvis fandt pigerne deres frirum at lege i, og lidt efter lidt kom der nye interesser, der også gav drengene mere plads til indflydelse og medbestemmelse. I den ret store skolegård var der plads til de gode fælleslege "skytte" ("tag-fat"), der var en oplagt løbeleg med god motion til især

den, der skulle fange. En kædetagfat var ofte anledning til latter og snedighed for at undgå at blive fanget.

En typisk leg for piger var at spille bold op ad muren, hvor hvert tal fra 1 til 20 havde sine specielle bevægelser, der kunne udbygges til det virtuose. Drengelæg med brydekampe efter ganske bestemte og fair regler blev gennemført, så ingen blev unødigt skadede. Fælles lege var "To-mand-høj", "To mand frem for en enke", "Bankekød", "Kat efter mus" o.lign., der altid blev til stort morskab for både drenge og piger.

Gode fælleslege var "prutte-prut-ski", hvor man stod på række og skulle gætte et bestemt tal fra 1 til 50. Gættede man tallet, gjaldt det om at fange den person, som var løber, så snart dirigenten råbte "prutte-prut-ski". Blev han fanget, så fik man dirigentpladsen, og dirigenten blev løber. Det var en sjov og hurtig leg. "Kom hjem alle mine kyllinger" var også morsom, for her gjaldt det om at undgå ræven, der efterhånden skulle fange alle kyllingerne. Den sidste, der blev fanget, blev den næste ræv. Hønemor i den leg blev som regel udpeget og udskiftet efter kort tid, så mange fik prøvet rollen. I stillelegen, hvor én stod ved muren med ryggen til flokken, gjaldt det om at nå hurtigt frem, inden tælleren vendte sig om. Stod man ikke stille, så blev man sendt et antal skridt tilbage eller helt til start.

Boldspil var et fælles anliggende. Det kunne være håndbold, langbold eller rundbold med alle de sære råb og drillerier, der til evig tid hører med til alle boldleges fortrædeligheder, og som nogle gange kan få enhver leg til at gå i stå, hvis der er nogen, der tager legen for alvorlig.

I vintertiden blev den timelange mid-dagspause brugt til mange lege og gøremål. De nærmest boende elever løb hjem at spise, mens dem, der havde den længste

skolevej, spiste deres madpakke og tog fat på forskellige lege. I den yngste klasse var en yndet leg at "fri til prinsessen", hvor man skulle finde den bestemte person, der var aftalt af legens ledere til at være den rette prinsesse for hver enkelt frier. I frostperioder kunne nogle af drengene finde på at løbe ned på det oversvømmede engkær og løbe på skøjter, mens andre gik til en nærliggende plantage og byggede hule. De ca. 60 år gamle graner dækkede for lys og luft, så der var et tykt lag mos på skovbunden. Vi rullede nogle gode mospøller, som blev lagt oven på hinanden som mur rundt om den hule, der skulle blive resultatet af anstrengelserne. Vi byggede på hulen i to vintre og havde de vildeste forestillinger om, hvordan vi skulle lege i og omkring den færdige hule. Den er et typisk billede på børns lege, hvor iveren, glæden og fantasien holder hele byggefasen i gang, men så snart et byggeprojekt er afsluttet, så bliver der sjældent langvarige lege bagefter. Hulen blev aldrig bygget færdig, men i erindringen betyder den stadig meget. En tid var hulen samlingssted ved fordelingen af deltagerne til "røvere og soldater", når fødselsdagens lege foregik i skoven. Vi passede tiden på

den måde, at når rutebilen til Horsens kom, så var det tid at ile tilbage til skolen. Ingen af os havde ure.

Disse middagspauser var alt i alt med deres lege med til at formidle en god social omgangstone mellem eleverne.

Afsluttende bemærkninger.

Sogneskolen i Dørup havde eksisteret i omkring 200 år med meget forskellige undervisere kaldet "degne". Landsbyskolen i Dørup levede i knap 49 år i en tid, hvor lærergerningen var højt værdsat og respekteret som landsbyernes kulturelle centrum. Men enelærerens tid var omme. Kommunale centralskoler med flere lærere og fag fulgte efter. De fik omtrent samme levetid, inden også de blev nedlagt eller sammenlagt med større skoler efter kommunereformen i 2007. Som en kuriositet kan nævnes, at min samlede tid som lærer også blev knap 49 år, med en udvikling fra enelærer over skoleleder til seminarielærer med inspektør- og ledelsesopgaver.

KILDER:

Samtaler med 22 tidligere elever, egne erindringer og dagbøger, arkivbesøg.

De sidste dage af besættelsen i Hammel

Af: † Knud Erik Rasmussen

Beretning om de sidste dage før befrielsen og afviklingen af besættelsen af Hammel.

Den 9. april 1940 blev Danmark besat af tyske tropper. Få dage efter ankom et kompagni af den tyske værnemagt til Hammel, ca. 100 mand med materiel og heste.

Det medførte ændringer af det daglige liv i byen. Der skulle skaffes indkvartering til 100 soldater i en by med omkring 2000 indbyggere - mange blev indkvarteret i private hjem. Der findes flere amatørfotos, der viser, at det foregik på fredelig vis, og at man egentlig hyggede sig med de ubudne gæster. Denne form for indkvartering var bare en overgangsordning.

Med den tyske besættelse af Danmark var det klart, at landet kunne blive bombarderet af det engelske luftvåben. Der var oprettet en landsdækkende organisation den 1. marts 1938. Den fik betegnelsen Statens Civile Luftværn, i daglig tale kaldet C. B. (civilbeskyttelse). Fra 9. april 1940 var dens opgave også, at den skulle overvåge lufrummet over Danmark.

I Hammel blev der oprettet en kommandostation i den gamle arrestbygning. Denne

Knud Erik Rasmussen.

station havde telefonforbindelse til tilsvarende stationer over hele Jylland. Forbindelsen var udenfor det offentlige telefonnet. I Hammel blev der oprettet en lyttepost i kirkespiret, der var bemanded

døgnet rundt. Fra kirkespiret var der telefonforbindelse med kommandostationen i arrestbygningen, så når der blev observeret flyverstøj, blev det straks meldt til kommandostationen .

Ved at sammenstykke meldingerne fra områdets lytteposter, (det gjaldt også dem der kom fra kirkespiret i Hammel) var det muligt at fastslå bombemaskinernes kurs, og der blev blæst luftalarm i de truede områder.

Hver dag blev dagens meldinger indført i en protokol. Det blev i besættelsestidens forløb til flere eksemplarer, der opbevares i Lokalhistorisk Samling. Sognerådsformand Antoni Jensen var luftværnschef i Hammel, men det var Roberth Leth, der stod for den

I kirkespiret i Hammel Kirke (nabo til Tinghuset) var lytteposten placeret.

daglige ledelse af C. B-tjenesten og kommandostationen og dermed havde ansvaret for, at meldingerne blev indført i protokollerne. Det gjorde Leth selv og hans underordnede på sirlig vis.

Det var ikke bare meldinger fra luftmeldetjenesten, der indkom til kommandostationen, der kom også instrukser fra de overordnede myndigheder.

Om Robert Leth

Poul Nørgaard Jensen, leder af Lokalhistorisk Arkiv i Hammel/ Favrskov, skriver om Robert Leth:

Robert Leth var født i 1919 i Hammel, hvor han stortset boede hele sit 82 år lange liv. Han kom som ung mand i lære som kommis hos Købmand Heegaard i Hammel.

Under besættelsen blev han udpeget som byleder af Det Civile Beredskab CB. Han var en kendt person i byen, og i kraft af sit joviale og pragmatiske gemyt var han den helt rigtige person til at løse de små konflikter, der opstod i mellem befolkningen og værnemagten.

I krigens slutning, hvor ca. 60 tyske flygtninge blev interneret i Frijsenborgs gamle overførsterbolig, Kraglund, i Frijsenborgskovene, var det Robert Leth, der havde opsyn med dem. Hans menneskelighed over for de tyske flygtninge og deres svære situation er gentagne gange blevet omtalt i Arne Gammelgaards bøger om de tyske flygtninge.

Efter krigsårene blev Robert Leth ansat ved Hammel Banen, indtil den lukkede ned

i 1956, hvorefter han vendte tilbage til sit gamle metie som kommis hos Købmand Eriksen i Røgen.

I sine sidste arbejdsår arbejdede han som pedel for Hammel Sparekasse og senere, indtil sin pension, som medarbejder i varemottagelsen i indkøbscentret Tema i Hammel.

Robert Leth døde i 2001 82 år gammel og er begravet på Hammel Kirkegård.

Hitler faldet

I april 1945 var det klart, at det tyske sammenbrud var nær. Den 1. maj meddelte den tyske radio, at Hitler var faldet i Berlin, efter at han havde udnævnt storadmiral Dönitz til sin efterfølger. Dönitz erklærede, at den militære kamp gik videre for at redde Tyskland. Så sent som den 3. maj foreslog General Lindemann, der var øverstkommanderende over de tyske tropper i Danmark, Dönitz at udkæmpe det sidste anstændige slag på dansk grund, men da var kapitulationsforhandlingerne med de allierede i fuld gang.

På grund af censur af aviser og radio havde den danske befolkning intet kendskab til, hvad der foregik på højere plan, men ved at lytte til de danske udsendelser fra BBC i London var de fleste klar over, at der ville komme en endelig afgørelse når som helst.

Medens alt dette foregik sad C. B.-folkene på kommandostationen i Hammel og indførte de sædvanlige meldinger om overflyvninger af området.

Men der skete en forandring på det, der indløb.- Melding d. 3. maj kl. 16.17, hvor luftværnscheferne får instrukser om, hvordan de skal forholde sig i tilfælde af krigsmæssige begivenheder eller invasion, sign. C. Schrøder. - Melding kl. 16.25: Forrige melding bliver uddybet. Meldinger

resten af døgnet med korte mellemrum, overflyvninger med medfølgende grader af alarm. - Den 4. maj overflyvningerne fortsætter. - D. 4. maj kl. 15.30. Melding til samtlige luftværnschefer: På grund af vedholdende rygter om militær aktivitet på dansk område meddeles, at overskridning af grænsen eller luftlandsætning ikke har fundet sted i Danmark. Flere meldinger om maskiner, der kredser over Kattegat mellem Djursland og Samsø.

Troppetransport sænket

D. 4. maj kl. 16.58. Melding: Et stort tysk troppetransportskib sænket ved Hjelm - det medbragte to torpedojagere. Tilsyneladende ingen fly gået tabt. Det fortsætter med overflyvninger hele eftermiddagen den 4. maj kl. 17.00: Flyvervarsel: alarmtilstand for Århus, Grenå, Ebeltoft, Randers, Langå, Hammel, Silkeborg, Gl. Ry, Ry St., Horsens og Odder. Melding 17.29: Faren forbi for hele området.

18.22: Flyvervarsel for Hammel. I protokollen er der ikke indført mere om dette flyvervarsel. Det indkom 8 minutter før den tyske Admiral V. Friedeburg skrev under på kapitulationsdokumentet i den engelske Feltmarskal Montgomerys hovedkvarter på Lüneburger Heide kl. 18.30. Der var radio på kommandostationen i Hammel, og de vagthavende har uden tvivl lyttet til de daglige nyheder fra BBC i London, da frihedsbudskabet kom kl. 20.36, selvom der var forbud mod at lytte til den engelske radio.

Den næste melding var fra lederen af distriktet : I anledning af kapitulationen bringer jeg distriktets byer mine varmeste lykønskninger, sign. Gade. - Kl. 21.30 sender stationslederen i Hammel, Robert Leth, lykønskninger til distriktet.

Når der ikke indløb flere meldinger om overflyvninger efter varslet kl. 18.22, kunne

Leder af det Civile Beredskab i Hammel, Robert Leth.

det tyde på, at Royal Airforce havde fået ordre til at indstille aktiviteterne straks efter underskrivelsen på Lüneburger Heide.

Andre opgaver

Herefter var det slut med flyvervarslerne, og C. B.-tjenesten fik andre opgaver. Protokolføringen fortsætter, men nu er det helt andre meldinger, der indløber. Melding d. 5. maj kl. 09.30 fra den overordnede ledelse. Der udbedes orientering med hensyn til ro og orden i luftværnsområderne til den stedlige politiledelse. - Kl. 09.50. Den stedlige ledelse melder: Alt roligt i Hammel luftbeskyttelsesområde I, sign. R. Leth. - Melding kl. 11.05: Allierede tropper kan forventes til Kruså hvert øjeblik.

Melding kl. 12.30: Det meddeles, at Luftmeldetjenesten fortsat fungerer. Alle meldinger om allierede troppebevægelser og eventuelle situationer i byerne skal mel-

des omgående af den sædvanlige meldevej. Fra Århus meldes om heftig skydning i den indre by. - Kl. 14,30: Skydningen i Århus' gader er ophørt. Frihedskæmperne behersker byen. Der er 25 sårede og 5 dræbte indbragt til byens sygehuse.

Den danske Brigade fra Sverige er gået i land i Helsingør - Allierede er landet i Kastrup Lufthavn. I luftværnets protokol er der ikke indført noget om, hvad der skete i Hammel natten til den 5. maj.

Men det er tydeligt, at frihedskæmperne i Hammelområdet var godt forberedte. Allerede om morgenen rykkede de ud for at få fat i dem, der havde været tyskervenlige og aktive medlemmer af det nazistiske parti.

Der var også nogle, der havde arbejdet for værnemagten. De havde tjent godt på det uden at tænke på, at betalingen for det blev hævet af den tyske værnemagt i Den Danske Nationalbank med løfte om at de

blev tilbagebetalt af den tyske stat, når krigen var forbi. Det var dem, der fik betegnelsen "Værnemagere". Det meldes, at der er interneret 42 personer, og der kan ventes endnu 5.

Der er åbenbart nogle steder, man har, hvad man kalder "anholdelser," for den 6. maj kommer der en melding fra Politikommandoen, der lyder: På given foranledning bedes samtlige politiledere omgående gjort bekendt med, at de foretagne arrestationer kun er at betragte som internerede og ikke som anholdte.

Melding den 6. maj kl. 21.00. Til samtlige luftværnschefer: Det ønskes, at luftværnscheferne stiller sig imødekommende overfor ønsker fra Modstandsbevægelsen om lån af benzin, materiel og lign. Kvittering bør normalt forlanges. Luftværnets chefer må dog ikke kompromitteres. Telefoner skal stilles til rådighed for Modstandsbevægelsen.

Den 7. maj indløber der hele dagen meldinger om englændernes fremrykning op gennem Jylland, men da de nåede nord for Kolding, satte de kursen mod øst, så resten af Jylland måtte vente med at hilse på befrielse. Der var glædesrus overalt i landet, men ikke på Bornholm.

Melding 7. maj kl. 21.40: Russiske maskiner har kl. 13.00 kastet ca. 10 bomber over Rønne havn og by. 7 dræbte danske, 8 indlagte, 10 lettere sårede. 2 ejendomme sammenstyrtede og mange beskadigede. Samtidig kastedes bomber over Nexsø. Kl. 19.30: Nyt angreb på byerne. Tyske skibe i havnen er sænket.

Udenfor protokollen

Hvad var årsagen til dette sorte kapitel i Danmarks historie? Det følgende er ikke oplysninger, der er indført i C. B.-protokollen, men er alene oplysninger, jeg har fundet ved læsning af Hammel Avis og

beretninger fra historikeren Lars Lindeberg. De kan supplere meldingerne i C. B.-protokollen og vise, at det, som C. B.-erne sad og skrev i den gamle arrestbygning var et bidrag til Danmarks historie.

Tilbage til årsagen til denne meningsløse massakre mod Bornholm. Hvordan kunne det ske? For det første sad der en tysk kommandant, von Kamptz, på Bornholm med den rette "prøjserånd". En ordre var en ordre! Han kunne med god grund have den opfattelse, at det var englænderne, han skulle overgive sig til og ikke russerne. For det andet var politikerne på Christiansborg optaget af vigtige forhandlinger. Det var ikke muligt for amtmanden på Bornholm at få kontakt med politikerne, så han kunne gøre rede for den alvorlige situation, der var opstået på øen.

Den ansvarlige, udenrigsminister, Christmas Møller, meddelte, da han gik hjem efter at havde siddet i møde hele dagen, at han ikke ville forstyrres. Forinden havde en engelsk general, Dewing, efter forhandlinger med den tyske overkommando i Danmark meddelt, at han på grund af øens beliggenhed måtte indhente nærmere ordrer - de kom åbenbart ikke! Først den 9. maj gav von Kamptz op, og russerne besatte Bornholm. Hvis von Kamptz havde haft bare en lille grad af situationsforømmelse, kunne de hændelser, som Rønne og Nexø blev udsat for, være undgået.

Flere opgaver

Nu tilbage til udviklingen af besættelsens afvikling i Hammel. Det er jo nærliggende at tro, at den 5. maj var skæringsdag, og så var det forbi. Det var absolut ikke tilfældet. Der lå nu en stor opgave, som C. B.-erne skulle løse. Under besættelsen var der faste og regelsatte opgaver, der skulle løses. Under afviklingen kom der i stedet en masse

opgaver og problemer, der var uvante for C. B.-erne. Men under Roberth Leths ledelse blev de løst på bedste vis.

Følgende melding, der indkom den 8. maj kl. 20.25, viser, at der var et stort problem, som skulle løses her og nu. Værnemagten havde indtil kapitulationen stået for forplejningen af de tyske flygtninge.

Meldingens ordlyd: ”Socialministeriet har efter forhandling med Indenrigsministeriet og en repræsentant for den allierede overkommando anmodet Luftværnet om, indtil videre, at påtage sig forplejning mv. af de tyske flygtninge, der af den tyske værnemagt er efterladt over hele landet. Som en midlertidig ordning, der gælder indtil videre, bestemmes herved følgende om forplejning, bevogtning mv. I samme melding lyder det videre: Der må drages omsorg for, at flygtningene holdes internerede i forlægningerne, og der må ved hjælp af C. B.-mandskaberne eller på anden måde sættes vagt ved forlægningerne. Indtil videre må man om muligt danne bevogtningsgrupper med en leder, der forsynes med skydevåben (riffel).

Da flygtningene på nuværende tidspunkt visse steder ikke har modtaget forplejning i indtil 48 timer ved den tyske Værnemagts foranstaltning, må nødtørftig forplejning, bestående af brød, mel, kartofler, gulerødder, roer, kål, byggryn, sukker, mælk, smør, the-erstatning, ost og pølse samt salt rekvireres af luftværnscheferne og straks stilles til flygtningenes rådighed.

Tilberedningen af maden bør så vidt muligt overlades til flygtningene selv. Det påpeges, at luftværnschefen skal købe ind hos større leverandører beliggende inden for hans område til billigst mulige priser.

Såfremt dødsfald er indtrådt blandt flygtningene foretages ligsyn med udstedelse af dødsattest. Indberetning gives til luftværns-

cheferne om antallet af lig. Den egentlige lægetjeneste påregnes varetaget af de her i landet tilbageblevne tyske læger på samme måde som hidtil”.

Det var en lang melding, der kom den 8. maj, så derfor vil jeg kun nævne nogle af hovedpunkterne.

Flygtninge, der led af tyfus, paratyfus, dysenteri og plettyfus, skulle indlægges på landets sygehuse. Derimod skulle flygtninge, der led af difteritis og skarlagensfeber så vidt muligt isoleres på opholdsstedet. I tilfælde, hvor øjeblikkelig lægehjælp er påkrævet for at afværge overhængende livsfare, indlægges de på sygehuset. Man må dog være opmærksom på, at den i øjeblikket stedfundne nedlæggelse af tyske infirmerier nødvendiggør et meget større antal indlæggelser end oprindeligt beregnet.

De pågældende læger er berettiget til at rekvirere medicin på apoteket på sædvanlig måde, ligesom de er berettiget til ved underskrift på tyske lægers recepter at gøre disse gyldige.

Der har været meget at tage stilling til for luftværnschefen og C. B.-lederen. Den 8. maj 1945, så sent som klokken 23.25, indløb der en melding, der gik ud på, at det danske politi i løbet af få dage kunne forventes at tiltræde sine funktioner. ”Man skal hermed anmode borgmestrene og sognerådsformændene om indtil videre at varetage hvervet som luftværnschef, herunder forvalte Luftværnets beholdninger og opretholde C. B.-tjenesten”.

Videre i meldingen oplyses det, at det må forventes, at politimestrene påny skal overtage luftværnschefernes opgaver.

I resten af min beretning vil jeg kun fremdrage det væsentlige, fordi meldingerne bliver længere, og der er meddelelser, der ikke har interesse for nutiden.

Tinghuset i Hammel var hovedkvarteret for Det Civile Beredskab under besættelsen.

Den 9. maj: "Ved henvendelse fra Luftværnschefen om samarbejde angående bevogtning og lign. anmodes Regionen om at være behjælpelig i den udstrækning det er muligt".

Den 9. maj kommer der en melding til samtlige luftværnschefer fra VLK. (Vestre Luftværns Kommando). Det må betyde, at den administration, der eksisterede før besættelsen, er ved at vende tilbage. Det er tydeligt, at det nu er de overordnede myndigheder, der sender meldinger og ordre til de lokale luftværnschefer.

Den melding, der indløber den 9. maj, går ud på, at de lokale ledere skal træde til sammen med Modstandsbevægelsen for at bevare de værdier, der findes i hjælpestationer, tilflugtsrum mv. Der var hærværk,

og der blev stjålet skilte, lamper og løst inventar. Det skulle der hermed sættes en stopper for. Det var i 1945, men det kunne også have været i dag.

Den 10. maj 1945 kom der en melding, hvor der blev gjort opmærksom på, at luftværnscheferne skulle indberette, når overtagelsen af flygtningene var bragt i orden. Ligeledes skulle det oplyses, hvor mange der drejede sig om, samt hvornår overtagelsen var afsluttet, hvor mange interneringslejre, der var oprettet i områderne og deres beliggenhed. Samtidig skulle det specificeres i kategorier: Flygtninge, krigsfanger mv.

Det var store opgaver, der blev pålagt C. B.-tjenesten. Pludselig fik tjenesten ansvaret for de flygtninge, som den tyske værnemagt efterlod. Det drejede sig om ulykkelige

Kraglund.

mennesker, der havde forladt deres hjem, kun med de få ejendele, de kunne bære i kufferter og rygsække. Det drejede sig om kvinder og børn og mænd, der af en eller anden grund ikke var fundet brugbare til at kæmpe i Hitlers vanvittige krig.

Skræk for Den røde Hær

Hvorfor forlod de hus og hjem i Østprøjsen og Danzig? Det var af skræk for den Røde Hær, der rykkede nærmere og nærmere og pressede den tyske hær tilbage.

Civilbefolkningen kunne komme til at befinde sig midt i krigshandlingerne, og der verserede også mange beretninger om de russiske soldaters voldtægter af kvinderne i de erobrede områder.

De følgende dage ses det i protokollen, at det strømmer ind med meldinger og befalinger til C. B.-tjenesten. Det skal lige erindres, at det er mennesker, der før krigen havde ganske almindeligt arbejde som ko-

mis, chauffør og lignende, der nu skal løse denne store administrative opgave.

Som svar på en ordre af 12. maj på at undersøge om der i de forskellige luftbeskyttelsesområder var egnede bygninger, der kunne bruges som indkvartering for flygtningene. Der skulle straks meldes tilbage, og det blev der fra Hammel. - Melding den 14. maj kl. 11.33. Som svar på ordre af 12. maj kan oplyses følgende:

Der findes i Hammels luftbeskyttelsesområde en barak, der er beliggende ved Thorsø. Barakken er udført i træ. Der er 3 stuer og køkken, kakkelovne, komfur, borde og stole samt sengepladser til 8-10 personer. Der kræves ikke noget særligt arbejde for at tage barakken i brug.

R. Leth, Stationsleder

Den 15. maj sender R. Leth en melding til VLK, hvor han oplyser, at der i Hammel luftbeskyttelsesområde befinder sig: 198

flygtninge i Hammel, 20 i Låsby Stationsby og 161 i Sorring - alle er tyskere. - Samme dag kommer melding om, at den daglige sireneprøve kl. 12 bortfader fra dags dato.

Det fremgår ikke klart af protokollen, hvornår de tyske soldater begyndte at forlade Hammel, men den 19. maj 1945 blev der afsendt følgende melding fra C. B.-kommandostationen i Hammel:

"Ved tyskernes rømning fra Hammel er følgende lokaliteter frigjort: Ortveds Hotel, Hotel Hammelhus og Kommuneskolens gymnastiksal".

Herefter blev der ikke nævnt mere om tyskerne, men der må uden tvivl have været et stort oprydnings- og rengøringsarbejde i de pågældende bygninger. Der indkommer stadig meldinger på hele sider i protokollen til kommandostationen i Hammel. De fleste er beregnet for større byer og har derfor ikke betydning for Hammel.

Ingen bomber

Den 26. maj sendte stationsleder Roberth Leth følgende svar på en forespørgsel fra ledelsen: "Der findes i øjeblikket ikke bomber eller miner af nogen art i eller udenfor Hammel Luftbeskyttelsesområde".

Samme dag kommer en melding om, at det, der findes i socialtjenestens henlagte depoter, bør stilles til rådighed for den bomberamte befolkning på Bornholm. Det gælder hovedsagelig beklædningsgenstande. Efter at have undersøgt sagen må Roberth Leth melde tilbage, at socialtjenesten i Hammel råder over 2 sæt drengetøj, bestående af jakke og benklæder samt et sæt drengeundertøj og pigeundertøj. Om de nævnte genstande blev sendt til Bornholm ses ikke i protokollen.

Af 2 meldinger den 31. maj kan det konstateres, at der arbejdes hurtigt på kommandostationen i Hammel. - Kl. 13.00 indkommer der en melding fra myndighe-

derne, hvor det ønskes oplyst, hvor mange combisenge, madrasser og tæpper hvert luftbeskyttelsesområde ligger inde med. Svarmelding udbedes så hurtigt som muligt. Hammel svarer allerede 13.25. Der disponeres over 12 tæpper, men ingen madrasser eller combisenge.

Her slutter protokollen med en opgørelse af antallet af tyske flygtninge i Hammel og deres indkvarteringssteder. Et af dem var Kraglund. Dette kapitel af Hammels historie er grundigt og professionelt skildret af lokalhistorikeren Arne Gammelgaard, så den del vil jeg afholde mig fra at gå ind i. Dog er der et kapitel af Kraglunds omskiftelige historie, der ikke er almindelig kendt.

I en af de sidste meldinger, der blev sendt af kommandostationen i Hammel, meldes det, at der er indkvarteret 159 flygtninge på Kraglund Højskole. Man studser umiddelbart: Højskole på Kraglund? Men den er god nok. Den 12. april 1940 blev Arbejderhøjskolen i Esbjerg beslagnet af den tyske værnemagt. Skolens ledelse gik omgående i gang med at finde andre lokaler, så undervisningen kunne fortsættes. Efter flere mislykkede forsøg på at få et "blivende" sted blev en ny eftersøgning sat i gang, og på en rundspørge svarede lensgreve Julius Wedel, at hans kone havde Overførstergården på Frijsenborg stående tom. I Arbejderhøjskolens jubilæumsskrift fra 1966 fortæller forstander Poul Hansen om tiden på Kraglund: Bygningen var i god stand og kunne i nødsfald bruges til højskole.

Foruden indretningen af en række værelser på 2. etage måtte der opstilles brændeovne på alle værelser og indlægges elektrisk lys og toilet. Aftalen med lensgrevinden kom til at gå ud på, at vi selv skulle bekoste hele nyindretningen, som tilfaldt godset ved fraflytningen. Til gengæld skulle vi først betale husleje på 1500 kr. om året efter to

års forløb. Poul Hansen fortæller videre, at Kraglund var et dejligt kursussted om sommeren, og i den afsondrede beliggenhed var man dejlig fri for tyskerne.

Men om vinteren kneb det for byngdommen blandt eleverne, når mørket lukkede sig helt over skoven. Men Poul Hansen skriver, at de 42 elever hyggede sig på de forholdsvis gode og velopvarmede værelser. For at supplere lærerstaben benyttede Poul Hansen sig af lokale hjælpelærere. Han fremhæver Pastor Kirk Thomsen, Njær.

2. juledag 1944 blev en sort dag for skolen. Pludselig kom fire tyske befalingsmænd ind i stuen, medens vi spiste frokost, fortæller Poul Hansen. De erklærede skolen for beslaglagt - skolen skulle rømmes senest 2. januar. Det lykkedes ved nogle skovarbejderes hjælp at få skolens inventar gemt på Frijsendals loft. Nu gjaldt det så om for Poul Hansen at finde en privat bolig. Det var ikke nemt. Det endte med et lille fugtigt hus i Haurum kaldet Pilgrimshytten, som nogle religiøse damer brugte til møder om sommeren. Poul Hansen og frue forsøgte hele nytårsdag, i øsende regnvejr, at få deres private møbler placeret i dette lille hus, men det lod sig ikke gøre, så noget måtte stå ude i regnen.

Det har været en meget ubehagelig situation at stå i og så en nytårs dag, hvor de fleste hyggede sig med nytårssammenkomster. Men på en eller anden måde havde forpagter Nikolaisen fået nys om, hvordan det stod til. Poul Hansen fortæller: ”Vi opgav klokken 9, da forpagter Nikolaisen som et plaster på såret hentede os til nytårsgilde på Frijsendal.” Midt i februar opgav tyskerne igen Kraglund, fordi en nyankommen general fandt bygningens beliggenhed for isoleret og farlig på grund af den stigende sabotage mod væremagten. Højskolefolkene lod sig ikke slå ud. Her

følger Poul Hansens beretning om de sidste uger på Kraglund:

” Vi begyndte straks istandsættelsen med henblik på at afholde kursus i de kommende sommermåneder. 17. marts blev jeg imidlertid kaldt ned til godskontoret i Hammel, hvor to tyske officerer allerede befandt sig og erklærede den lige istandsatte og rengjorte skole beslaglagt til tyske flygtninge. Både grev Tido Wedell, som også var tilkaldt, og jeg strittede imod, navnlig under henvisning til tidligere beslaglæggelser. Da vi begge nægtede at tage med op til skolen (Kraglund) for at præsentere bygningen, drog de meget ophidsede af gårde for at tage selv.

Et par timer senere, da min kone og jeg var på vej hjem ad landevejen, kom tyskerne tilbage og standsede os ud for hotellet. Der var ikke andet at gøre end at følge med ind. Det viste sig, at de havde udset mig til civil leder af flygtningelejren under en tysk officer. Da jeg nægtede, udspandt der sig en tre timer lang diskussion, hvorunder de skiftevis truede og overtalte, medens min kone frysende ventede ude på gaden. Til sidst gav en tilkaldt højere befalingsmand dog op uden at lade deres trusler komme til udførelse.”

Under min gennemgang af luftmeldeprotokollerne, der er baggrund for denne beretning, har det undret mig, at det har kunnet lade sig gøre at skrive meldingerne, ofte lange, ind i protokollerne, hvis de kom pr. telefon. Jeg drager den konklusion, at der må have været installeret en fjernskriver på kommandostationen, men jeg har ingen beviser for, at dette var tilfældet. Et fotografi viser Roberth Leth på kommandostationen med tre telefoner af den såkaldte symaskinemodel.

Da politistationen, der havde lokaler i selve Ting- og Arresthuset, blev nedlagt i

1973, fik jeg på vegne af Lokalhistorisk Samling lov til at gennemgå bygningerne. I den celle, der havde huset kommandostationen, fandt jeg protokollerne, der er grundlag for min beretning og et ringbind, der viste sig at indeholde arkivet for flygtningelejren på Kraglund. Dette ringbind med indhold blev grundlaget for Arne Gammelgaards forskning af de tyske flygtninges forhold. Celledøren bar stadig påskriften "Kommandostation". Der var mange spor af forskel-

lige tekniske installationer, men alt var fjernet. Med min beretning har jeg forsøgt, efter bedste evne, at beskrive en turbulent periode i Hammels historie, der forløb på en værdig og menneskevenlig måde under Roberth Leths ledelse.

Til slut vil jeg gengive en lille notits fra Hammel Avis under "Udflugter" den 4. juli 1945:

"Hammel eks. Vagtværn og Kommandocentralens C. B.-ere med damer havde afskedsfest med spisning og underholdning på Søbyvad Kro".

Fra Enslev uddrog en flok spillemænd

Af: *Ove Jensen*

Vores hverdag er gennemsyret af musik. Hvis vi tænder for diverse elektroniske medier, er der adgang til uanede mængder af toner. Det er også muligt at sætte et par ørepropper forsynet med ledninger til et lille fikst apparat, der kan levere musik, hvor man end befinder sig – i byen eller i naturen. Vi bærer rundt på musik. Musik er der snart alle steder!

I århundreder – for ikke at sige årtusinder – har musikken været central i højtidelige stunder, ved festlige lejligheder, og når man slog gækken løs. Til disse formål krævedes der folk, der var velsignet med musikalitetens nådegave. Musikeren eller spillemanden, som han også kaldtes, var en central og populær person i den folkelige musik, og i det følgende skal dette område i perioden omkring 1900 betragtes nærmere.

Spillemanden kunne ikke leve af at gå ud at spille. Ofte havde han også et mindre landbrug, som han skulle passe, eller han

bestred et håndværk. Når husmanden filede løs på sin violin ved en eller anden fest, tog konen og børnene vare på bedriften derhjemme og sørgede for, at dyrene fik at æde, at der blev malket, og hvad der ellers krævedes. Håndværkerens arbejde løb ingen steder.

Oplæring

Hvor havde spillemanden så sin kunnen fra? Ja, der var flere veje. Hvis der i familien var et instrument, kan dette have været indgangen til musikkens verden. Ofte tog en spillende far sig af sin søns musikalske oplæring, og når dennes kunnen var tilstrækkelig stor, kom han med ud at spille. Han skulle så ”slå efter” (slå efter), dvs. spille rytmen. Når han blev dygtigere, kunne han forsøge sig med melodistemmen.

Nogle skolelærere var så dygtige, at de kunne give undervisning i spil, og de har nok ”plukket” de mest evnerige børn ud og

lært dem nogle greb. Der var også musikere, der havde elever. Evt. kunne disse opholde sig hos læremesteren en periode, og han kunne finde på at tage dem med ud at spille. De kunne så håbe, at de fik del i honoraret.

En habil blæser blev ofte under militærtjenesten anbragt hos regimentsmusikkerne, og soldatertiden fik derved funktion af videreuddannelse som musiker. Når soldaten vendte tilbage til det civile liv, kunne han "blæse dem alle et stykke".

Mange af spillemændene eller musikkerne var i stand til at spille efter noder, hvilket vidner om systematisk og ganske grundig undervisning.

Instrumenterne

Violinen var det foretrukne instrument, og sammenspil med to violiner var en hyppig konstellation. Også bassen og trommen var led i den orkestrale besætning.

Af blæseinstrumenter så man fløjte og klarinet, men også trompet og basun hørte med - delvis som afsmitning fra militærmusikken. Omkring 1900-tallets begyndelse vinder klaveret indpas, og harmonikaen dukker op, men den anses for ikke at være så fin, da man ved egen ihærdighed er i stand til at lære sig at spille på den. Den hører lidt karlekammeret til.

Hvor spillede man?

Traditionen tro fejrede man også de kirkelige højtider på verdslig vis. Der var julebal – som regel 3., 4. eller 5. juledag. Til fastelavn var der liv og glade dage med karneval og tøndeslagning. Der var fest til påske og til pinse, og sidstnævnte kunne smelte sammen med sommer-i-by-fest eller majfest, hvor man fejrede forårets komme. Fra o. 1880 bliver det populært at forlægge sådanne fester til naturen – skoven eller lunden. Skt. Hans-festen er endnu i dag et

eksempel herpå. Og ved det hele spillede musikken en rolle.

Var der tale om større udflugter, kunne man have en spillemand med, der så kunne spille op til en svingom i det grønne. Nogle af de gode steder for spillemændene var dyrskuer og markeder, hvor der var mange folk, og hvor pengene sad løsere end ellers.

Her i slutningen af 1800-tallet dukker forsamlingshusene op, og de bliver en gevinst for spillemændene, der for at kunne spille en sal op må være flere end tidligere. Det er nødvendigt for at være i stand til at overdøve danserne, når de svinger sig i polkaer og hopsaer, og de stovte karle træder hårdt i gulvbrædderne.

Nu er der blevet plads til den store, fælles høstfest, hvor hele landsbyen kan fejre, at kornet er i hus. Tidligere stod høstgildet, som det da hed, på gårdene.

Der fremstår også et utal af foreninger, som en grøde af folkestyrets fremvækst, og mange af dem arrangerer fest med musik og dans. Der er skytteforeninger, våbenbrødreforeninger, ungdomsforeninger, dilettantforeninger, gymnastikforeninger, borgerforeninger. Også mejerier, husmandsforeninger, landboforeninger, brugsforeninger, husflidsforeninger og politiske foreninger spiller indimellem op til dans. Afdansningsballet i danseskolen skal også huskes.

Kroerne arrangerede baller, der i udpræget grad tiltrak ungdommen. De var desuden sammen med forsamlingshusene ramme om de private fester, og her i 1800-tallets slutning bliver det almindeligt at fejre sølvbryllup med en større fest. Tidligere var det først og fremmest bryllupperne, der blev gjort stads af med fest i flere dage.

Det skal ikke glemmes, at der stadigvæk holdtes fest i hjemmene med musik og dans som en del af festlighederne.

Musikerne havde fået mere at se til!

Det var almindeligt, at festdeltagerne gav en skærv til musikken. Det kunne foregå på den måde, at der blev fortalt en rørende historie om, at den stakkels musikanter havde været så uheldig at ødelægge sit instrument, og at reparationen var umådelig dyr. Humoren blev inddraget som redskab. Der blev nu sendt en skål rundt, og man måtte endelig være gavmild af hensyn til den stakkels spillemand. Det indsamlede beløb tilfaldt musikerne, men ofte var der aftalt et beløb, så hvis der manglede, måtte værten runde op.

Musikken

Der blev spillet munter og levende musik, som man bl.a. dansede kredsans og pardans til. Der blev lagt megen energi i "Den toppede høne", i "Bette mand i knibe", i "Hamborg sekstur" og i "Totur til Vejle" samt i mange flere. Man svingede sig i hopsaer, polkaer og galopper. Desuden bredte H. C. Lumbyes dansemusik sig fra Tivoli og ud over det ganske land. Der var således også en påvirkning fra by til land.

Valsen hørte ligeledes med til repertoiret, og i dag bruges brudevals, der blev komponeret i midten af 1800-tallet, stadig ved de fleste bryllupsfester. Ved optog og lignende leverede musikerne gerne marchmelodierne på deres horn.

Personerne

I det ovenstående er der tegnet konturerne af et "landskab", og i dette indsættes i det følgende en gruppe spillemænd, musikanter, musikere eller musikkere. Hvilken betegnelse, der er den rette, er svært at afgøre. Til sammen udgjorde de en familie: far og fire sønner.

Faderen

Ud af 1800-tallets tåge træder Simon Peter Nielsen. Han kom til verden i 1839 i en

Simon Peter Nielsen.

lille ejendom på Ingerslev Mark, sydøst for byen. Han er yngste barn i en søskendeflok på fire hos Mette Simonsdatter og Niels Pedersen, og denne artikels forfatter erfarer overraskende, at de er mine tiptipoldeforældre, men den snilde og musikalitet, som Simon Peter er i besiddelse af, har desværre ikke aflejret sig i mine gener.

Da Simon Peter i 1863 gifter sig med Amalie Andersen fra Ravnholt, bosætter de sig i Enslev i en lille ejendom, der lå i den nordvestlige vinkel, hvor Hovvejen og jernbanen i dag skærer hinanden nedenunder Bering-højene. Dengang eksisterede jernbanen ikke. Der var ingen brønd ved ejendommen, og vandet måtte hentes i det vandløb, der dengang førte vand fra Stormose til Aarhus Å. I dag er vandløbet rørlagt fra mosen til jernbanen.

Sidst på året fødes det unge par første barn og får navnet Anders Peter. Det

efterfølgende år er det skæbnesvangre 1864, og efter stormen på Dybbøl den 18. april indkaldes yderligere mandskab, og Simon Peter er blandt de udvalgte og gør tjeneste fra 30. maj til 18. august, hvor han er trompeter i 8. Bataljon. Tolv år senere modtager han erindringsmedalje for sin tjeneste.

I de efterfølgende år melder børnene, deres ankomst: Metilde (1865), Kirstine (1867), Niels Peter (1869), Jens Carl (1871) og Povl Marius (1873). Faderen figurerer i kirkebogen som husmand og musiker, og at det er musikken, der står hans hjerte nærmest, ses af, at han fører sine børn ind i musikkens verden fra det tidspunkt, de kan håndtere en violin og holde på en trompet. Alle fire sønner får lært at spille på disse instrumenter, og Jens Carl fortæller om pædagogikken, der anvendes: *"Og var der en Dag, han syntes, vi ikke øvede os nok, sagde han bare: Naa, nu gaar jeg ind til Byen og sælger Violinen, for I har aabenbart ikke lyst til at spille paa den mere. Og saa skyndte vi os naturligvis at hænge i igen"*.

Jernbanen åbner i 1868, og under anlægget af den bor der en entreprenør hos familien. Det var ikke ualmindeligt, at naboer til jernbanen tjente en skilling ved at tilbyde kost og logi til de arbejdende mænd. Det kan vel tænkes, at Simon Peter af og til har strøget buen i en lystig melodi for en flok trætte arbejdere.

Her må en familieoverlevering fortælles. Den er af den slags, der er fortalt før, og den kunne udmærket have fundet plads i tidligere tiders læsebøger for skolebørn, men den tåler at gentages:

Den logerende entreprenør havde med sig en puddelhund, som faldt ualmindelig godt til hos familien Nielsen, og da entreprenøren rejste, forærede han sine værtsfolk hunden. En dag, Simon Peter var ude at spille,

havde han puddelen med sig og glæden over kræet gjorde, at han roste sin hund og indgik et væddemål. Modparten fik Simon Peters pung og gemte den. Da Simon Peter kommer hjem til sin ejendom, klapper han på sine lommer og siger: "Verloren" (tabt). Man snakker jo tysk til sin hund. Straks stikker denne snuden i jorden, får fært og løber tilbage til den ejendom, de lige havde besøgt. Den kradser på døren, kommer ind og finder Simon Peters pung i husejerens seng. Så går det hjemad igen med pungen i flaben, og Simon Peter havde vundet væddemålet. Se, det er da en sød historie.

Efter nogle år i den lille ejendom flytter familien til større og bedre forhold få hundrede meter sydligere på adressen Hovvejen 55. Simon Peter spillede penge ind, drev landbrug og så var han altnuligmand og opfinder. Hans snilde frembragte tærskværker og kasterensemaskiner til kornet. Trækraften leveredes af en lille vindmølle, han havde konstrueret. Den var flytbar og bedst på højtliggende marker, hvor der var mest blæst. Han dyrkede maskinarbejde, som det hedder på mindebladet over ham. Manden har haft mange strenge at spille på.

Hans tekniske snilde er brugt for at skabe indtjening og tilsyneladende kun af ham selv. En efterforskning af en eventuel udbredelse af maskinerne er endt resultatløs.

Simon Peters sønner gjorde i løbet af deres opvækst gode fremskridt i anvendelse af musikinstrumenterne og blev ganske habile, og nodekendskab fik de også. På et tidspunkt er han begyndt at tage dem med ud at spille til fester på gårdene og andre steder. De Enslev-musikere bliver særdeles populære og er efterspurgt viden om. Senere omtales Simon Peter som *"den kendte musiker"*.

Da sker katastrofen! Simon Peter kører en dag til Jægstrup med hestevognen for

at hente sin datter Mathilde, som hun blev kaldt. Hun har tjent på Jegstrup Skovgård i flere år, men rejser nu derfra, fordi hun skal giftes. Da vognen er læsset med Mathildes sager, bliver faderen nødet til at drikke en dram som afslutning på et godt tjenesteforhold. Det bliver til et par stykker for meget, for da Simon Peter omsider stiger op på vognen, falder han og slår hovedet mod stenpikningen. Han har sandsynligvis fået kraniebrud, og de næste tolv dage ligger han til sengs for så at dø. På dødslejet fantaserer han og synes, han kan høre musik og høre, hvordan instrumenterne stemmes: ”Åh, hvor de stemmer, og hvor lyder det skønt!” Det er musikken, han til det sidste tumler med. - Simon Peter Nielsen døde i 1889 og blev 50 år. I hans dødsannonce betegnes han ”musiker”.

Sønnerne

Efter faderens død fortsætter sønnerne som musikere, og deres popularitet er vedvarende. Det er ikke altid, at alle fire er af sted. Somme tider er der kun en enkelt, som da Anders Peter med sin violin alene sørger for musikken til skolebal på Kolt Friskole. Når der gives deciderede koncerter, er alle mand af hus. Ofte spiller de med andre musikere fra egnen.

Musikerlivet er besværligt, idet det kan være forbundet med en del besvær at nå frem til spillestedet. Postvognen benyttes hyppigt, men der går megen tid til transport, og nogen bil ejer de heller ikke senere. Jens Carl erindrer, at det i vintervejr med megen sne har været nødvendigt at trække gennem driverne til henholdsvis Låsby og Nørre Vissing. Pligt og ansvar var indgroet.

En vinteraften og –nat spillede de til fest i Skovby og traskede bagefter til fods gennem vinternatten de ca. 15 km til Enslev. De har ikke været til pæn brug den følgende dag.

Man kom, som det ses, langt omkring. Et indtryk kan det give ved i tilfældig rækkefølge at nævne lokaliteter, hvor man også har spillet: Tranbjerg Kro, Tingskoven Kro, Bering Forsamlingshus, Constantinsborg (for tre generationer Pontoppidan), Sølbjerg, Sølund i Skanderborg og massevis af andre steder.

En gruppe musikere foran kroen i Tingskoven med dansepavillonen i baggrunden. Anders Peter Nielsen står helt til venstre, og Jens Carl Nielsen har ladet sig ramme ind af basunens rør.

Anders Peter Nielsen (1863–1941)

Han er den ældste af sønnerne og overtager ledelsen efter faderen. Det er med ham, aftalerne skal indgås. Anders Peter er den eneste af brødrene, der ikke finder arbejde ved landbruget. Han arbejder som bødker og fungerer som sådan i Enslev, hvor han bygger købmandsforretning, Kattrupvej 91. Er såvel høker som bødker.

Efter få år som købmand i Enslev flytter han til Stautrup, hvor han driver købmandsforretning på adressen Ormslevvej 234. Han

Niels Peter Nielsen.

fungerer også som mægler ved salg af ejendomme, men stadigvæk er han aktiv som musiker. Han spiller violin og horn. Sønnen Tage fører musikertraditionen videre fra sin bopæl i Odder.

Niels Peter Nielsen (1869–1901)

I 1890'erne arbejder Peter som snedker hos Søren Kr. Sørensen, Enslevvej 1 i Enslev. Han var en dygtig håndværker, der formåede at lave en fyldingsdørplade om dagen. Lønnen herfor var 4 kr., hvilket betragtedes som en meget stor løn – iflg. Erik Aagaard, der arbejdede sammen med ham. Da Niels Peter bliver gift, overtager han ejendommen på Enslevvej 4 og opgiver snedkeriet til fordel for landbruget.

På musikkens område var han særdeles alsidig. Violinen beherskede han jo, men også bas og cello. Fløjte og klarinet håndterede han ligeledes.

Peter dør på årets sidste dag i 1901 på Amtssygehuset og bliver således kun 32 år. I dødsannoncen bliver han betitlet mu-

siker. Det var altså det, han var frem for landmand. De efterfølgende årtier lå der på loftet af stuehuset på Enslevvej en klarinet i blå fløj i en instrumentkasse.

Jens Carl Nielsen (1871–1949)

Kort tid efter, at Jens Carl kommer til København for at gøre soldatertjeneste, skriver han et brev til sin søster og sin svoger og fortæller om soldaterlivet. Han slipper for en del af eksercitsen, fordi han blæser signalhorn og spiller med regimentsmusikere. Han er lidt benovet, og disse betegnes som "*anderledes musikere*".

I årene 1892, 1893 og 1894 er Jens Carl trompeter i Ingeniørregimentet, men lønnen på 40 kr. om måneden var for lille for en forsørger, og da han giftede sig med sin udkårne Caroline, fiskehandlerdatter fra Kalvehave, forlod han militæret og vendte tilbage til det østjyske, hvor han købte en

landbrugsejendom i Ingerslev.

Her er således et eksempel på en musiker, for hvem militærtjenesten bliver en videreuddannelse.

Jens Carl Nielsen med sit horn.

Herefter spiller Jens Carl videre med sine brødre og kaldes i omtale Basun-Jens. Det er ham, der fremhæves, når der tales

om musikere, så han må have gjort det godt og fortsætter som musiker hele livet. Han er som sine brødre meget alsidig og spiller på trompet, basun og tuba, får sig også lært at håndtere klarinetten og ender med at spille meget på violin.

Fotografi fra Jens Carl og Karolines sølvbryllup 1919. Til højre for træet sølvbryllupsparret omgivet af deres børn. Til venstre i bagerste række Anders Nielsen (nr. 2 f.v.) og Poul Marius Nielsen (nr. 3).

Der skal brød på bordet, når man efterhånden bliver far til et dusin børn, så han driver stadigvæk landbrug ved siden af. Han er åbenbart en urolig sjæl, for familien flytter ofte og bor mange forskellige steder, men man skal ikke være blind for, at salg af ejendom kan give en fortjeneste. De tre ældste børn er født i Ingerslev, mens resten kom til verden i Gunnestrup. Inden han købte landbrug, arbejdede han også som snedker. Sønnerne har arvet faderens snilde.

I Hørret deltog Jens Carl i fastelavnsridningen og blæste på sit horn til akkompagnement af sangen.

Forinden havde han udvalgt sig en hest, der var af tilpas roligt gemyt og ikke dansede for meget med på melodien. Til fester i Hørret spillede Jens Carl også, og var der tale om større arrangementer, blev der sendt bud efter broderen Anders Peter fra Stautrup. De to spillede sammen i en menneskealder.

Især fastelavnstiden er hård. Der skal spilles til optogene om dagen, og om aftenen og om natten skal spillemændene udfolde sig på livet løs til ballerne. Flere dage i træk får musikanterne meget lidt søvn i øjnene. Da tre-dages-spisegilderne endnu levede, betragtedes de også af musikerne som en hård tørn.

Da Jens Carl i anledning af sin forestående 75 års fødselsdag bliver interviewet, giver han udtryk for glæde over at have været musiker, men kan godt mærke, at lungerne er medtaget af den megen blæsen i horn. Selv om violinen hænger på væggen og ikke har alle sine strenge, tages den stadig ned og får lov at tale sit sprog.

Poul Marius Nielsen (1874–1944)

Marius, som han blev kaldt, var den yngste af brødrene og var kun 15, da faderen døde. Det bliver imidlertid ham, der senere overtager barndomshjemmet, og i 1911 bliver

der bygget nyt stuehus på ejendommen.

Som sine brødre blev han oplært i violinspil, men fik vist ikke lært noder. Han slog rytmen på tromme, og også fløjte beherskede han, men han bliver ikke deltidsmusiker som Anders Peter og Jens Carl, og da han dør, omtales han som rentier.

Tingskov og Omegns Musikerforening

Livet som musiker var et spørgsmål om at skaffe brød på bordet, og det har sikkert knebet at opnå en rimelig betaling for den musik, man leverede. En del af den blev jo erlagt ved indsamling blandt festdeltagerne. Desuden kunne der være konkurrence musikerne imellem, og på et tidspunkt har man indset, at det var nødvendigt at stå sammen og skabe ordnede forhold.

Dette må være baggrunden for, at de lokale landsbymusikere mødtes på Tranbjerg Gæstgivergaard den 28. nov. 1911 med den hensigt at stifte en forening. Mødet var velforberedt, og en repræsentant for D.M.L.-F. (Danske Musikers Lands-Forbund) fortalte om foreningens formål og virke. Også musikforeninger i Odder og Skanderborg var til stede på mødet, så man kunne drøfte taksternes størrelse. Det var uhensigtsmæssigt at konkurrere på prisen.

De 17 fremmødte besluttede efter kort diskussion at stifte "Tingskov og Omegns Musikerforening" og at melde sig ind i D.M.L.-F. fra 1. jan. 1912. Som formand vælges købmand Anton Riis, Astrup. Samme dag var der et lignende møde i Gylling syd for Odder, men disse musikere meldte sig under fanerne i Odder.

Det er ikke tilfældigt, at den nystiftede forening bærer navnet Tingskov, for på kroen her spillede man hyppigt. Der kunne være engagement 3-4 gange om ugen, da stedet var et populært udflugtsmål. I kroens

have var der rejst en dansepavillon, der i sommertiden brugtes hyppigt, og hvorfra musikernes horn sendte deres toner ud i den lyse sommeraften. Leder af foreningens musikere var de to købmænd Anton Riis fra Astrup og Anders Peter Nielsen fra Stautrup.

Tariffer 1919

Der er bevaret en tarifoversigt fra 1919, og den fortæller ved hvilke lejligheder, man spillede.

Af regelsættet fremgår hvad taksten er for spil ved dyrskuer, udflugter, skoleudflugter, fastelavnsridning med bal, ringridning, danseskole og dilettantprøve. Der er også en sats for lejlighedsmusik, for klavermusik og morgenserenade!!! For sidstnævnte er prisen 7 kr. pr. stemme.

Til ballet på kroen eller i forsamlingshuset gjaldt følgende:

"Tarif 2. Offentligt Bal og Fester fra Kl. 7 til Kl. 11 betales med 12 Kr. pr. Stemme, efter Kl. 11 2 Kr. pr. Time pr. Stemme, før Kl. 7 2 Kr. pr. Time pr. Stemme, efter Kl. 1 3 Kr. pr. Time pr. Stemme".

Endelig er musikerne berettiget til et kvarters pause for hver 2 timers spil. Det nøjes man ikke med i dag. Ak ja! Tidernes forfald!

Slutspil

Spillemandene fra Enslev passer perfekt ind i det "landskab", jeg har forsøgt at tegne konturerne af i begyndelsen af artiklen. De var deltidsmusikanter og levede ellers som husmænd eller håndværkere, og i den sammenhæng er der ikke langt fra en håndværker til en købmand. Oplæring i at mestre instrumenterne fik de af deres far i hjemmet, og en enkelt får en videreuddannelse under militærtjenesten. Instrumenterne, de

spiller på, er typisk for spillemandstraditionen: violin, fløjter og horn.

Hvornår spille mændene hængte fiolen på væg, vides ikke. Deres toner er blæst bort med vinden og dukker ikke frem igen, men da de fyldte luften, var det til fornøjelse for mange. Det ville være dejligt som nu til dags at kunne række en cd frem med de Enslev Spillemands musik, men det nærmeste vi kan komme er at citere Gunnar Fogh: *"Når de var ude alle sammen, spillede faderen første violin, Anders Peter anden, Jens Carl blæste basun, Niels Peter klarinet, og Marius trakterede trommen. Omkring 1890 var der en melodi, de yndede at spille, og så pludselig stemte de i med at synge: "Mønsted er storartet, Mønsted er storartet, hans margarine er godt". Vi gamle, der hørte dem i vor tidlige ungdom, mindes dem gerne"*.

Efterskrift

Forfatteren Albert Dam har i sin bog "Morfars By" givet en skildring af et politisk møde med musikledsagelse (!!) på Tingskov Kro. S. 188-202, "Fest".

KILDEANGIVELSE:

Peter Damgaard Andersen: Et par gilder i Hørret (Østjysk Hjemstavn 1976, s. 65-68).

Da der var spille mænd til. (Aarhus Amtstidende, 16. aug. 1946).

Gunnar Fogh: Enslev by gennem 200 år (Aarhus Amtstidende, 9. jan. 1960)

Musiktarifer for Tingskov og Omegns Musikerforening, 1919.

J.C. Pedersen: Hundrede år. (Manuskript på Lokalhistorisk Arkiv i Solbjerg).

Gerda Reppke: Tingskov kro – et samlingssted. (Østjysk Hjemstavn 1976).

Sidste slægtsstævne, Aarhus Stiftstidende, 23. august 1976.

Anette Tonn-Petersen: Spillemandens rolle (Folk og Kultur 1985, s. 84-136).

Erik E. Aagaards notater s. 223 -226.

Et liv med gymnastik

Af: Aase Kusk

Aase Kusk fortæller om sit liv med gymnastikken i Voel og Gjern.

Aase Kusk er født på Thorupgård i Voel 1922. Hun begyndte i Voel Skole den 1. april 1928.

”Vi havde gymnastik om sommeren i skolen i forsamlingshuset. Lærer Skibsted tog sig nu mest af drengene og deres spring. Vi havde en rullemadras, hvor vi slog koldbætter. Som barn gik jeg til frivillig gymnastik om vinteren i forsamlingshuset. Dengang var der ikke meget at gå til om eftermiddagen, og når man gik til gymnastik, var man sammen med de andre piger. Vi havde Birgitte Brundt som gymnastikleder. Hun havde gået på Ollerup og til gymnastik hos min moster. Jeg har selv haft hendes døtre til gymnastik.

Jeg mindes ikke, at gymnastikken som barn var anderledes end gymnastikken for de ældre. Dvs. dem, der var konfirmeret. Vi brugte også ribberne, plint og hest, men ikke bommene. Plinten brugte vi til skråspring.

Min mor og hendes søskende fra Østergården gjorde megen gymnastik. Min far gjorde først gymnastik, da han blev 80 år. Tidligere drillede han min mor med, at al den gymnastik gav gigt, idet mange fra Østergården faktisk døjede med gigt.

Min moster Kirstine Jensen ledte gymnastik i Voel, en overgang også et karlehold. Desuden ledte hun amtsholdet. Kirstine Jensen var delingsfører fra Hadsten Højskole.

Jeg har fået fortalt, at det egentlig var min mormor på Østergården, der tog initiativ til at få Maren Sørensen sendt på Hadsten Højskole. Det var for at få gang i gymnastikken i Voel, og en af årsagerne var, at min mor havde en dårlig holdning, som hun altså ønskede udbedret gennem gymnastikken. Maren Sørensen var ugift og holdt gården for sin far. De boede i nærheden af Østergården.

Aase Kusk

Børnegymnastikholdet 1930 i Voel. Leder er Birgitte Brundt Sørensen. Aase Kusk sidder som nr. 2 fra højre.

Jeg begyndte at gøre gymnastik med de voksne som 14-årig. Lederen var Astrid Houlberg, hun var Ollerup-gymnast. Min mor syede en gymnastikdragt af lyseblåt lærred. Senere fik vi en dragt i ”tricky-meuse”, som da var moderne. Selv om vi alle var i lyseblåt, kunne der sagtens være nuancer i det lyseblå. Jeg mener, at Ollerup-pigerne altid har været i lyseblå dragt, mens Snoghøjs dragter var grå. Vi havde gymnastiksko, men man brugte også bare fødder.

Gymnastikken var den eneste måde, hvorpå vi unge kunne komme ud og være sammen. Jeg mener, at gymnastikforeningen og ungdomsforeningen i Voel havde samarbejde. Der var ingen foredrag, men et bal en gang om måneden i forsamlingshuset, som havde afholdsrestaurant.

Jeg kom på Salling Ungdomsskole i 1937. Her havde vi en meget dygtig gymnastiklærerinde, der viste os den mere

Snoghøj-inspirerede gymnastik – den feminine gymnastik, kan man vel godt kalde det. Det var en dejlig oplevelse for mig og nok også en vigtigt inspirationskilde til at gå videre med gymnastikken.

Efter ungdomsskolen kom jeg hjem igen, og her gik jeg selvfølgelig igen til gymnastik om vinteren. Af ledere husker jeg Anne Berg i Voel. Hun var også Ollerup-pige. Efter konfirmationen gik jeg også til håndbold om sommeren i Voel. Vi var så mange piger, at vi kunne spille to hold mod hinanden, men når vi var ude at spille kamp, var vi kun ét hold. Jeg husker kampe mod Gjern og Grauballe. Vi spillede ofte håndbold i forbindelse med sommerfester, hvor der også kunne være gymnastikopvisning på programmet. – Jeg har også gået til gymnastik om sommeren!

Jeg var ansat nær Struer i 1939/40 og i Boes mellem Ry og Skanderborg i 1941, men ingen af stederne var der gymnastik. I 1942 var jeg på Rødding Højskole,

Gymnastikholdet i Voel 1935. Leder er Astrid Houlberg, nr 1 i midterste række fra venstre. Pigen med de flotte fletninger er den nu 90-årige Aase Kusk..

hvor jeg havde Anne-Marie Børup til gymnastik. Jeg havde så at sige gymnastik på linje på højskolen med henblik på at blive delingsfører. Men jeg fik det ikke gjort færdigt, fordi min mor døde det år, og jeg måtte hjem for at hjælpe min far.

De må vel have manglet en leder til gymnastikken i Voel i 1943. Jeg kom i hvert fald til at stå for gymnastikken i Voel i 1943.

Det er noget helt andet at lede gymnastik end blot at deltage. Som leder skal du være fuldstændig inde i alle øvelserne og skal kunne demonstrere dem, hvis der er behov for det.

Uha! hvor jeg gjorde mig mange overvejelser for at gøre det så godt som muligt. Jeg har nok følt, at jeg burde blive bedre til det med gymnastikken, jeg tog i hvert fald på Snoghøj på et septemberkursus i 1943, og i 1944 var jeg på et regulært tre måneders kursus på Snoghøj. Det var helt

klart gymnastikken, der trak, ellers kunne jeg jo blot have gjort mit ophold i Rødding færdigt. På septemberkurset på Snoghøj var der også karle. Tyskerne tog Snoghøj, så mit ophold i 1944 foregik på Dalum Landbrugsskole. Vi var 160 piger, og det var en fantastisk oplevelse, hvor man også fik venner for livet.

Vi gav mange opvisninger på Dalum, og jeg mindes endnu, at mange af tilskuerne kneb en tåre, når vi sang de danske sange og gjorde gymnastik.

Jeg stod for gymnastikken i Voel fra 1943 til 1952. Jeg blev gift i 1946, men det var aldrig på tale, at jeg skulle holde op af den grund. Som noget nyt fik jeg Erik Kjær til at spille klaver til øvelsesaftenerne. Musik var jeg også vant til fra Snoghøj. Ud over at lede gymnastik kom jeg i bestyrelsen for foreningen.

Karle- og pigehold fra Voel Gymnastikforening 1938/39. Leder er Anne Berg yderst til venstre. Nr. 2 fra venstre på 1. række er Aase Kusk.

I al min tid har kvinderne øvet gymnastik før karlene i forsamlingshuset. Vi marcherede ind til en sang og stillede så op i fire rækker. Vi begyndte med det lette og byggede det så op. Vi brugte ribberne og redskaber. Fløjmanden var en dygtig gymnast, der var sikker i øvelserne, så man kunne se, hvordan det skulle være. Men jeg viste selv øvelserne med det resultat – ifølge min mand – at jeg simpelthen ikke kunne hitte rede på højre og venstre, fordi jeg viste øvelserne med front mod gymnasterne.

Vi begyndte gerne med hop. Vi blev ved med at pudse øvelserne af, til vi kunne dem. Vi havde også øvelser liggende på gulvet. Ribberne var gode til at strække folk igennem. Knæløftninger i ribben er godt mod svajryggethed. Som reglen havde vi redskaberne til sidst.

Vi havde dog slet ikke spring, som karlene. Vi havde skråspring over plint, og det

kunne se vældig flot ud, når man kunne det rigtigt. Karlenes spring var bestemt flotte og imponerende at overvære. Målet med vor gymnastik var, at man skulle kunne beherske sig selv. Vi kunne slutte af med en sang, men jeg mindes ikke, at vi havde egentlig sanglege.

Vi marcherede ind og ud, mens vi sang. Forsamlingshuset i Voel kunne være så frygtelig koldt om vinteren. Under krigen mener jeg, at vi skulle komme med tørv til værten, fordi han ellers slet ikke kunne holde en smule varme i kakkelovnen.

Pigerne havde gerne deres gymnastikdragt på indenunder overtøjet, og de klædte så om i "den lille sal", hvor de lagde overtøjet. Efter gymnastikken var der selvfølgelig ingen mulighed for bad, så pigerne tog overtøjet på og cyklede eller gik hjem. De piger, som gik til gymnastik, var piger, der tjente på gårdene eller havde plads

1944. Aase Kusk yderst til højre leder dameholdet i Voel.

i Voel by. Det var normalt konfirmerede, ugifte kvinder, men vi havde da et par der var gift. Det var dejligt med sådan nogle erfarne kvinder på holdet.

Jeg rettede normalt først hele holdet, men jeg kunne da gå rundt imellem gymnasterne og rette individuelt, hvis der var behov for det. Men jeg skulle hele tiden tælle takten. Gymnastikken foregik til kommandoer. Snoghøj-gymnastik er nok mest i trediedels-takt, mens Ollerup mest er 1-2, 1-2. Jeg kunne ikke noder, hvilket var frygteligt, så jeg skulle kunne musikken udenad.

Gymnastikholdene i Voel var på 16-18 piger. Vi øvede to gange om ugen, havde opvisning i Voel med efterfølgende bal, og så var der årlig gymnastikopvisning i Silkeborg for hele amtet. Da jeg selv gik til gymnastik, foregik amtsopvisningen i Borgerskolens gymnastiksal, men som jeg husker det, så foregik det først på Sønder-

port og siden i Vestergadehallen, da jeg blev gymnastikleder.

Ved opvisningen kom karle- og pigeholdet ind sammen, hvor man gik to og to, mand-kvinde og med fanen forrest. Karleholdet og pigeholdet gav opvisning samtidig i hver sin del af salen. Pigerne havde musik til deres opvisning.

Der var ikke konkurrence i vor gymnastik. Vi dyrkede gymnastik for at blive rettet ud og få kontrol over os selv. Vi måtte selv sammensætte øvelserne. Ved amtsopvisningen skulle vi aflevere timesedler, og så gav dommerne en bedømmelse på disse. Ved bedømmelsen blev der gerne lagt vægt på ensartetheden og på det harmoniske i øvelserne. Vi kom mest i grå dragter, så selvom vi måske ikke direkte tænkte over det, så var det et vidnesbyrd om, at min inspirationskilde var Snoghøj-gymnastikken. Vi lejede dragter under krigen dragter, da det

ellers var umuligt at få dem ensartede. Der var også bal efter amtsopvisningen. Selvom der ikke var konkurrence mellem holdene eller mellem gymnasterne indbyrdes, så blev der da lagt mærke til holdene, og vi vidste, at Thorning og Them altid stillede med nogle store hold. Men små hold kunne jo fremvise lige så veludført gymnastik. Til amtsopvisningen havde pigerne en kvindeligt dommer, og mændene en mandlig. Dommerne kunne komme fra gymnastikhøjskolerne eller fra seminariet.

Vi havde lokale delingsførerkurser. Jeg kan huske fra mit barndomshjem, hvor vi engang husede fem gymnaster, som deltog i et kursus i Voel. Det var normalt gymnastiklederne, som deltog i disse delingsførerkurser, og ofte var der så et par dygtige gymnaster med. Det var vigtigt med disse kurser for at få nye impulser til øveafternerne. Vi mødte gerne lørdag over middag, blev privat indkvarteret og begyndte kurset i det lokale forsamlingshus. Kurserne var både for mænd og kvinder. Når kvinderne havde praktiske øvelser, havde mændene teori, og omvendt. Søndag aften var der gerne opvisning for vore værter, hvor man kunne se, hvad vi havde lært i løbet af kurset.

Vi fik ingen betaling for at lede gymnastikken. Men i forbindelse med opvisningen overrakte gymnasterne gerne en gave til lederen. Jeg har således fået en del sølvskeer m.m. Fine gaver!

Vi flyttede til Gjern i 1952, og det var umuligt at fortsætte med at lede gymnastik i Voel. Jeg kunne ikke sådan cykle mellem Gjern og Voel på vinteraftener. Lisbeth Brøndum tog over efter mig i Voel, og hun var igen en Ollerup-pige. Det første år i Gjern gik jeg selv til gymnastik på hotellet. Det næste år blev jeg bedt om at lede gymnastikken, og det fortsatte jeg med frem til

1969. Det sidste år havde jeg fire hold, men så holdt jeg også op.

Gjern var en større forening med større opland og større hold. Gjern var nok også mere by end Voel. Men pigerne var de samme. Der var overhovedet ingen forskel på det punkt. Vi havde også musikledsagelse i Gjern, og jeg har haft Else Thyrsted, Nårup, Bodil Pasgård, Vibeke Kajhøj og Ruth Nørgård til at spille for mine hold.

Alle mine tre piger har gået til gymnastik, og den ældste har da også ledt gymnastik i mange år. Jeg synes ikke, at jeg i min tid frem til 1969 har oplevet en nedgang i interessen for gymnastikken nærmest tværtimod, mange nye grupper har taget gymnastikken til sig. Man kan vel ikke sige, at gymnastikken har gennemgået en revolutionerende udvikling i min tid. En timeseddel fra 1940 og en fra 1960 ville såmænd kunne have set ret ens ud.

Der var selvfølgelig noget drilleri mellem Snoghøj- og Ollerupgymnaster. Os fra Snoghøj var nok af den mening, at Ollerup-pigerne nærmest dyrkede mandsgymnastik. Omvendt var de nok af den mening, at det vi foretog os, var noget pjatteri og højtflyvende. Men der skal nu ikke lægges for meget i det! Jeg har aldrig tænkt over det, men det er nok rigtigt, nu jeg tænker efter, at det især var grundtvigianere, som gik til gymnastik. Eller måske snarere, at missionsfolkene holdt sig tilbage i forhold til gymnastikken. Der var bestemt et skel mellem missionsfolk og os andre. Min mor ville således ikke have, at jeg skulle gå til spejder, fordi det var missionsk. Og at gå i søndagsskole var selvfølgelig helt udelukket for mit vedkommende.

Sammenskrevet 2/10 1998 af:
Keld Dalsgaard Larsen
Silkeborg Museum

Østjysk Hjemstavns bestyrelse hædrede Karen Margrethe Sørensen for sin indsats.

Formand i 25 år

Af: Herman Rasmussen

Karen Margrethe Gadegaard Sørensen har indtil videre været formand i Østjysk Hjemstavns fra 1986 til 2011.

Artiklen er talen, som foreningens kasserer, Herman Rasmussen, holdt ved en festlighed med bestyrelsen på "Fortegården" i Risskov onsdag den 25. januar 2012.

"Kære Karen Margrethe
Hendes Majestæt, Dronning Margrethe den Anden, er ikke den eneste, som har regeringsjubilæum i år.

Her i Østjysk Hjemstavns har vi også en dronning – vores Karen Margrethe – som har været formand i 25 år – en tredjedel af den tid, vores forening har bestået!

Du er den 8. formand, men klart den længst regerende. Da vores forening blev dannet i 1936, var den første formand Rasmus Nielsen fra Lillering. Han var formand i 14 år. Med de tre andre længst siddende formænd: Johannes Grosen i 8 år, Knud Thorup i 7 år og Erik Kjær i 12 år, belægger disse 4 formænd 41 år af vores levetid.

Karen Margrethe takkede kassereren og de øvrige talere for mange smukke ord.

Vi fejrede vores 75 års fødselsdag på Vester Mølle i september 2011.

I 1985 kom du ind i bestyrelsen, og efter 1 år blev du valgt til formand. Din forgænger havde kun haft posten i 1 år.

I 1986 holdt foreningen 50 års jubilæumsfest – en fest, du som nyvalgt formand, skulle forestå. Du havde fået fortalt, at alt var forberedt, men det var langt fra tilfældet. Du klarede sagen med bravour med en menu, der svarede til festmad i stiftelsesåret i 1936.

Nedlæggelse!

For øvrigt fik du også af din forgænger at vide, at foreningen var på vej mod nedlæggelse og at du havde 3 år til dette tunge arbejde. Det har du været lidt længe om!

Her 25 år efter din tiltræden lever vi stadig i allerbedste velgående. Du så straks, at vi ikke skulle afvikles, men udvikles. Vi har klart vores berettigelse: ca. 1000 medlemmer, en fyldig årbog og et righoldigt tur- og foredragsprogram samt en bestyrelse, der brænder for sagen: den historiske formidling.

Det blev ved din tiltræden fremhævet, at vi nu havde fået en ny formand – en forkvinde! Nye tider havde også sneget sig ind her.

En god leder

”Ja, du er god til det.” Du er god til vanskelige mænd – der er overvægt af mænd i bestyrelsen – noget som kvinder er trænet til gennem ægteskabet og andre steder!

Du har demokratisans og sans for disciplin, men især har du venlighed og mildhed. Du leder ØH godt! Du har et mål, du lytter, kommenterer og vælger. Vi har bevaret vores kraft og engagement og brænder for sagen. Det er blandt andet din store fortjeneste. At lede ØH er først og fremmest hårdt arbejde tilsat lidt venlighed og mildhed fra livets store saltbøsse.

Jeg vil slutte med Johannes V. Jensens gode ord om ØH og kvinder fra ”Hvor smiler fager den danske kyst”:

*”Thi dybe minder
og gammel agt
Og milde kvinder,
hvor har de magt”.*

Formand og bestyrelsesmedlemmer ved festbordet.

Derefter fik Karen Margrethe et diplom for de 25 år, så hendes mand, Svend Aage, kan være endnu mere stolt af hende.

Det blev også til en flot buket blomster samt et vikingsmykke. Historisk og et symbol på den stærke kvinde! – Flere i bestyrelsen hyldede med korte indlæg jubilaren.

Jernbanen skabte udvikling i både Aarhus og Randers

- Men datidens snoede linjeføring baseret på lokomotiver med ringe trækraft råber på udretning

Af: Torsten Olesen

Den 3. september kunne jernbanen fra Aarhus til Randers fejre sit 150 års jubilæum. Indviet i 1862 var det den først anlagte strækning i Jylland, og der gik adskillige år, før den var koblet sammen med den østjyske længdebane fra grænsen til Frederikshavn.

Festlig fejring i Hinnerup og Hadsten 8. sept. 2012

2 af byerne på strækningen, som begge er opstået på bar mark som følge af jernbanens anlæggelse, og som derfor også havde 150 års byjubilæum, valgte at sætte alle sejl til med festligholdelse af jubilæet. Ligesom på indvielsesdagen var kongehuset inviteret, og på dagen repræsenteret af Kronprins Frederik og kronprinsesse Mary. I modsætning til indvielsesdagen for 150 år siden, der nærmest druknede i regn og pløve, var dagens arrangement velsignet med dejligt septembervejr og solskin. Det lokkede hundredevis af glade tilskuere

på gaderne for at hylde de kongelige og deltage i mange underholdende aktiviteter. - Journalister, fotografer og filmhold fra 5 forskellige lande var til stede for at dække begivenhederne.

Veteranbiler og veteran tog.

Kronprinsparrets officielle program begyndte med en middag for 60 indbudte gæster på Godset Frijsenborg ved Hammel; et af Danmarks største. Herfra gik turen i veteranbiler ad den 11 km lange, næsten snorlige grusvej kaldet "Linen". Den blev anlagt af godsejer Frijs på egen jord i forbindelse med baneanlægget for at sikre en direkte forbindelsesvej til Hinnerup Station for produkter fra godsets land- og skovbrug.

Efter overværelse af forskellige aktiviteter i byen tog kronprinsparret og et følge på 10 personer med damptog, trukket af DSB museumstogs K-maskine, videre til Hadsten. Første punkt på programmet var ½ times besøg på Modelbane Europa, der

Typisk togmiljø fra 1950'erne.

meget praktisk ligger lige overfor stationen. De kongelige var meget imponeret af de forskellige modelbaneanlæg. Især Kronprinsen spurgte ind til de tekniske detaljer og afslørede, at han faktisk også havde leget med modeltog som dreng. Desværre havde kronprinseparret ikke medbragt nogen af deres børn, men det kan der måske rådes bod på i fremtiden, idet de ved afskeden fik overrakt et partoutkort til Modelbanen gældende for hele kongefamilien.

Dagen sluttede med en vandretur gennem byen, hvor der var rig lejlighed til at trykke hånd med de kongelige og overvære underholdende aktiviteter, mens de deltog i afsløring af forskellige kunstværker frembragt til dagen.

Et kæmpe "herresving"

Kigger man på landkortet, kan man undre sig over, at man tilsyneladende valgte at lade jernbanen gå en kæmpe omvej over

Hinnerup, Hadsten og Langå – alle på den tid uden nævneværdig bebyggelse – fremfor en mere direkte linjeføring mellem storbyerne Aarhus og Randers, der dengang havde hhv. ca. 8000 og 9000 indbyggere. Det er der faktisk flere gode forklaringer på.

- En af dem er den landskabsmæssige: Datidens lokomotiver var små og kunne dårligt klare store stigninger. Derfor var det mest bekvemt at følge de laveste områder i terrænet, hvor det kunne lade sig gøre. Man fulgte gerne ådalene, i vores tilfælde Aarhus Å, Lilleåen og Gudenåen, selv om det var en omvej på adskillige kilometer. Det betød ikke så meget, for toget var alligevel en revolution i rejsetid: Turen mellem Aarhus og Randers kunne med det nye tog i 1862 klares på kun 1 time 45 min. Med postdiligencen ad den direkte landevej og indlagt hvilepause på Spørring Kro tog det 6-7 timer.

15 år om at beslutte sig

Og så var der også dengang en politisk beslutningsproces med modstridende interesser. Ligesom vi i dag har store diskussioner om forløbet af nye motorveje, var der tilbage i 1840'erne og 50'erne stor uenighed om forløbet af nye jernbanelinjer. Groft sagt kan man sige, at det handlede om forløbet af en jysk længdebane: Skulle den gå nogenlunde midt op gennem Jylland til Viborg, den daværende jyske "hovedstad" og derfra direkte videre til Ålborg? Dermed ville man først og fremmest tilgodese eksporten af landbrugsvarer via Altona (Hamborg); på den tid kongerigets næststørste by med ca. 30.000 indbyggere. Eller skulle den gå mere østligt, enten direkte via de østjyske købstæder eller med korte sidebaner hertil, for at sikre disse byer bedre forbindelser til København via Fyn.

Diskussionerne syntes endeløse. Beslutninger blev taget, for blot senere at blive ændret af nye regeringer og nye omstændigheder. Efter anlæggelse af banen fra Altona til Kiel i 1844 fremkom der adskillige forslag til linjeføring, dog med en pause under 1. slesvigske krig 1848-50. Derefter fortsatte debatten op gennem 1850'erne.

Tværbanen Viborg–Aarhus

Én ting kunne man dog blive enige om: Lige meget hvilken linje, der senere blev valgt for længdebane, skulle der anlægges en tværbane fra Viborg til Aarhus, bl.a. for at sikre adgang til en bedre udskibningshavn end ladepladsen Hjarbæk i Limfjorden. Og sådan gik til, at bl.a. Hinnerup og Hadsten i 1862 blev mellemstationer på denne tværbane, med sidebane fra Langå til Randers, som det hed i beslutningsgrundlaget! For man havde på det tidspunkt stadig ikke bestemt sig for forløbet af længdebane. Da man 6 år senere endelig besluttede

sig for et østjysk forløb, blev strækningen Aarhus – Randers og småbyerne meget naturligt også en del af den nye hovedbane.

Medvirkende til den dyrere østjyske linjeføring var bl.a., at Danmark var blevet rigere efter ophævelse af Øresundstolden i 1857, hvor alle verdens søfartsnationer betalte os et stort engangsbeløb i erstatning. Men også militæret havde en mulig indflydelse, for herfra ønskede man, at banen fik et forløb igennem (eller tæt på) Fredericia med dens vigtige fæstning. Herfra regnede man nemlig med at kunne forhindre, at banen ville blive brugt af eventuelle fjendtlige tropper til videre fremrykning. Under den nyligt afsluttede krig 1848-50, som Danmark gik sejrrikt ud af, havde Fredericia-fæstningen netop spillet en vigtig rolle.

Nye trafikmønstre

Hvor jernbanen kom til, gik udviklingen hurtigt. Mellestationer, der var nødvendige af hensyn til togkrydsninger, blev ofte anlagt på bar mark, hvor en betydende vej skar banen. Således også i Hadsten, hvor den nærmeste bebyggelse var vandmøllen, ca. ½ km væk, og landsbyerne Vinterslev, Galten, Neder- og Over Hadsten på noget større afstand. Driftige forretningsfolk så dog hurtigt et marked for sig nær stationen, hvor folk skulle med toget, og varer afsendes og ankom. Dermed var stationsbyen en realitet i løbet af få år.

Trafikken steg eksplosivt, byerne voksede. Især Aarhus, der i starten var "lillebror", voksede fra 8000 indbyggere i 1860 til 25.000 i 1880 og var dermed landet næststørste by, idet Altona efter 1864 ikke længere var en del af Danmark. De næste kun 20 år bragte en fordobling til ca. 50.000. Årsagerne var selvfølgelig den nye jernbane og ikke mindst en udvidelse og uddybning af havnen, der udmærker sig ved at være isfri det meste af året. En

sådan udvikling havde ingen kunnet forudse i 1862, så stationsbygningen måtte rives ned og erstattes af en større allerede i 1884. Senere, i 1929, måtte man gøre det endnu engang samtidig med en kæmpe forøgelse af sporarealet til både person- og godstog.

Noget lignende skete i andre østjyske købstæder og i mindre omfang på landstationer. Både i Hinnerup og Hadsten kom der nye, større stationsbygninger og varehuse, begge steder opført på den modsatte side af sporene. Til Laurbjerg kom i 1908 en diagonalbane fra Silkeborg (siden 1971 cykelsti). I 1938 blev hovedstrækningen udbygget til dobbeltspor, og Randers ved den lejlighed ændret fra en sækbanegård til en gennemkørselsbanegård ved at bygge en helt ny indkørsel til byen sydfra med passage af Gudenåen 2 gange. Stationsbygningen fra 1862 er dog bevaret med få ændringer.

Hvad vil fremtiden bringe?

For snart 10 år siden hed det: Gode tog til alle. Det har foreløbig resulteret i en flåde af skandaleramte italienske IC 4 tog. Nu tales der om ”timemodellen”, dvs. en rejsetid på 1 time mellem hver af byerne København, Odense, Århus og Ålborg. Selv om højeste strækningshastighed siden starten er hævet fra 40 km/t til 180 km/t de fleste steder, kan

det blive svært at ”levere varen” på den østjyske del af længdebanen på grund af de mange kurver og omveje gennem byerne. Derfor fremkommer forskellige forslag til udretning af linjen, f.eks. en bro over Vejle Fjord og en mere direkte linje til Aarhus, ny gennemkørselsstation i Aarhus ved Åhavevej og en mere direkte linjeføring videre til Randers.

Eller hvad med forslaget om en fast forbindelse fra Kalundborg via Samsø og direkte til Aarhus. Med et højhastighedstog som det kendes fra Frankrig og Tyskland, ville rejsen kunne gøres på ca. 1 time, i stedet for de ønskede 2 timer via Odense. Den østjyske længdebane kunne så fortsat bestå i sin nuværende form og betjene de mange lokale rejsende.

Selv om man måske engang i fremtiden vil bygge en mere direkte linje for længdebanen mellem Aarhus og Randers, ligger det meste af den nuværende, oprindelige linje trods alt stadig på tværbanen og genererer en betydelig trafik af pendlere såvel som distancerejsende.

Med dette ”in mente” er der god grund til at feste for de 150 år og mange gode ”baneår” fremover.

Farende svende

*Af: Søren Rasmussen - Kristian Bredholt
Tegninger af Torkil Oxe*

De blev kaldt vagabonder, landevejsridere, sprittere, landstrygere, subsistensløse, eventuelt skærslippere eller, hvilket de nok selv foretrak, *farende svende*.

De var den slags eksistenser, der indtil for et par generationer siden "gik på landevejen", og var "uden fast opholdssted". Undervejs på deres vandringer søgte de alt efter behov ind til gårde og huse ved spisetiderne for at redde sig et måltid mad og ved sovetid for at sikre sig en ledig kobås for natten. Med et par bundter halm og nogle tomme sække til at have under og over sig.

Hvor vagabonderne mødte venlighed, og det måske tillige var et godt madsted, kom de jævnlige, dvs. et par gange eller tre til fire om året (det måtte i egen interesse ikke være så tit, at værtsfolkene blev trætte af at tage imod). Men hvor de havde udsigt til at blive dårligt behandlet, eller hvor der måske var en bidsk hund på færde, kom de ikke.

Som det vel kunne være naturligt, var præstegårde yndede mål for farende svende. En vagabond, hvis navn og videre skæbne er glemt, brugte i 1950-60'erne, når efteråret meldte sig, at banke på hos pastor Lindum i Thorsager, dels jo for at få noget at spise, men desuden for om muligt at få sin gamle, meget aflagte frakke byttet til en "ny", knap så aflagt af pastorens.

Sognefogeder (mens sådanne endnu fandtes) havde ifølge en kongelig forordning, der var udstedt så langt tilbage som i 1791, pligt til at have en opredt seng stående parat i sognefogedgården til behagelig afbenyttelse for vejfarende af forskellige slags. Så helt skævt behøvede det jo ikke at gå for den mødige, natlogisøgende vandringsmand.

Glade Jul og Jørgen Balle

Blandt dem, der for et lille hundrede år siden regelmæssigt lagde vejen om ad Todbjerg-Mejlby, var folk som Gummismenden, Stue-Marius, Glade Jul og Jørgen

Balle - og senere Fut-Julius, Stille-Frits og Hurtig-Peter.

Glade Jul var formentlig fra Skødstrup og sikkert født Svendsen, idet han havde en bror der, som hed Ras Svendsen. Jørgen Balle var født mellem Hjortshøj og Kankbølle. De to fulgtes tit ad og kom med stor forkærlighed på Ogstrup, hvor de var rimeligt velanskrevne, mest dog Jørgen Balle.

At Glade Jul's glade stemning baseredes på indtagelse af kogesprit trak jo lidt ned, hvad omdømmet angik, men der blev mestendels set igennem fingre med det. I modsætning til Jul var Jørgen Balle pæn i tøjet, og han var ikke afhængig af de våde varer. Ved sin opdukken var det et fast ritual for ham at anbefale sig (i bedste Storm P-vagabond stil) med "alt indenfor muleposer til støre og færdigsyede knaphuller". Og den slags sludder og vrøvl fandt mange det jo morsomt at høre på og også at genhøre, det gav straks en god stemning. Jørgen Balle havde i øvrigt et glasøje, hvilket naturligvis var en slags attraktion i sig selv. Husbondfolk på Ogstrup dengang var Jens Pedersen (Pie sen) og Ane (i Ogstrup). Den ældste af deres to sønner hed Martinus; han kunne omkring konfirmationsalderen godt lide at gå og snakke med og lade sig underholde af de to vagabonder, og da de engang var på gennemrejse, netop som julehøjtiden nærmede sig, fik Martinus en nærliggende

ide, som han straks gav videre til moderne, nemlig at man inviterede Glade Jul og selvfølgelig dermed også Jørgen Balle til et besøg med familiært ophold juleaften. Men det blev nu ikke til noget. Ane, som ganske vist var godhjertet som få, var betænkelig ved projektet. Og de to vagabonder, der jo ellers var glade for at komme på Ogstrup, har nok været lige så betænkelige og har derfor foretrukket at holde jul sammen med nogle kammesjucker et andet sted.

Hurtig-Peter

De to sidstnævnte farende svende kom i hvert fald på Ogstrup i 20'erne, men sandsynligvis også tidligere og måske desuden et stykke ind i 30erne. Hvor de til sidst blev af og endte deres dage, er ikke let at vide, men de er måske søgt tilbage til deres fødesogne, hvor de stadig kan have haft tilknytning.

Glade Jul og Jørgen Balle havde en efterfølger inden for faget ved navn Hurtig-Peter. Han var et høfligt menneske, der altid huskede at sige "Mange tak, tak skal De ha' - det smagte godt!" når han havde spist. Navnet kom, som man kan gætte, af, at han brugte at tage lange skridt og derfor kom hurtigt frem. Modsat, hvad der var tilfældet med Glade Jul og Jørgen Balle, blev det for hans vedkommende virkeliggjort ved en enkelt lejlighed eller to - det med at sætte kursen mod Ogstrup juleaftensdag sidst på eftermiddagen for at tilbringe aftenen der. Dog forløb det sådan, at han sad for sig selv i en stue og spiste; sådan ville han helst have det.

Ærlighed lønner sig

Stue-Marius færdedes mest alene - men han var jo også stor og behøvede ikke nogen til at passe på sig. Han havde en vid aktionsradius og kom foruden på disse kanter desuden en del på Hobro-egnen, hvor han

havde et af sine yndlings-tilholdssteder, en fritliggende staklade.

Her kom han engang i vanskeligheder, idet der var sket det, at der havde været indbrudstyre i den stedlige brugs. Politiet havde fået mistanke til stakladen som et muligt gemmested for tyvekosterne, og eftersom Marius netop opholdt sig i laden, da betjentene ankom, var det jo nærliggende at udvide mistanken til også at omfatte ham. Han nægtede imidlertid at have haft noget med tyveriet at gøre, men han tilbød

beredvilligt at deltage i ransagningen af laden og var også så heldig at finde nogle af kosterne, hvilket naturligvis fik betjentene til at udstøde et "aha", hvorefter Marius måtte med en tur på stationen og derefter også i arresten. Men tre dage efter blev han løsladt, for tyveknægtene var blevet fanget og havde tilstået. Og Stue-Marius fik udbetalt et beløb som erstatning for uberettiget tilbageholdelse, hvilket han senere med stolthed berettede om for sine gode venner i Todbjerg-Mejlby.

Når det blev vinter, var der flere af de farende svende, der så en fordel i at lave et lille bræk eller en anden ulovlighed, som den lokale dommer derefter velvilligt takserede til nogle måneders ophold i arresten - netop så lang tid, at det kunne være forår igen, når løsladelsens time oprandt.

Vagabondliv med moderne bekvemmeligheder

Todbjerg-Mejlbys sognepræst 1972-1979, Bent Lumholt, fik engang det indfald, at han ville prøve, hvordan det var at være ægte landevejsridder. Han satte nogle dage af til forehavendet og begav sig ud på en vagabondering med udgangspunkt i Randers og kurs imod Viborg. Den gode pastor Lumholt var, som det vil vides af alle, der har kendt ham, tilpas selvforsynende med gammelt kluns og udtrådte sko og ligeså med langt hår og skæg, som han hurtigt fik gjort viltert. For den ydre fremtonings vedkommende havde han dermed nemt ved at falde ind i den rolle, han havde valgt at spille. Og det timedes ham heldigvis ikke at blive afsløret undervejs.

Det blev til mange gode oplevelser og i det hele taget mest positive indtryk fra mødet med de mennesker, som han traf på sin vandring. Med et par stykker smørrebrød og en kop kaffe her og et måltid varm mad der var han rimeligt dækket ind langs frem ad ruten, så sulte og tørste gjorde han ikke. Og han frøs ingenlunde heller. "For", som han forklarede, når han siden berettede om turen, "jeg boede jo altså på hotel om natten!"

Nu om dage færdes der ikke så mange vagabonder i "det åbne land". Det er blevet sådan, at hvis man hører til denne kategori af medborgere, så holder man sig mest i nærheden af byernes varmestuer og herberger. Samtidig spiller overkommelige afstande til og fra det respektive bistandskontor vel også en rolle. Og endelig føler man sig måske mere tryk i bymiljøet end ude på landevejene, "hvor man", som en Storm P-vagabond udtrykte det, "jo risikerer at blive slået ned og udplyndret".

Farvel til Danmark

Af: Hans Jørgen Hinrup

*Farvel mit Fødeland jeg byder,
Jeg reiser til en fremmed Havn,
Hør hist fra Skibet Klokken lyder,
Jeg føler alt i Hjertet Savn!
Farvel, I danske Bøgeskove,
Hvor Nattergale Triller slaae,
Farvel, du friske, danske Vove,
Til Danmark min Længsel vil gaae;
Farvel, Du mit Fødeland,
Med den friske, grønne Strand,
Farvel, Du mit kjære, gamle Danmark,
Farvel, Du mit Fødeland*

Dette vers er skrevet i 1860'erne og blev næsten en kendingssang for tidens mange udvandrere. I en samling viser om emigrationerne står der, at "Udvandrerne sang den, Lirekasser spillede den Landet over og ved Skibenes Afgang, og Taarerne kom ved den i mange øjne".

Men udvandret blev der, og vi forstår nok hvorfor, når vi læser en anden af tidens viser med bl.a. disse vers:

*Vil gjerne du dit liv forandre
Fra Fattigdom til Rigdoms Daad,
Du maa belave dig at vandre
Herfra, ja lyt nu til mit Raad.*

*Amerika, det stolte Rige,
Med aabne Arme stedse staaer,
I Rigdom det jo ei har Lige
Vent ei, vent ei til næste Aar.*

*Der kan du trindtom Rigdom finde,
Der er ei Haan, der er ei Trang,
Maaske du der et Navn kan vinde,
Som faaer en god og hædret Klang.*

*Du paa et Aar dig der kan sanke
Af Rigdom en saa vægtig Skat,
At du beklædt omkring kan vanke
Med Guld fra Foden og til Hat.*

Tiden var moden til udvandring, og tanken fejede som en fristende smitte hen over landet. Også Todbjerg-Mejlby bidrog.

Anders og Kristine og datter Ane.

I Dansk Data Arkiv ligger en vandre base (<http://www.emiarch.dk>), der dækker årene 1869 til 1908. Her gengives bl.a. personens navn, alder, stilling, sidste opholdssogn, skibets navn, samt bestemmelsesstedets by, stat, og land.

En søgning på Todbjerg giver 30 udvandrede til USA mellem 1878 og 1907. For Mejlbys vedkommende udvandrede 29 mellem 1875 og 1906. Dertil kommer tre personer som er rejst til henholdsvis New Zealand, Canada og Argentina.

28 af de udvandrede er registreret som tyende. De har en gennemsnitsalder på 20 år. Det var naturligt nok unge mennesker, der ville prøve noget nyt og som ikke så

større muligheder hjemme i Todbjerg, Hårup, Mejlby, Lindå, Balle, Bendstrup, Grøttrup: Prøv bare at sige disse navne og samstil dem så med New York, Nebraska, Boston, Californien, ja og Chicago! *Ud* ville de, ud!

Også familier ville ud

I nogle tilfælde var det også hele familier, som rejste. Oftest med manden i forvejen til at finde et sted og et arbejde og en fremtid for hele familien. Derfor finder vi i gruppen her også hustruer og børn, der nu skulle over there. Her rejste den 42-årige Karen Christensen fra Todbjerg i 1890 med to piger på 6 og 8 år. Stine Mogensen, 42 år, rejste fra Mejlby, også i 1890, med tre børn på 13, 10 og 9 år. Ane Kjerstine Nielsen Elgaard på 30 år rejste fra Mejlby i 1893 med tre børn på henholdsvis 11 år, 9 år, og 9 mdr. Endelig er der også Marie Elisabeth Poulsen, (46 år) der rejste fra Mejlby i 1890 med sønnerne Anton Marinus og Niels Peter på 10 og 11 år. I dette tilfælde var det de to døtre Mette Marie og Poulina på 17 og 19 år, der året i forvejen var rejst til USA. Alle med The Dalles i Oregon som mål. I hele udvandre basen er der i øvrigt 36 udvandrere med The Dalles som mål.

Det triste er imidlertid, at Marie står opført som enke. Hendes mand, den svensk-fødte daglejer, Poul Pedersen, var død på sygehuset i Randers den 19. marts 1890 på et tidspunkt, hvor billetterne formentlig har været købt, og hvor deres hus og bohave har været under afvikling. En hård skæbne! Men af sted tog hun.!

Hvor går de i land?

Umiddelbart forestiller vi os, at man som udvandrer går i land i New York og så begynder at vandre vestover, indtil man finder et passende sted at slå hegnsplæne i jor-

den. Vi har set det i cowboyfilm så mange gange. Et gran af sandhed er der naturligvis i det, men strømmen af immigranter blev i stort omfang styret af, hvor staterne havde behov for arbejdskraft, af tempoet i åbningen af nye 'sikre' og 'civiliserede' territorier samt ikke mindst af, at mange af de nyankomne søgte hen mod venner, familie, eller bare andre danskere. Der-til kom, at der efterhånden næsten dannedes danskerkolonier, svenskerkolonier osv. i den forstand, at man hjalp hinanden, og at det derfor var lettere og sikrere at slå sig ned, hvor man var blandt landsmænd. Emigranterne fra vore sogne spredte sig over hele USA. De tog til østkystens Maryland, Massachusetts, New York og Maine. De tog til vestkystens Oregon, Washington og Californien, og de slog sig ned i midten i Illinois, Nebraska, Wisconsin, Michigan, Iowa, North Dakota og Arkansas

Hvordan gik det dem så?

Det interessante for os er så naturligvis, hvordan det gik dem? Hver eneste udvandrer har her i sognene efterladt sig

familie, forældre, søskende, måske kone og børn. Og der er naboer og venner. Der blev trukket tråde over Atlanten. Tråde blev trukket tynde. Nogle sprang, men andre holdt, og nogle blev endda knyttet stærkere gennem årene, og når helt frem til i dag.

I Egnarkivet findes der flere beretninger og breve fra de udvandrede. Et af de fyldigste arkiver i den henseende vedrører Anders Jespersen Nielsen, født 13. december 1847. Han var fra Lindå - ja, dvs. at der ved hans dåb står i kirkebogen, at faderen, Niels Mikkelsen, var indsidder i Haarup/Kranestrup, og så at moderen var Ane Kirstine Jespersdatter. Beretningen i arkivet tager sit udgangspunkt i bogen "Menigheden i Diamond Lake", som blev udgivet i 1942 af Mathias Andersen. Diamond Lake ligger i Minnesota. Bogen er udgivet i Askov ... i Minnesota! Beretningen er senere udvidet af et barnebarn, og er i den version krydret med flere af Anders' egne beretninger.

Koloni af danskere i Minnesota

Anders rejste til USA i 1872. Først kom han til Chicago, Illinois, hvor han fik arbejde

En af Anders Nielsen familiens farme i Lake Benton, Minnesota.

lidt mod syd ved jernbanen i Clifton. Senere var han landarbejder både i Illinois og i Iowa, staten lige vest for Illinois. Så var han et smut hjemme i Danmark, så tilbage til Iowa. Her hørte han at jernbaneselskabet solgte jord ved Lake Benton i Minnesota, og hvor en større koloni af danskere havde samlet sig. Under et besøg der hos vennen Søren mødte han Kristine, der var søster til Sørens kone. Det trak. Han byttede sin jord i Iowa med noget ved Lake Benton og slog sig endelig ned. I 1890 blev de gift, og den korte historie er, at de fik fire børn: Ane, Peter og tvillingerne Niels og Marie. Kristine døde desværre allerede i 1902, og Anders levede også kun til 25. september 1916. Men slægten var grundlagt og har siden vokset sig større, og det er noget af deres beretning, vi kan læse i "Menigheden i Diamond Lake".

Beretningen, udgivet i 1942, afsluttes med fremskridtsord: "Der er nu gaaet 55 Aar, siden vi begyndte her. De fire, som her er omtalt, hviler paa vor Kirkegaard; men deres efterkommere lever paa deres Fædres Land.

De har købt mere Land, saa Slægten ejer nu 720 Acres Land, hvorpaa der er 5 Farme. Men for at Familiens Medlemmer ikke skal forfalde til Lediggang, har de forpagtet en Del Land ved siden af. Saa vi forstaar, at Slægten er foretagsom og ikke bange for en Arbejdsdag. Naa, alt i vor Tid foregaar jo

ogsaa med Maskineri. Det ligger de Unge i Blodet fra den første Dag de kravler op paa en Maskine".

Anders fortalte, at hans moder, Ane Kjerstine Jespersdatter, ikke gerne havde ladet ham rejse, - men at han havde lovet at komme hjem efter ti år. Det løfte holdt han i 1882. Han havde billeder med hjem, og de vakte forbavelse i familien, for amerikanerne så jo helt almindelige ud! De havde troet, at Amerika var helt uciviliseret og fyldt med indianere. Efter tre måneder hjemme i sognet ville Anders af sted igen. Han tog to nevøer med sig. Igen lovede han sin moder at komme hjem efter ti år. Men i 1892 var han blevet gift og havde børn, så det løfte frigjorde hans moder ham fra. Selv døde hun året efter 93 år gammel. Da Niels' familie besøgte Danmark i 1924, tog de et foto af hendes gravsten, ligesom de foto-graferede flere personer og huse i Lindå. Anders Nielsens fødegård er der stadig på Lindå Møllevej 7, men gravsten, familie og naboer er borte. Og dog! De lever i egnsarkivet. Og familiens historie granskes af Aase Windeballe i Ullerslev på Fyn.

Åh, - og så er der nok også nogen, der husker landeplagen fra 1956 med Buster Larsen. "Onkel fra Minnesota", der har de fængende linjer: "Jeg begyndte som avidreng, og blev hurtigt millionær". Også i nyere tid har udlængsel rykket.

Evald Tang

en del af Hadstens historie

Af: Kurt Villy Svendsen

Fakta om Evald Tang Kristensen:

Født 24.1.1843 i Nørre Bjert ved Kolding

Død 8.4.1929 i Mølholm ved Vejle
Lærereksamen 1861 fra Lyngby Seminarium ved Grenå

Lærer i Brandstrup 1884, hvorfra han i 1888 flyttede til Hadsten

Evald Tangs Allé

Da jeg for nogle år siden passerede "Kvickly" sammen med et familiedlem, blev jeg ud for Evald Tangs Allé stillet spørgsmålet: *-Hvad lavede ham Evald Tang egentligt i Hadsten?*

Allerede i 1970 optog det samme spørgsmål historikeren, komponisten og musikeren Thorkild Knudsen, og han valgte at imødekomme det således: *"Det er så mærkeligt svært for os i Danmark at se Evald Tang Kristensen. Han forsvinder bag uendelige rækker af optegnelser"*.

Og det er svært at fortælle nøjagtigt, hvad Evald Tang lavede i Hadsten, idet han arbejdede hårdt hele livet, hvor han ustandseligt noterede ned. For Thorkild Knudsen havde ret: Med mere end 35.000 større eller mindre optegnelser bag sig – udgivelser af sagn, viser, oplevelser, eventyr, melodier, lege og lokalhistoriske fortællinger – er Evald Tang Kristensen verdens største personlige indsamler af folkløse. Det var især blandt almuen, han fandt sine kilder, og her følte han sig bedst til rette. Derfor vandrede han næsten altid af sted til sine meddelere, idet han mente, det ville være totalt forfejlet at køre rundt til hårdtarbejdende, fattige mennesker. Han ønskede på ingen måde at hæve sig over dem.

Evald Tangs Vej

Det var i eftersommeren 1888, at Evald Tang Kristensen købte familiens hus ved Hadsten Station. Villaen, som var bygget i

1876, lå tæt på Østergade med kort afstand til banelinien. I 1906 blev huset revet ned i forbindelse med en byfornyelse, som gav plads til de to store, flotte byejendomme, Østergade 17 og 19. Sidstnævnte måtte dog allerede i 1959 falde, da der skulle skabes plads til broen over jernbanen.

Da Evald Tang Kristensen i 1897 forlod Hadsten, havde han sat så stærkt et præg på egnen, at sognerådet 20 år senere valgte at opkalde en vej efter byens berømte skribent. Denne vej kom til at hedde Evald Tangs Vej og gik fra Østergade op i Vesselbjergvej. Et smukt blått emaljeskilt med hvid tekst er bevaret og kan beundres på Hadsten Lokalarkiv.

Hvis man i dag gør et ophold på parkeringspladsen under broen, hvor huset lå, kan man fornemme historien. Her stod Evald Tang for 120 år siden overfor et slidsomt arbejde, hvor bjerge af jord blev flyttet med en almindelig hjulbør, da han forvandlede

dele af den stejle skrænt til familiens køkkenhave.

Evald Tangs Vej forsvandt også i forbindelse med brobyggeriet, men ved den seneste byfornyelse blev det for anden gang besluttet at opkalde en vej – en allé – efter folkemindesamleren.

Holger Drachmann i Hadsten

Sommertid i 1889

Da Evald Tang rejste fra Hadsten i 1897 for at slå sig ned i Mølholm ved Vejle, havde han næppe fantasi til at forestille sig, at den by, han forlod, 115 år efter ville opkalde en allé efter ham. At alléen tilmed lagde adresse til et flot kulturhus, ville sikkert heller ikke have tiltalt den gamle gnavpot. Evald Tang var temmelig kantet, hvilket han imidlertid aldrig selv lagde skjul på.

Billede 1, som er fra 1905, er meget specielt, da man ser begge Hadstens stationsbygninger. T.h. i billedet den nuværende, bygget 1904 (i dag daghøjskole.) Midt i billedet byens første banegård (nedrevet 1905) og lige overfor den ses Evald Tangs Hus (det tilgroede).

"Jeg er et stort stykke af en særling, som altid siger rent ud af posen, hvad jeg mener," skrev han således selv og tilføjede: "Jeg er også en stivstikker, der holder godt fast på fattede meninger og planer."

I juni 1889 foretog Evald Tang Kristensen en rejse, hvor han vandrede rundt i Himmerland for at indsamle historier. Udbyttet stod ikke mål med anstrengelserne, hvor Tang tilbagelagde lange strækninger mellem Rebild, Rold, Sønderup og Haverslev. Efter et besøg i Ravnkilde gik han til Arden og steg på toget til Hobro. Fra banegården gik han til Stenild, hvor han var stillet nogle gode historier i udsigt. Det blev dog kun til en enkelt krønike, hvorfor det var en gnaven Evald Tang, som gik tilbage til Hobro for at tage toget til Hadsten.

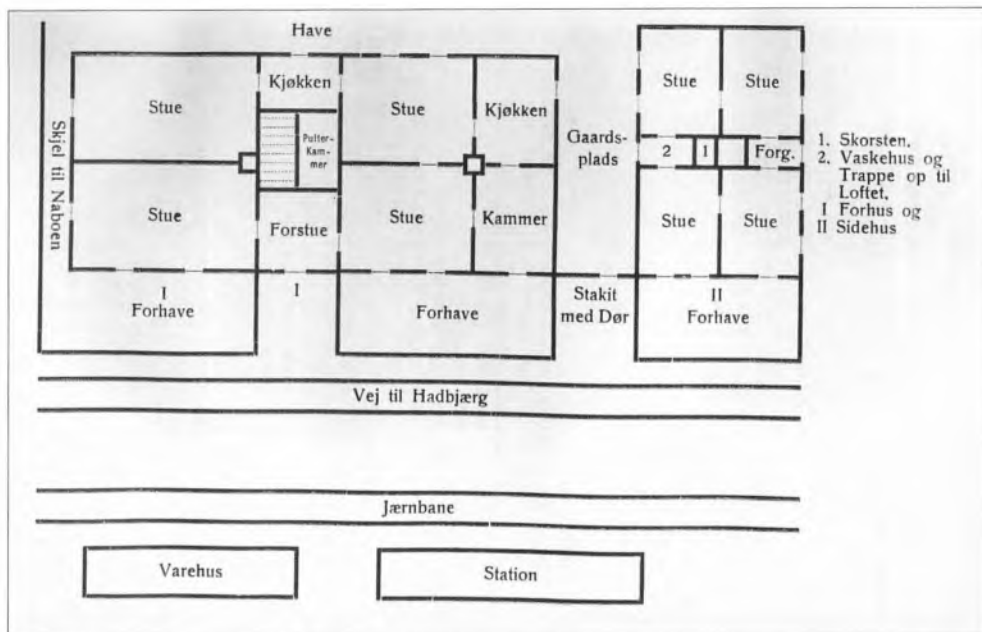
Han nåede hjem hen ad aften, hvor hans humør ikke blev bedre, da fru en meddelte, at de samme aften ventede en gæst.

Digteren og litteraten

Evald Tang lavede imidlertid kendetligt op, da det viste sig, at det var hans kammerat, Holger Drachmann, der var i farvandet. Ganske kort tid efter steg forfatteren til blandt andet "Midsommervisen" da også af toget og gik de få meter over gaden til Tangs hjem.

De to rejsetrætte herrer blev trakteret med et solidt aftensmåltid, og stemningen blev hurtigt gemytlig, mens litteraten - som Tang benævntes i Folketællingen for Hadsten Stationsby på den tid - udvekslede anekdoter med digteren Drachmann. Da et par af Tangs børn fortalte, at der samme aften var fest og dans i skoven ved Randersvej, gik selskabet derop.

Mens de to herrer drøftede folkelivet i stationsbyen, dukkede en kagekone op på pladsen. Drachmann, som efterhånden var kommet i højt humør, gav begge børnene en 5-øre til en kage.

Evald Tangs hus i grundriss 1890.

På besøg hos Dr. Larsen

Holger Drachmann overnattede hos Tangs, og næste dag aflagde man visit hos Hadstens berømte læge – den navnkundige Dr. Larsen – en anelse nordligere i byen (det nuværende Platanvej.) Doktorparret inviterede på middag, og efter spisningen og et par kraftige toddyer rodede Drachmann sig ud i en hed diskussion med fru Petra Larsen om digtekunst og forfattere i almindelighed.

Doktorfruen svarede så godt for sig, at også Evald Tang Kristensen beundrende lyttede med. Fru Larsen blev ikke enig med Drachmann og holdt på sit. Hun betroede senere Evald Tang, at hun fandt den gode Drachmanns tanker noget radikale.

Efter endnu en overnatning i Østergade forlod Drachmann Hadsten, hvor folkemindesamlerens familie vinkede farvel fra stationen.

”Ja, det gik jo ganske godt,” sagde Evald Tang Kristensen til fru Ane Margrethe, ”men det kneb noget med at finde en seng, der passede det lange menneske!”

Dramaer ved stationen

En temmelig dygtig læge

Mange år efter, at Evald Tang Kristensen havde forladt Hadsten og bosat sig i Mølholm ved Vejle, kan man i hans erindringer læse et udsagn, der vel bedst kan karakteriseres som rosende:

”Jeg vil gerne nævne,” skriver Tang, ”at Dr. Larsen i Hadsten forekom mig at være temmelig dygtig. Han har været til stor hjælp i min tid i stationsbyen - såvel ved alvorlig sygdom som operation. Dr. Larsen fjernede en stor knude i panden på min datter. Selv om der naturligvis blev et ar, varede det ikke længe, inden alle spor efter

operationen var forsvundet. Jeg synes, det var godt gjort".

Sygdom i Evald Tangs hjem

Efter at have deltaget i slaget ved Dybbøl, vendte Dr. Larsen tilbage til egnen ved Randers, før endestationen kom til at hedde Hadsten. I 1889 var der gået godt 20 år, siden den gode doktor bosatte sig i stationsbyen, og han havde oparbejdet en velanskrevet praksis, som blev besøgt af patienter fra nær og fjern.

Gennem det næste års tid skulle folke-mindesamleren og Dr. Larsen imidlertid mødes under mindre behagelige forhold end tidligere på året, hvor Holger Drachmann og Evald Tang besøgte familien Larsen og nød et godt måltid mad i lægehuset.

Dr. Larsen tilkaldes

Før julen 1889 kom Evald Tangs søn Olaf hjem på ferie fra et højskoleophold i Jebjerg. Selv om sønnen i flere breve havde skrevet, at han havde det godt, kunne forældrene se, at Olaf var alvorligt syg. Han var meget afkræftet og måtte lægges til sengs. Endvidere var tandkødet skrumpet ind, og tænderne sad så blottede og løse, at de truede med at falde ud.

Dr. Larsen blev tilkaldt, og han kastede kun et enkelt blik på drengen, før han fastslog, at diagnosen var den forfærdelige vitaminmangelsygdom - skørbug!

Fik et dårligt indtryk

Evald Tang fik forståeligt nok et meget dårligt indtryk af højskolen og en stærk modvilje opstod mod forstanderen på stedet. Det var almindeligt kendt, at forholdene i Jebjerg var simple, men at eleverne tillige fik en tarvelig kost, gjorde folkemindesamleren forbitret.

Dr. Larsen tilså jævnlige Olaf de næste måneder, ligesom forskelligt medicin blev

ordineret, og det lykkedes at helbrede drengen nogenlunde i løbet af det nye år. Evald Tang sørgede selv for, at sønnen fik rigelig med frisk mælk. Ølbrygger Pedersen på hjørnet havde kreaturhold, så hos ham købte Tang mælk til familien.

Ulykken

Og netop hos ølbryggeren på hjørnet var det da også, at Evald Tang Kristensen befandt sig på indkøb den famøse augustdag i 1890, da en ophidset mand kom styrtende ind i butikken og råbte: "*Tang! Du skal skynde dig hjem. Der er sket en ulykke*".

Det var et rystende syn, der mødte Evald Tang, da han løb ind på gårdspladsen. Da huset blev bygget i 1876, førte en dør på 1. sal ud til en altan, hvorfra der var glimrende udsigt til banegården og det mangfoldige liv ved stationen.

Nu lå altanen knust på jorden, og mellem stumpene fandt han sine tre døtre, skrigende og hårdt kvæstede. Bjælkerne, der bar altanen, var med årene blevet rådne, og da de tre piger befandt sig derude, samtidig med at toget buldrede ind på det nærliggende skinnelegeme, styrtede hele konstruktionen til jorden.

Den ene af pigerne - Nanna - var så ilde tilredt, at hun var i livsfare. Dr. Larsen var straks blevet tilkaldt for at behandle pigerne, men Nanna måtte han tilse i en uge, før krisen var overvundet. En anden datter fik hjernerystelse og brækkede en arm, mens den tredje fik diverse sår og skrammer.

Til- og frarejsende ved det holdende tog overværede tragedien på nærmeste hold, og flere af landets aviser nævnte de følgende dage ulykken. I ugerne derefter modtog familien Tang adskillige breve skrevet af ængstelige læsere, som udtrykte bekymring for, hvordan det var gået de stakkels piger.

Arbejdet passes

Evald Tang Kristensen købte sit hus i Hadsten i 1888 og boede næsten 10 år i stationsbyen. Selv om han ustandselig var på farten - blandt andet i en periode med den anerkendte Hadsten-fotograf Peder Olsen som ledsager - glemte han ikke forfatterskabet. Nogle af hans fineste rejsebeskrivelser blev nedfældet bag skrivebordet i Østergade.

Det lykkedes ham således at færdiggøre det berømte - og i dag sjældne værk - "Danske Sagn". En kæmpemæssig arbejdsindsats lå bag disse bøger, som fylder 7 bind. Evald Tang var så ubeskeden at indsende en ansøgning til højeste sted, hvor han bad om lov til at tilegne værket til Hans Majestæt Kong Christian den Niende.

Brev fra Hoffet

En dag dukkede postbuddet op og afleverede en stor og ekstra velkommen konvolut

til Evald Tang Kristensen. Da folkemindesamlere åbnede brevet, blev han stolt over at læse følgende:

Hr. Evald Tang Kristensen!

"Efter at jeg altunderdanigst har foredraget Hans Majestæt Kongen denne Sag, skal jeg efter allerhøjeste Befaling herved meddele Dem, at Hans Majestæt med varm Påskønnelse af de Følelser, der ligger til Grund for det af Dem således udtalte Ønske, gerne tillader, at Deres ovennævnte betydningsfulde nationale Arbejde dedicates Allerhøjstsamme."

Amalienborg,

d. 31. oktober 1898.

Fr. Rosenstand, Kabinetssekretær.

Ødum Kirke - fra 1100-tallet

Historien om Ødum Kirke fra 1100-tallet og historien om præsten, der røg ned ad loftstrappen - på cykel!

Af: *Martin Møller*

Ødum Kirke er en af de største landsbykirker i Århus stift. Gamle sagn fortæller, at det er 3 søstre, (nogen mener prinsesser) der har opført Ødum Kirke, Voldum Kirke og Haldum Kirke. Alle tre søstre var stumme, så kirkerne og byerne, der blev kaldt som kirken, kom til at ende på -dum, iflg. sagnene fordi det rimer på stum. En klog mand gav søstrene det råd, at hvis de hver især byggede et Guds hus, ville de få deres mæle tilbage.

Da kirkerne var bygget, og søstrene ved indvielsen var til stede i hver sin, fortæller sagnet, at alle tre fik deres mæle tilbage!

Det er kun få billeder, der findes af kirken fra før i tiden, og dem jeg har kendskab til, stammer fra gamle postkort. Herunder et gammelt postkort.

Som vi ser er kirken, præstegården og teglværket afbilledet, men de tre øvrige billeder har jeg svært ved at placere. Kortet er sendt med det

danske postvæsen i 1915, og frimærket på bagsiden er på 3 øre. Kirketårnet er nyere end resten af kirken, da det oprindelige tårn, der var meget højere end det nuværende, blæste ned i 1734, og herefter blev det tårn, vi kender i dag, opført.

Alt det kan læses i et hæfte fra 2001 om Ødum og Hadbjerg Kirke.

Et gammelt postkort.

Udlånt af K. V. Svendsen

Et af de ældste billeder af kirken.

Billedet herunder viser kirken, som den ser ud i dag med blytag, der blev lagt på i 1972 - efter at kirken tidligere var tækket med tegl.

Inde i våbenhuset er et kalkmaleri af Skt. Jørgen og dragen, et kalkmaleri fra 1500-tallet. Måske har det i århundreder været kalket over. Det kom frem igen, da kirken fik en renovering i 1972-73.

I kirken hænger en tavle med de præster, der har virket i kirken gennem tiderne, og den første på tavlen er tiltrådt som sognepræst i 1583. I de 429 år, der er gået frem til nu, har der været 16 præster, hvoraf de tre har været provst, i 1627-1654, 1715-1742 og 1918-1947.

Kalkmaleriet.

Ødum Kirke har også haft en præst, der efter sigende var døv eller blev døv. Det var Philip Ditlev Marcussen Monrad, der virkede i kirken fra 1742 til 1794.

I vores tid har Peter Hostrup været præst i Ødum fra 1947 til 1978. Vores nuværende præst, Ole Juul, overtog embedet i 1978. Min faster, født i 1902, var tjenestepige hos provsten omkring 1920, og her fortælles, at da cyklen blev moderne, skulle den daværende præst også lære at cykle, og da en præst ikke kunne vise sig på en cykel, før han kunne cykle ordentlig, blev der øvet på præstegårdens store loft. Han skulle jo samtidig kunne løfte på hatten, når han mødte nogen på vejen, så han cyklede frem og tilbage på loftet. Hver gang han kom forbi en skorsten, som præstegården havde tre af, skulle han så løfte på hatten for at hilse. Det er sikkert gået lystigt, indtil præsten glemte trappehullet med det resultat, at han røg ned gennem trappehullet med både cykel og hat. Mon det da passer??

Kirken fik installeret orgel i 1920, og det blev udskiftet i 1987. Det må også have været i 1920, at kirkens mangeårige organist, Jenny Pedersen, blev ansat som 15-årig og var organist i Ødum Kirke i mere end 60 år. Hun var aktiv indtil 1. oktober 1980, og døde den 9. oktober 1986. I en hel menneskealder lærte Jenny et hav af børn og også

Kirkens alter som er fra 1593.

voksne at spille på orgel og klaver, og så var det endda uden at få noget for det. Det var også Jenny, der gennem mange år var den, der stod for årets luciaoptog.

Ringning

Før Ødum Kirke fik ringningen automatiseret, var det ringeren og graveren, der sørgede for, at solen blev ringet både op og ned, at der blev ringet ind til gudstjeneste og kimet ved særlige lejligheder. Nede i våbenhuset hang tovet, som gik op gennem hele tårnets tre lofter, og som man trak i med temmelig stor kraft, når klokken skulle sættes i sving for at ringe. Ved kimning var det oppe ved klokken, man sad og trak i hammeren med vat i ørerne.

Ringer- og graverjobbet var ret bundet af, at der skulle ringes til bestemte tider morgen og aften både sommer og vinter.

Her er ringer og graver Anne Marie Grosen, som i en årrække var ansat ved Ødum Kirke, i færd med at ringe ind til gudstjeneste.

Ødum Kirkes klokke er fra 1637, men er omstøbt i 1914. Klokken blev automatiseret i 2001, og tovet blev udskiftet med automatik.

Kirkens nordside var med enorme elmetræer, der voksede langs kirkegårdsmuren, som blev totalt ødelagt. Træerne blev fjernet for omkring 20 år siden, og muren har været taget ned sten for sten og igen opsat.

Generelt er kampestenmuren, rundt om kirken, jævnlige renoveret.

Kappellet ved Ødum Kirke blev opført i 1905 og var en lille bygning med toilet og et lille rum til redskaber.

Da Gunnar Poulsen, som boede i det lille hus overfor kirken, afsluttede sin karriere som ringer og graver, og der blev ansat en ny, blev redskabsrummet omdannet til per

Det gamle kapel fra 1905.

sonalerum. Forholdene blev dog for trænge og utidssvarende, så der skulle opføres

et nyt. Det gamle kapel fra 1905 måtte lade livet. Her er bygningen med det nye kapel.

I 2007 blev tårnets blytag udskiftet. Før i tiden hed sig, at et blytag kunne holde i 200 år, men det er sat ned til ca. 100 år pga. den stigende luftforurening.

Et blytag bliver ofte til på stedet, og da kirken blev blytækket i 1972, blev alle banerne støbt her. Blyet smeltes og hældes derefter op i en form med hårdtstampet sand, hvor blyet løber ud og danner en bane, normalt 160 cm lang, 40 cm bred og 3 mm tyk.

Leve for friheden, skønheden og personligheden

Om Johan Skjoldborg på Dynæs 1907-1914

Af: Keld Dalsgaard Larsen

Digteren Johan Skjoldborg (1861 – 1936) boede på Dynæs ved Laven i årene 1907-1914. Ikke mange år, men alligevel nok til at sætte sig varige spor hos forfatteren og på Silkeborgegnen.

Johan Skjoldborg er ikke helt glemt. Vi synger fortsat hans sange, og vi ved, at han er en af vore store folkelige forfattere. Tidene har imidlertid udvisket digterens markante og betydningsfulde position i den danske folkelige tradition. Derfor er historien om Johan Skjoldborgs virke på Silkeborgegnen emnet for denne artikel.

På Dynæs

Johan Skjoldborg er født i Øsløs i Hanherred mellem Fjerritslev og Thisted. Limfjorden er Skjoldborgs hjemstavn. Men i forlængelse af den første hustrus død i 1900 flyttede digteren noget rastløst rundt, blev gift med Louise i 1902 og slog sig ned – for altid troede han – på Dynæs ved Laven i

Johan og Louise Skjoldborg 1910.

Dynæs og Himmelbjerget.

1907. Det var noget af en tilfældighed, at Johan Skjoldborg kom til Dynæs. Under et besøg hos vennen, den lokale forfatter Edv. Egeberg, kom han til Dynæs og var himmeltaget af den smukke historiske halvø og de henrivende omgivelser med udsyn til Himmelbjerget. Johan Skjoldborg var en impulsiv mand, hvor der ikke var langt fra idé til handling. Og enden på det tilfældige besøg på Dynæs blev en købsaftale.

I et interview fortæller Skjoldborg om ankomsten til Laven og Dynæs i 1907: "Her følte jeg mig straks hjemme!" sagde han, "alene den modtagelse, vi fik, da vi i forgårs kom til Laven Station, måtte gøre hjertet godt. Ja, der var ikke noget med æresport og festkantate og den slags ting, men ser De, vi skulle foretage flytningen fra banegården til Dynæs i en lille tjæret pram. Nogle mennesker havde samlet sig for at se på "indskibningen", og vi tog vel ikke helt

godt på sagerne. For et øjeblik efter meldte tilskuerne sig som hjælpere, og før vi fik set os om, var der kommet nye både til, og så sejlede vi med en hel flåde. I en storby kunne sådan noget ikke tænkes. Der bliver menneskene egoister, konkurrencen tvinger dem mod hverandre. Men herude hjælper vi hverandre, når den ene eller anden trænger til en hånds-rækning". Til ejendommen – på 12 tdr. land – hører tre køer og fiskeri. "Vi lever jævnt og sundt og tarveligt, spiser solid dagligkost, som man spiser den på landet Kort sagt indretter os i pagt med vore omgivelser. Og ved De hvad!" tilføjer han, "den mest oprindelige og mest elementære lykke er dog den bedste, den man henter ude i naturen, i sit hjem, i samlivet med dem, man holder af" (1).

Dynæs skulle drives som husmandssted og være et digterforum. Johan Skjoldborg havde længe været "husmandsdigter",

Skjoldborg og Dynæs.

men i og med overtagelsen af Dynæs blev digteren nu også selv "rigtig" husmand. Og som sådan begyndte Skjoldborg at blive en del af den organiserede husmandsbevægelse. Blandt andet som medstifter af Linå Husmandsforening i 1909 og Himelbjergegnens Husmandskreds. I perioder som formand. Som ejer af Dynæs kunne digteren nu med større ret bruge vendingen "Vi husmænd" om sig selv og sine potentielle læsere. At virkeligheden så var lidt anderledes er en anden sag. Digteren var nok "husmanden" på Dynæs med det overordnede ansvar, men det praktiske arbejde blev varetaget af skiftende tjenestekarle. Det blev til tre tjenestekarle i Skjoldborgs tid: Anders Christensen (1908/09) (2), Peder Langeland (1909/10) og Magnus Ingemann

fra 1910. Anders Christensen og Peder Langeland blev prominente personer i dansk husmandsbevægelse, og Magnus Ingemann blev senere forpagter og ejer af Dynæs. Fra Magnus Ingemann har vi en beskrivelse af hans første møde med Dynæs og Skjoldborg den 1. april 1910:

"Endnu står denne dag uforglemmelig for mig. Jeg gik ned ad den stejle bakke, nåede det lille hus, hvor digteren boede. Jeg blev venligt modtaget i Skjoldborgs lille husmandsbrug. Jeg skulle se alt – inde og ude, hver en krog i have og mark. Fru Skjoldborg var med noget af tiden. Hver en lille ting blev forevist og en historie fortalt. Til næste år skal vi have et par får oppe på volden, så har vi uld og strømper, og så kan vi få noget godt hjemmelavet tøj at gå i, og

vi kan få lammekød og speget skinke. Kær har vi jo, og mælk, ost og smør, og vi kan avle korn, vi kan bage dejligt brød, det er 'helsen' noget andet end det, man køber. Ja, vi kan lave alt ved sådan en bitte ejendom. Fisk kan vi få nok af; det er bare at sætte garn ud, så vrimler det med ål. Kort sagt, vi behøver kun at købe salt. Han så hen til sin Louise og lo en hjertelig latter" (3).

Skjoldborgs skildring af Dynæs er lidt af en programerklæring til fordel for det simple, selvforsynende liv i pagt med naturen.

Dynæs blev i Skjoldborgs tid et samlingssted for radikale og socialt bevidste kunstnere. Martin Andersen Nexø boede i Laven, mens han skrev på hovedværket *Pelle Erobreren*, og når dagens skriveri var til ende, gik Nexø ned på Dynæs for at drøfte verdenssituationen (4).

Johan Skjoldborg var socialt engageret på småkårsfolkernes og ungdommens side. Partipolitik havde ikke digterens store interesse, men Johan Skjoldborg havde en tilknytning til den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Og det store arbejderparti var glad for denne almueforfatter, hvis popularitet rakte langt ind i de danske landbo-kredse. Men Johan Skjoldborg blev aldrig nogen pligttopfyldende partisoldat. Under en grundlovstale i Silkeborg i 1903 gav digteren således udtryk for forståelse for såvel anarkisme som den russiske nihilisme (5). Dogmatik lå Skjoldborg fjernt.

Johan Skjoldborgs offentlige engagement var uløseligt forbundet med "oplysning" til og "vækkelse" af danskerne, først og fremmest af den gruppe, han i bred forstand kaldte underklassen. Digteren så sit virke som en fortsættelse af det vækkelsesarbejde, tidligere generationer havde været igennem lige siden St.St. Blichers Himmelbjerg-møder i årene 1839-1844. Vækkelsen af det danske folk var gået over den religiøse

vækkelse, grundtvigianisme, bondebevægelse (andelsbevægelse), brandesianisme, arbejderbevægelse (i byerne), og nu forestod så den store opgave at få "underklassen" på landet – husmænd og landarbejdere – til at blive vakt som stand for derved at blive ligeberettiget med de øvrige stænder: borgerskab, bønder og arbejdere. Det er i det perspektiv, Johan Skjoldborgs virke på Dynæs skal ses. Ikke mindst de tre store Dynæsfester 1912-1914.

Der var et par "tilløb" til Dynæsfesterne. I 1910 var der et lokalt møde på Dynæs af mere privat karakter, og deltagerne besluttede at mødes igen den følgende sommer. Mødet den 9. juli 1911 blev en realitet, men det kom til at stå helt i skyggen af et større husmandsarrangement den følgende søndag i Silkeborg. Deltagerne på Dynæsmødet besluttede derfor at mødes næste år – denne gang i form af et stort offentligt møde.

Dynæsfesterne 1912-1914

Himmelbjergets Husmandskreds er indbyder til Dynæsfesten søndag den 7. juli 1912. En annonce i Silkeborg Social-Demokrat den 1. juli 1912 giver følgende oplysninger om den første Dynæsfest:

Alle er velkomne: "Ikke alene husmænd og arbejdere, men hele omegnens befolkning, enhver fra land og by, fra nær og fjern, der vil tilbringe en højsommer-søndag sammen med os, er hjertelig velkommen". Det koster 25 øre at deltage, men så får man udleveret et sanghæfte. Talerne vil være fhv. landbrugsminister Poul Christensen, folketingsmand K.M. Klausen og Johan Skjoldborg. Underholdning vil der også være i form af optræden af operasanger Johs. Fønns, Højskoleforeningens sangkor og et stort harmoniorkester under ledelse af direktør Marquard. Madkurve kan medbringes. Kaffe, øl og smørrebrød kan fås på

Dynæsfest 1913.

pladsen. Cykeltelt og garderobe forefindes.

Johs. Fønns har i sine erindringer fortalt om arrangementet, og han lagde vægt på, at Skjoldborg satsede højt kunstnerisk. Marquards orkester var det fineste i Jylland på daværende tidspunkt. For Skjoldborg var vækkelsen også en kulturel vækkelse, hvor intet mindre end det bedste var godt nok for den underklasse, han ønskede, skulle blive ligestillet med landets øvrige klasser (stænder) (6).

Datiden anslog, at der var 5.-10.000 mennesker samlet på Dynæs den søndag.

Johan Skjoldborg var vært og bød velkommen. Digterens tale er således refereret i Silkeborg Social-Demokrat den 8. juli 1912:

”Johan Skjoldborg. Som modtoges med kraftige hurraråb: Med de vågnede underklasser er der kommet et nyt gennembrud i Danmarks historie. Ingensinde var underklassen så levende som nu. Man har ikke tidligere set en bevægelse som husmandsbevægelsen tage litteraturen i sin tjeneste. Det er den realistiske digtning, der er tale om. Vi holder ikke så meget fest for det, vi har opnået, men for det vi håber og tror på. Vi er et folk med fremtidshåb, og det skal ikke lykkes at fortælle, at vi er en nedbrydende bevægelse. Hvis ikke vi, der arbejder i mark og skov og have, er samfundsopbyggende, hvem er det da?

Ja, vi er samfundsbevarende i god forstand, og bevarer vi vor tro og håb, så

SANGHEFTE

TIL

DYNÆSFESTEN DEN 6. JULI
1913.

DYNÆS

Aarhus.
Husmandstrykkeriet, [Frederiksgade]1.
1913.

vinder vi sejren. Et leve for, at Danmarks forenede underklasse må vinde frem til sejr". Med disse ord på trommehinden brød forsamlingen ud i bragende bifald og huraråb.

Herefter fulgte en række taler, underholdning og fællessange. Da den tusindtallige skare sang "Dejlig er jorden og prægtig er Guds Himmel", "var der menighedsstemning over den mægtige forsamling", skrev Husmandshjemmet (7). Den religiøse tone

var et vigtigt element i dette vækkelsesarbejde.

De deltagende drog hjem i forvisningen om, at en folkelig tradition var skabt.

Johan Skjoldborg uddybede i et interview i Silkeborg Social-Demokrat 10. august 1912 sine visioner med Dynæsfejerne:

"Jeg tror, at disse fester bliver et betydningsfuldt moment i mit arbejde for at rejse dette lands småfolk. Jeg vil ikke alene søge at drage dem op til deres sociale og økonomiske ret. Jeg vil også gøre mit til at lære dem at elske og ære arbejdet, give dem sans for arbejdets personligheds-værdi.

Ved disse fester vil vi søge at forny begrebet folkefest. Her skal ikke være noget som "kugle i bagslag" eller kraftprøve, og hvad det nu hedder. Vi vil ved disse møder søge at fremskaffe det bedste. De mange tusinde mennesker, der var her i år, var ikke kommet hertil

blot for det skønne landskab og fornøjelsens skyld. De kom, fordi de følte sig samhörige, og det er netop det gode, ubedragelige tegn på, at der er bevægelse i bunden..... Disse møder skal være bondebevægelsens fortsættelse. Husmændene og arbejderne vil her gribe og holde fast på frihedsideer, der er bleven svigtede. Og jeg tror nu, at den fornyelse i folkeliv og politik, vi så hårdt tiltrænger, skal komme fra de forenede underklasser".

Dynæs festen søndag den 6. juli 1913 blev kulminationen. Mennesker fra nær og fjern myldrede til Dynæs. Pressen gisnede om, at der deltog 10-15.000 mennesker (8). Himmelbjergets Husmandskreds var som året før indbyder. Entreen var fortsat 25 øre. Årets underholdning bestod af solosang af kgl. Kammersanger Conelius, flerstemmig sang af 6 samvirkende sangkor fra Århus (100 mand) og endelig igen Marquards store orkester. Det landbrugsoplysende element var til stede i form af forevisningsmark, forevisningshave og landbokonsulenter.

Sangene i det udleverede sanghæfte illustrerer bredden i festen: Husmands-sangen (af Skjoldborg og med det kendte omkvæd "min hakke, min skovl og min spade!"), Hyttesangen (af Skjoldborg), Fædrelandssang (af H.C. Andersen, i dag mere kendt som "I Danmark er jeg født, der har jeg hjemme"), Arbejdersangen ("Snart dages det, Brødre, det lysner i Øst" af U.V. Overby), Danmark (af Skjoldborg), Tyendesangen (af Aakjær og med den kendte første strofe: "Her kommer fra Dybet den mørke armé") og endelig bondesangen af C. Hostrup. Med andre ord et meget varieret sanghæfte med vægt på fædreland, natur og kamp.

Johan Skjoldborg slog tonen an i sin velkomst. Silkeborg Social-Demokrat sammenfattede i sit referat den 7. juli 1913 indtrykket således: "I rammende sætninger ridsede han billede på billede op af underklassernes march mod lyset".

Johan Skjoldborg stiller i talen spørgsmålet: "Hvad vil vi småfolk?". Og han svarer selv:

"Vi vil naturligvis have adgang til sol og luft og jord med samme ret som andre og heller ikke mere. Vi vil elske arbejdet og ikke misunde den rige hans million med

fribillet til forlystelser, nydelse og nedgang. Kun hvis 100 fattige skal sulte for hver millionær, siger vi stop. Det vil vi ikke finde os i, og vi vil aldrig standse, før det er forandret. Småfolk vil oplysning, dannelse og karakterens forædling. Småfolk vil skabe et nyt samfund. Det, vi lever i, er fuldt af uret. Det er forkludret og forvredent, så millioner af børn, der fødes, går ind til forfald og elendighed. Småfolk vil skabe et godt hjem for landets børn, så vi kan stå med hatten i hånden og med glæde i brystet, hver gang en ny verdensborger viser sig på vor frodige, af naturen rigt udstyrede klode. Så først vender alting ret. Det er det, vi vil. Det er den gerning, vi vågner til, den der venter på os småfolk i by og på land. Det er det læs, vi skal være med til at trække igennem til gavn og glæde for os selv, vore børn og vort folk. At vi kan blive fine mennesker, et rigtigt adelsfolk. Ja, så stolt er vor tanke" (9).

Stævnets hovedtaler var digteren Martin Andersen Nexø. Silkeborg Social-Demokrat bragte den 7. juli 1913 et fyldigt referat af talen:

"Vore modstandere vil påstå, at det kun er madstræb, der samler os, men hvis det var tilfældet, var der jo ikke stort ved det hele. Dersom det var det, som samlede Fattigerne over hele verden, var vi snart færdig, thi så fik vi ikke ungdommen med, og uden ungdommen kommer vi ikke ind i Fremtidens land (Hør!). Den økonomiske frigørelse er ganske vist det første skridt, men det er ikke målet, det er kun midlet til at nå dertil, at småfolk kan følge opfinderens på hans flugt, digteren i hans studerekammer.

Jeg vil påstå, at der aldrig har været en bevægelse, så længe verden har stået, der har båret så megen religiøsitet i sig, som underklassernes bevægelse.....

Dynæsfest 1914.

Kapitalismens moral er: Din hånd mod alle og alles mod din, og dens ideal er en stor kapitalist og alle de øvrige undertrykte. Når kapitalismen siger: Æd hinanden, siger vi: Hjælp hinanden, og når kapitalismen siger: Alle mod en og en mod alle, siger vi: Slut jer sammen i organisationer og byg en ny verden op. (Bifald)...

Vi arbejder ikke alene for en evig fred, men for en evig godhed. Vi forlanger, at folket skal have udbyttet af dets eget arbejde....Og når vi får magten, må vi afskaffe pengene. Dem har fanden skabt, og der er ikke det smuds, der ikke klæber ved dem. Ingen finder på at samle på smør eller fodtøj, så der er nok for hele hans liv, men penge samler folk på. Og har de penge, kan de være idioter, ja, de kan være forbrydere,

og de har magten alligevel.

Tiden har fået et nyt refræn, et nyt løsen, og det er stordrift. Men det er en løgn opfundet af kapitalismen for at sætte jer trællestemplet i panden. Forudsætningen for stordrift er arbejdets specialisering. Man vil have jer til at tjene en maskine, gøre jer til en slave af kød og blod, der passer en slave af jern. Udstyk en herregård, og de mange småmandshjem vil frembringe mere, end herregården kunne. Og også industrien må bryde med specialiseringen, hvis arbejdet skal blive en fest og en glæde (Hør!)

Hvad fremtiden skal indfri, må der arbejdes for i dag, og I må holde fast på, at ansvaret er jert. Lad det være jer stolthed, at fremtiden har valgt jer. I er kommen til verden uden oppakning og lad da traditionerne

fare. Et leve for underklasserne altid må leje sig der, hvor fremtiden gror. (Hurra! Tal. leve! Stærke hurra og håndklap)”.

Talen var et radikalt opgør med kapitalisme, industrialisme og materialisme. Målet var et fremtidssamfund baseret på det gode arbejde og Kooperation, hvor alle levede i harmoni og fred med hinanden (10). Martin Andersen Nexøs tale lå helt på linje med Johan Skjoldborgs tanker om det simple liv, hvor man ved egne kræfter kunne se tingene gro og forsørge sig selv og sine.

Efter Martin Andersen Nexøs grandiose tale fulgte to mere jordbundne foredrag af højskoleforstander Bredsdorff om Holberg og ungdommens uddannelse, og af Jørgen Nielsen om behovet for en ny Grundlov.

Alle drog fra Dynæs hin søndag aften i forvisningen om, at de havde deltaget i en historisk begivenhed. Ingen havde nogen anelse om, at det var sidste gang, Johan Skjoldborg skulle byde velkommen til Dynæsfest.

Dynæsfesten i 1914 blev traditionen tro afholdt første søndag i juli, men så hørte sammenligningen med de to forudgående fester også op. Johan Skjoldborg var ikke til stede, og den vedvarende regn understregede blot arrangementets sørgelige afgang i forhold til festen i 1913. Avisen anslog, at festen havde ”over tusinde deltagere”, og hovedtaleren var den lokale socialdemokratiske folketingsmand, redaktør Jacob Christensen. Talernes temaer var langt mere dagsaktuelle end tidligere med fokus på den kommende grundlovsrevision. Forsamlingen fik under festen lige en påmindelse om digterens oprindelige sigte med møderne, da der indløb et telegram fra Skjoldborg med ønsket om at udbringe et ”Leve for Friheden, Skønheden og Personligheden”. Det skabte for en kort stund igen lidt vækkelsesstemning blandt de våde deltagere.

Dynæsfesten i 1914 blev den sidste. Johan Skjoldborg gik fallit, og Dynæs kom på tvangsauktion.

Personligheden

Parolen ”Leve for Friheden, Skønheden og Personligheden” kan udmærket stå som overskrift for Johan Skjoldborgs folkelige virke. Organiseringen og rejsningen af underklassen havde som mål at kultivere den enkelte til at leve i frihed og skønhed. Klassens højnelse skulle skabe grundlaget for højnelse af den enkeltes personlighed.

Johan Skjoldborg udsendte i tiden på Dynæs bogen ”Udmarksfolkene. Artikler og taler” (1912). En af artiklerne behandlede ”Arbejdets personlighedsværdi” – et fænomen Skjoldborg var meget optaget af. Ville underklassen stille sig tilfreds med den materielle fremgang – med Nexøs ord ”madstræb” – og efterfølgende glemme, at det materielle kun var et springbræt til det egentlige mål? Selv om Skjoldborg ønskede at være den optimistiske digter, var han dybt bekymret. Flere gange i sit forfatter-skab vendte han tilbage til den ulykkelige ”centrifugetid” og ”maskintid”. Var der håb for ”arbejdets personlighedsværdi”? Artiklen slutter således:

”Vil det ske ved en fornyet udvikling af den lille industri, nu da elektriciteten let ledes rundt, og arbejdet med hånden således atter får opsving? Måske i forbindelse med, at kapitalismen forhindres i at tage så meget udbytte, og arbejderen derved kun behøver at betjene maskinen en kort tid af døgnet, så han kan anvende den øvrige tid i familielivet, biblioteket, teatret, museer, havelodden, ved høvlebænken eller ved, hvad han nu føler vil bringe ham udvikling og livsfylde. Eller - ? I hvert fald er det et stort internationalt spørgsmål, der har umådelig betydning, når vi skal ha’ vor almue frem

til personligheder, og vi vil opnå menneskelystykke for vort folk – det hele folk”.

Eftervirkninger på egnen

Johan Skjoldborgs virke på Silkeborgegnen fik betydning for de lokale husmænd og deres selvbevidsthed. Man talte i årtier om ”de Skjoldborghusmænd” i Linå sogn og omegn. Det var, som om de havde en lidt rankere holdning takket være arven fra Skjoldborg (11).

Gartner Georg Krüger holdt Skjoldborgs minde i hævd på egnen, da han på husmandsstedet Taterhytten i Svejbæk sidst i 1920’erne indrettede en mindestue over Johan Skjoldborg med møbler fra Skjoldborgs tid på Dynæs. Helt i Skjoldborgs ånd rejste Georg Krüger en række bautasten med inskriptioner over blandt andre Blicher, Dalgas, Aakjær og Skjoldborg (12).

På en helt anden front kan Skjoldborgs indflydelse skimtes, nemlig i forhold til Asger Jorn. Johan Skjoldborg flyttede fra Dynæs samme år, Asger Jorn (Jørgensen) blev født, og de to har ikke haft nogen direkte kontakt med hinanden. Forbindelse går igennem den gamle syndikalistleder Christian Christensen.

På Dynæs fik Johan Skjoldborg kontakt med den unge Christian Christensen i 1908 og 1909. Den unge syndikalist var stor beundrer af forfatteren. Trods åbenlyse forskelle var der flere bemærkelsesværdige lighedspunkter, blandt andet i synet på det antiautoritære, det personlige ansvar, anarkismen som mulig inspirationskilde og et stor socialt engagement for landets underklasse i by og på land. Christian Christensen boede på Dynæs i julen 1908 og blev betaget af den smukke natur. Det var givetvis baggrunden for, at Christian Christensen valgte først Laven og siden Sejs-Svejbæk til sit indenlandske eksil i

årene 1922-1935. Den udbrændte arbejderfører regnede også med her ved Dynæs at finde ligestillede blandt egnens husmænd og landarbejdere (13).

Asger Jorn traf Christian Christensen i Sejs først i 1930’erne. Den unge kunstner lod sig inspirere af den gamle syndikalistleder, og Asger Jorn har i værket ”Værdi og Økonomi” omtalt Christian Christensen ”som en far” og læremester med hensyn til økonomi, økonomisk kritik og organisation. Asger Jorn rejste en mindesten over Christian og Lisbeth Christensen ved De små Fisk i Sejs.

Alle forskelligheder til trods var Johan Skjoldborg, Christian Christensen og Asger Jorn forbundet ved dels oprørskhed og samfundsmæssig engagement og dels ved at være store individuelle enere.

Eftertiden

Dynæstiden var en stille tid for Skjoldborgs litterære produktion. I 1915 udkom en mindre digtsamling med titlen ”Dynæs Digte”, men ellers var perioden først og fremmest helliget forfatterens samfundsmæssige engagement.

Johan Skjoldborg er i dag ikke kanoniseret inden for den litterære verden (14). Det er i sig selv en skam. Og hans betydning for den danske folkelighed er også noget blegnet. Det er helt urimeligt. Johan Skjoldborg er en enestående eksponent for danskhed. For dansk kulturarv. Med udgangspunkt i Johan Skjoldborg kan man få et tankevækkende omrids af dansk folkelighed.

Skjoldborg kan i dag virke underlig umoderne. Måske fordi han insisterede på det gode i mennesket, i menneskets pligt over for arbejdet, fællesskabet, de ideelle mål og behovet for et fremtidshåb. Hvor sørgeligt det end måtte lyde, virker sådanne betragtninger i dag nærmest lattervækkende naive.

NOTER:

1. Hver 8. Dag 1907 s. 215-216
2. Anders Christensen har i sine erindringer "En mand og hans næste" (1962) skildret sin tid på Dynæs og giver et godt indtryk af Skjoldborgs samfundsengagement. Anders Christensen fremhæver et Skjoldborg-motto: "Det gælder om at ville ret/og dette: ret at ville!". Anders Christensen ønsker i sine erindringer at gøre op med eftertidens billede af Johan Skjoldborg som den udelukkende rare, folkelige hyggeonkel.
3. M. Ingemann Hedehøj: "40 aar paa Dynæs (1950)". Dette lille skrift er en enestående indgang til Johan Skjoldborgs tid på Dynæs.
4. Børge Houman: "Martin Andersen og hans samtid 1869-1919 (1981)" indeholder beretningen om de to folkelige forfatteres venskab i disse år.
5. Talen er blandt andet refereret i Skole og Samfund Aarg. 7. nr. 10 side 79.
6. Johs. Fønns' erindringer er gengivet i en kronik i Social-Demokraten den 18. november 1940.
7. Husmandshjemmet 14. juli 1912.
8. Johan Skjoldborg antyder i artiklen "Landsby og Købstad" s. 20 i samleværket "Danmark i fest og glæde. Bind V (1935)", at der måske var ca. 20.000 mennesker på Dynæs den dag med henvisning til Jens Clausens bog "Dynæs". Men det turde være en overdivelse. Tallet har nok snarest været ca. 10.000 mennesker.
9. Gengivet fra Johan Skjoldborg: "Landsby og Købstad" s. 23 i samleværket "Danmark i fest og glæde. Bind V". Redigeret af Julius Clausen og Torben Krogh (1935).
10. Martin Andersen Nexø's manuskript til talen blev offentliggjort som kronik i Politiken den 8. juli 1913. Denne kronik er genoptrykt i Martin Andersen Nexø: "Taler og Artikler bind. 3 (1955)" side 52-57.
11. Det er således næppe tilfældigt, at det netop var Linaa Husmandsforening, som stillede såvel rammer som amatørskuespillere til rådighed for optagelsen af husmandsfilmen "Naar vi løfter i flok" i 1950. Filmen formidler en selvopfattelse af husmandslivet ganske i Skjoldborgs ånd.
12. Om Georg Krüger kan man blandt andet læse i J.C. Strunge Jensen: "Svejbæk og Sejs i tiden 1900-1953 (2006)" s. 140-147. Taterhytten åbnede i 1927 overnatningssteder for vandrere, og stedet er siden hen kendt som Danmarks første vandrehjem. Hjemmesiden www.sejs-svejbæk-lokalhistorie.dk nummer ligeledes beretninger om Georg Krüger, Christian Christensen og meget andet fra denne egn.
13. Christian Christensens forhold til Johan Skjoldborg og Silkeborgegnen har jeg behandlet i to artikler: "En oprører i eksil. Chr. Christensen på Silkeborgegnen 1922-1935" (i Arbejderhistorie nr. 28 1987) og "Christian Christensen. Agitator eller digter" (Arbejderhistorie nr. 2 1997).
14. Johan Skjoldborg var en af de mest læste forfattere i samtiden, men eftertidens interesse har været begrænset og faldende. Ud over forfatterskabet, som fortsat varmt kan anbefales, kan der henvises til Knud Sørensen: "Op over den lave jord. En bog om Johan Skjoldborg og hans tid" (1990), som må karakteriseres som standardværket til forfatteren. Knud Sørensen markerede 150 året for digterens fødsel i 2011 ved sammen med Svend Sørensen at udgive værket "Ud af skyggen. Udvalgte tekster af Johan Skjoldborg".

Modelbane Europa

Hadstens Turistattraktion

Af: Torsten Olesen

Efteråret 1995. Et stort privat modeljernbaneanlæg, ejet af en lille gruppe entusiaster i Aarhus, bliver annonceret til salg. Et stort lokale i Hadsten Centret står ledigt. En by, der skylder jernbanen sin eksistens. Et par erhvervsfolk får en god idé.

Det kunne være den helt korte version af historien om, hvordan Hadsten by fik sin turistattraktion tilbage i 1996. Men helt så enkelt var det nok alligevel ikke!

To store udfordringer var der for initiativtagerne fra starten. Dels skulle der skaffes et stort beløb til køb og opstilling af anlægget, og dels skulle der findes en flok frivillige med mod på at drive det som en turistattraktion.

Økonomien kom på plads med tilskud fra Kronjyllands Erhvervsråd og de 3 lokale banker: Nordea, Hadsten Bank (nu Vestjysk Bank) og Sparekassen Kronjylland. Restfinansiering klaredes med et lån fra Hadsten Kommune.

Efter annoncering i Hadsten og Omegns Folkeblad lykkedes det også at finde ca. 25 personer som var villige til at vedligeholde anlægget og bemande det i åbningstiden.

Således kunne opbygning af modelbane og publikumsfaciliteter begynde i januar

Her er et lille udpluk af de mange frivillige, der er med til at drive Modelbane Europa.

1996. Åbenbart har de 2 modelbyggere været lidt for optimistiske med hensyn til byggetiden, selv om de nærmest arbejdede i døgndrift. I hvert fald måtte åbningen udskydes til august, altså efter turistsæsonens højdepunkt.

Publikumsmæssigt var det ikke den optimale start, og de følgende år kunne ikke rigtig rette op på dette, så økonomien var kritisk. Der var dårligt råd til nyanskaffel-

ser på trods af, at en stor del af det rullende materiel var op til 30 år gammelt. Så vi fik lært at lave de mest utrolige reparationer for næsten ingen penge. Vores interne motto for nyanskaffelser hed: ”Det skal helst være gratis – og gerne med 20 % rabat!”

For at hjælpe os startede byens handlende med arrangementet ”Fut i Hadsten” i efterårsferien, og Modelbanen fik del i overskuddet. Sammen med bidrag fra trofaste sponsorer og et tilskud fra kommunen fik vi luft under vingerne igen. Antallet af frivillige steg og er i dag over 60 personer, heraf en stor gruppe af seniorer. Med ansøgninger til forskellige fonde er det lykkedes at skaffe midler til en fortsat udbygning og fornyelse af baneanlæggene.

Vedligehold og computerstyring af et modelbaneanlæg er ingen simpel sag, men kræver nogle nøglepersoner med stor indsigt og erfaring. Modelbane Europa har heldigvis sådanne i medarbejderstaben. Men mange andre funktioner kan læres af enhver, så alle kan melde sig som frivillige medarbejdere og dermed være med til at sikre en unik turistattraktion i kommunen.

Turister kommer fra nær og fjern. Flere end 200 på enkelte dage i højsæsonen. Familier med børn såvel som modelbaneentusiaster. Fra alle egne af Danmark og fra udlandet, enkelte endog fra meget fjerne lande. Alle har de hørt om vores fantastiske modeljernbaneudstilling eller selv fundet Modelbane Europa på internettet, og benytter lejligheden til at besøge os i Hadsten, når de kommer til Danmark på ferie eller forretningsrejse. Gæstebogen er fuld af begejstrede kommentarer på mange sprog både om de fine baneanlæg og om det venlige personale.

Besøg modelbanen

Modelbane Europa er placeret i Hadsten Centret på Østergade 9.

Der er åbent de fleste dage kl. 10-17.

Ønsker om specielle åbningstider og -arrangementer kan aftales på 86 91 58 22 eller steen.sanne.102@gmail.com

Billetpriser for voksne 60,- børn 40,- og pensionister 50,- kr. Kontakt 86 91 58 22 for specielle ønsker hertil.

Fra Gutenberg til Østjysk Hjemstavn

Af: Kurt Quist Nielsen

Når vi i dag kan læse Østjysk Hjemstavns årbog 2012, skyldes det en tidligere tysk guldsmed og senere bogtrykker, Johan Gutenberg, der anses for opfinder af bogtrykkerkunsten i betydningen massefremstilling af bøger, trykt med løse typer, som det udtrykkes i Den store danske Encyklopædi.

Eksperimenterede

Fra 1438 eksperimenterede han med skriftstøbning og satsfremstilling i bly. I 1450 udførte han sine første trykarbejder. Der er desværre ingen værker, der bærer hans navn, men visse typografiske kendetegn har identificeret hans arbejde. Det mest berømte er den såkaldte 42-linjede "Gutenbergbibelen", der blev trykt i 200 eksemplarer i 1453.

I dag anvender vi ikke løse typer, men i historisk forstand er det ikke så længe siden, at det var almindeligt. Jeg er selv uddannet i den grafiske branche som typograf og har fremstillet bøger og aviser med løse typer. Det var et langsommeligt stykke arbejde, men da man ikke kendte til andet, fandt man sig tilpas hermed.

I 1970'erne overtog jeg mine forældres bogtrykkeri og fandt ret hurtigt interesse for sættemaskiner, som for mig var en betydelig udvikling fra de løse typer. Det hed sig, at disse maskiner mindede meget om noget, som

Storm P kunne have opfundet, hvad man så skulle lægge i det? Det var effektive linjemaskiner, som fremstillede spejlvendte bogstaver i linjer og i samme højde som de løse bogstaver. Alt dette materiale blev sat sammen i en ønsket form med titler og billeder, som dengang ofte var i bly, fremstillet efter et negativ på samme måde som typerne. Det færdige arbejde blev derefter anbragt i en trykpresse og trykt på papir i enkeltark og i ønskede størrelser. – Den daglige avis var dog i mange år blevet trykt på rotationspresser i uendelige papirruller, der blev beskåret og

Gutenbergs trykpresse.

foldet sammen, før avisen forlod maskinen. Med tiden kom mindre aviser også med her i form af trykkecentraler, hvor man specialiserede sig i trykning af mange aviser. Indtil videre blev trykningen af bøger dog ikke flyttet fra enkeltarkmaskinerne.

Offset

I de kommende år forlod vi blyet og gik over til offsettryk. Satsfremstillingen hertil var en helt ny verden, som begyndte ved maskiner, der fremstillede teksten på papirstrimler i lange linjer. Disse skiftedes ud med de første fotosatsmaskiner, som havde en skærm, hvor man kunne læse teksten i samme skrift som anvendtes på skrivemaskiner. Her kunne man også fremstille indviklede skemaer efter koder, og det var en skelsættende udvikling. Det næste var naturligvis, at man kunne læse teksten som den kom til at se ud, også med billeder, som blev fremstillet efter film fra fotogra-

fiapparater. Sidst fremstillede man film, som skulle monteres til trykkeplader for offsettrykkemaskinen. Igen var der tale om enkeltarkmaskiner eller rotationspresser.

Computeren

Endelig kom vi frem til computeren, som vi kender den i dag. Det var en skelsættende udvikling, ikke mindst på grund af internetet og dets uendelige muligheder for oplysninger. Det vil være helt unaturligt i dag at fremstille noget grafisk uden en computer. Det gælder naturligvis ikke grafisk kunst, som stadig er håndens kunst.

Østjysk Hjemstavn

Mit arbejde med denne bog foregår hele året, for først skal der laves aftaler med forfattere, forstået som folk, der har en historie at fortælle. Det er ikke nødvendigt at de er "skriftkloge", som det hedder, men det almindelige er, at en aftalt historie tilsendes via mail vedhæftet billeder i en opløsning på 300 dpi. De er som oftest pakket i zipkomprimerede mapper, da billederne hver for sig fylder meget i den angivne opløsning. Har man ikke mulighed for det, kan billederne naturligvis fremsendes eller leveres til mig og returneres efter scanning.

Redigering

Efterhånden som historierne fremkommer, bliver de redigeret og monteret med de medsendte billeder. Det færdige resultat fremsendes via mail til forfatterens godkendelse. Omkring 1. september skulle bogen gerne være nået op i nærheden af de normale 184 sider. Jeg fremstiller derefter en fil til trykkeriet. Det er en pdf-fil (portobal digital file), der indeholder hele bogen med billeder, klar til tryk hos bogtrykkeren.

På den måde nåede vi fra Gutenberg til Østjysk Hjemstavns årbog.

Ambulant togsalg

Af: Ole Edvard Mogensen

Den 1. marts 1972 blev DSB Togs-service oprettet. Mange vil derfor umiddelbart mene, at der så har været stewardesser i togene i 40 år. Men det hele startede faktisk tre år tidligere og et helt andet sted end hos DSB. De første togstewardesser var ansat hos Brødrene Jakobsen i Skødstrup og gjorde deres entré i DSB's tog vest for Storebælt i sommeren 1969. Når Brødrene Jakobsen fik opgaven, var det, fordi firmaet i forvejen havde en aftale med DSB om drift af kiosker på en lang række stationer. Samme firma stod også for salg af chokolade i de automater, som dengang fandtes på mange stationer.

Med inspiration fra luftfarten

Det ambulante togsalg, sådan kaldte man det dengang, kørte som forsøg i sommeren 1969. Betjeningen stod togstewardesserne for. Hele konceptet var tydeligvis inspireret af luftfarten, som dengang var inde i en rivende udvikling. En udvikling som det kneb Statsbanerne at holde trit med. Skulle de rejsende ønske fortæring undervejs, var der jernbanerestauranterne på de større stationer. Jernbanerestauranterne havde mange steder haft deres bedste tid. Lokale-

indretning og møblement var ikke ganske moderne og kunne nogle steder også have et noget brugt udseende. Menuen var med typisk dansk madkultur i højsædet, hvilket der for så vidt ikke var noget ondt i, men lige netop i de glade tressere var det ikke just tidens trend. Herudover var der så de egentlige spisevogne, hvor der gennem årene blev serveret uendelige mængder af forløren skildpadde. Ikke så ringe endda, men lidt variation kunne nok savnes ind imellem. Dertil kom, at det kun var få tog, som havde spisevogn med. Endelig var der på de større stationer perronsalg af is, pølser, mv. En sælger trak rundt med en vogn på perronen og tilbød lidt af hvert. Da det var før airconditionlæggenes tid, kunne vinduerne i kupéerne sølvfølgelig åbnes, og de rejsende kunne handle ad denne vej. Var det et bare lidt større tog, kneb det imidlertid gevaldigt med at nå med trækvognen fra den ene ende af toget til den anden. Toget kørte videre, når den tid var.

Bedre service

DSB vurderede derfor, at der var et udækket behov for livsnødvendigheder i togene, samt at det var muligt at forbedre servicen

Ambulant togsalg hed det, men det var nu ikke toget, der var til salg, men indholdet på salgsvognen. Togstewardesserne her er fra Brodrene Jakobsen i Skødstrup.

(Foto: Jens-Kristian Sogaard/Arkiv: Lokalhistorie, Hovedbiblioteket Aarhus.)

overfor de rejsende. Antagelsen viste sig at være rigtig. Selv om der i den første sommer kun var otte togstewardesser, og selv om de kun kørte i udvalgte tog på banerne vest for Storebælt, blev togstewardesserne hurtigt meget populære. Det bekom de rejsende vel at kunne få serveret øl, vand, kaffe, the, mm. ved siddepladsen i toget. Lidt sødt og noget læsestof kunne togstewardessen også tilbyde.

Nyt med kvindeligt ansatte

DSB og Brødrene Jakobsen høstede mange roser for arrangementet, som også skabte en del opmærksomhed og positiv presseomtale til Statsbanerne. Forståeligt nok, dét med kvindelige ansatte i et tog var dengang noget helt nyt. Togpersonalet var traditionelt gennem årtier rekrutteret fra stationsbetjentenes og portørernes rækker. Disse personalekategorier havde de dengang nødvendige forkundskaber. En togbetjent skulle kunne rangere og sørge for ind- og udlæsning af rejsegods og ilgods. Begge typer af arbejde kunne nok kræve sin mand. Datidens togpersonale var tjenestemænd i funktion, som også havde den meget betydningsfulde opgave at kontrollere, at den rejsende, som det hed, var i besiddelse af gyldig rejsehjemmel. Det var ikke en form for hovedbeklædning, men billet eller kort til den valgte rejse. Var den rejsende ikke i besiddelse af gyldig rejsehjemmel, var han defraudant, hvilket kort og godt betyder snyder, og den slags så etaten bestemt ikke på med milde øjne. Datidens togpersonale var naturligvis for manges vedkommende venlige og hjælpsomme folk, men at de var ansat i en etat, som havde en kontrolfunktion at udøve, fornægtede sig ikke.

60 togstewardesser

Ganske anderledes var det med togstewardesserne. De skulle servicere de rejsende

samtidig med altså, at de pyntede ganske gevaldigt på udsigten, hvilket ikke var tilfældigt. Da ordningen året efter blev udvidet til at omfatte hele landet, og der blev ansat i alt 60 togstewardesser, var der strenge regler for togstewardessernes fremtoning. Det hed sig: "Enhver, der er pligtig til at bære uniform, er ansvarlig for dennes tilfredsstillende udseende og skal nøje iagttage, at uniformen forpligter til en optræden, der er Brødrene Jakobsen og DSB værdig." Videre hed det: "Der skal på toget bæres hat, og togstewardesserne skal året rundt ved deres færden til og fra tjenesten bruge de obligatoriske blå handsker." Der var stil over det! Endelig hed det: "Make-up må være nobel og diskret. Bruges neglelak, må den være neutral. Håret skal være velplejet og velfriseret. Hestehale, hårbånd m.m. er ikke tilladt." Skrappe krav vil mange nok mene her fire årtier senere. Men det afskrækkede ikke nogen dengang. Tværtimod, der var tre gange så mange ansøgere, som der var job til. Ved ansættelsen blev der lagt vægt på en vis modenhed og det lød: "Gennemsnitsalderen for de ca. 60 damer ligger på omkring 35 år." Det med modenheden var ganske fornuftigt. Vare-sortimentet blev udvidet til også at omfatte små portionsflasker med vin og spiritus, så kunne det være nødvendigt med en fast hånd. Det skulle jo nødigt udarte sig.

Lærte varekundskab og førstehjælp

De heldige, som slap igennem nåleøjet, blev efter ansættelsen sendt på et tredages kursus med varekundskab, service, make-up, personlig hygiejne, førstehjælp m.m. på programmet. De damer blev behørigt ekviperet med skræddersyede uniformer med kappe og hue og med tilhørende sko, handsker og taske.

Togstewardessen er på vej rundt i toget med sin salgsvogn.

Foto: Kliver Jepsen/Arkiv: Lokalthistorie, Hovedbiblioteket Aarhus

Kupé til lager

Når togstewardessen skulle med toget, blev der reserveret en kupé så vidt muligt midt i toget. Her var der lager, så indholdet i salgsvognen kunne suppleres op. Fra salgsvognen kunne der nu også tilbydes smørrebrødsanretninger samt læsestof. Togstewardesserne var stationeret og havde base, dvs. aflåseligt skab til salgsvogn, lager og personlige effekter i Århus, Fredericia, Nyborg samt et par steder på Sjælland. Ellers var det småt med personalefaciliteter til togstewardesserne, hvilket også var tilfældet på de stationer, som de fra basen kørte ud til og havde et ophold på, inden turen atter gik hjemad. Men det tog de i stiv arm. Det gjaldt også slæbet med salgsvognen gennem toget. På den tid bestod de fleste tog af personvogne, hvor der var overgang

mellem vognene gennem gavldørene, som nok kunne være vanskelige at åbne, når salgsvognen samtidig skulle balanceres over overgangen mellem vognene. Det var længe før den automatiske døråbning holdt sit indtog. På stationerne, hvor togstewardessen skulle begynde og slutte turen, var det også lidt af en opgave at få salgsvognen fra perronen op i toget eller ned igen. Heldigvis havde alle større stationer dengang selvfølgelig en rejsegodsmand, som kom og hjalp til.

I dag er det almindeligt, at kvinder arbejder både som lokomotivførere og togførere. Men det var det ikke for godt 40 år siden. Dengang var de første togstewardesser virkelig ”banebrydende” for nu at bruge et sprog som er ”på sporet.”

En so føres til orne

Foto: Nationalmuseet

De ringer og kalder !

Om svineavl og ornecentraler

Af: Tage Franck

Grisen – eller svinet har i hele det danske landbrugs historie ført en tilbagetrukket tilværelse i forhold til gårdens kreaturer og især bondens heste. Og det til trods for, at svinets flæsk var helt afgørende for familiernes overlevelse, og for at tyendet kunne klare det hårde slid i mark og stald. Svinet måtte mere eller mindre passe sig selv og leve af tilfældigt affald fra husholdning og stald, eller det blev sendt ”på olden” for at klare sig selv i skov og mark.

I 1836 skriver en professor i Viborg: ”Af alle vore Husdyr har Svinet mindst tildraget sig kyndiges opmærksomhed. Dets behandling har været overladt vankundige Svine-

hyrder, og det er selv hos oplyste Nationer blevet holdt for en vanærende Haandtering at befatte sig med de Operationer, Mennesket underkastede dette Dyr. Svinet, som hos os behandles så slet og skødesløst, er ikke et mindre vigtigt Husdyr end Hesten, Oksen og Faaret.” Og i eventyret ”Svinedrengen” lader H.C.Andersen højeste og laveste socialgruppe mødes, når han lader svinedrengen kysse prinsessen !

Fysisk var den tids svin helt anderledes end de sorter, vi kender i dag. De var mindre, højbenede, langhårede og magre indtil hen på efteråret, hvor de blev fedet op, så de var godt fede til juleslagtingen i

november, idet svinets fedt var en forudsætning for menneskenes overlevelse i de lange vintermåneder.

Vært for byornen

Landbrugets bønder var omhyggelige med at sørge for svinebestandens fortsatte beståen ved altid at have en god orne gående. I bogserien ”Dagligliv i Danmark” findes en herlig beretning fra 1780'erne om et gilde, som både kan være et møde og en fest i anledning af, at en ny orne skal erstatte den gamle byorne. De 18 gårdmænd i landsbyen fejrer den bonde, der har haft byornen i det forløbne år. Der udvælges så en ny bonde som vært for byornen i det kommende år, og en ny orne beses og udvælges som den nye byorne. Det går meget stilfuldt til med taler, hyldestsang til ornen og andre ritualer, og der serveres mad, øl og brændevin i rigelige mængder, så gildet ender i en munter fest !

Som det er her, at det er landsbyens søer, der bliver transporteret til bedækning hos byornen, således fortsætter det i tiden fremover. Soen bliver bragt frem enten på hestevogn, hvorpå den såkaldte sokasse er anbragt, eller den bliver drevet frem på egne ben. Det er fra denne periode, vi har de kendte malerier med en knægt på en halv snes år, der driver en stor so flere kilometer ad landevejen med en stump pind i hånden.

På forkant med udviklingen

Mens dansk landbrug laver sin fantastiske revolution omkring 1860-70, hvor produktionen blev omstillet fra vegetabilsk produktion til animalsk produktion, var svineavlen ikke i særlig høj grad på forkant med udviklingen. Baggrunden for omlægningen var, at de nye transportmidler, f.eks. tog og dampskibe fra USA, Østeuropa og Rusland, oversvømmede det europæiske marked med billigt korn. Det danske korn

fra udpinte marker, og for få solskinstimer kunne slet ikke klare sig i konkurrencen. Her gør dansk landbrug det geniale, at de opgiver konkurrencen og i stedet opkøber det billige udenlandske korn. De starter derpå en animalsk produktion af mælk, smør, ost, æg, kød og flæsk – en produktion, som de fjerntliggende kornproducerende lande ikke kunne konkurrere med. Antallet og kvaliteten af kreaturer stiger hurtigt, og efterspørgslen efter ovennævnte konsumvarer er netop voksende i de nye europæiske industribyer.

Denne udvikling fører til oprettelsen af det første andelsmejeri i Danmark i Hjedding ved Ølgod i 1882 og dermed hele den succesrige historie om dansk andelsbevægelse.

Mejeriet i Hjedding startede som nævnt i 1882, og allerede i 1903 var der 1046, og i 1939, da der var flest, 1399 andelsmejerier.

Eksport

Helt så hurtigt gik det ikke inden for svineavlen. Produktionen steg ganske vist, især takket være returprodukter fra mejerierne som valle og skummetmælk. Men også det stigende antal kreaturer, der gav gødning til de udpinte marker, så produktionen af korn og rodfrugter steg, fik produktionen af svin til at stige. Men netop i denne periode blev langt de fleste svin eksporteret som levende fedesvin til især Hamburg. Det var bekvemt for landmændene, idet det stort set blot drejede sig om at fodre svinene, så de blev trivelige og fede. Idealvægten var 150 kg, og det tog ca. et år at nå denne vægt!

Samtidig havde danske svineavlere opmærksomheden rettet mod England, hvis landbrug slet ikke kunne brødføde de store, nye, voksende industribyer. Men det engelske marked stillede krav! Man forlangte lange, kødfulde svin med gode skinker og

Stor ornebil til 8 orner.

Foto: Sv. Søndergaard, Grauballe.

fint skind. Disse krav kunne de danske svin ikke leve op til. De var for korte og for fede! Man begyndte ret planløst at krydse den danske landrace med udenlandske svineracer. Det viste sig, at en krydsning mellem den danske landrace og den store Yorkshire race fra England gav et produkt, som passede det engelske marked perfekt. Denne udvikling tog ekstra fart, da Tyskland i 1887 lukkede totalt for import af danske svin på grund af svinepest!

Svineslagteri

Samtidig i 1887 startede man verdens første andelssvineslagteri i Horsens. Succesen kan ses af, at der allerede i 1903 var 27 slagterier, og i 1939 var antallet vokset til 61. I modsætning til andre andelsforetagender,

f.eks. mejerier, lå slagterierne i større byer med adgang til havn eller jernbane, ligesom de krævede en stor arbejdsstyrke. Bacon egner sig fint til længere transport uden kølemuligheder, idet den er letsaltet og letrøget. Desuden havde man lige fået bygget havnen i Esbjerg med hurtig transport til England. Et godt billede af udviklingen giver følgende tal:

Eksport af levende svin:

1881-85: 290.000 stk.

1921-25: 80.000 stk.

dvs. et fald på 75 %

Eksport af flæsk og skinker (bacon):

1881-85: 8.000.000 kg

1921-25: 152.000.000 kg

dvs. en stigning på 800 %

Til at fortsætte og udvikle avlsarbejdet blev der oprettet avlscentre rundt om i landbrugskredsene, og på de talrige ungskuer, dyrskuer og markedspladser rundt om i landet blev de bedste orner og søer præsenteret, vurderet og solgt. På denne måde blev svineavl den største eksportartikel i dansk landbrug.

Nogle enkelte tal kan vise denne udvikling:

1860: ca. 1.200.000 kreaturer

ca. 300.000 svin

1914: ca. 2.400.000 kreaturer

ca. 2.500.000 svin

Altså en fordobling af kreaturholdet, men en ottedobling af antallet af svin!

Ornecentraler

Op gennem første halvdel af 1900-tallet må vi nok regne med, at de største besætninger selv havde en orne. De mindre bedrifter måtte selv sørge for at få deres søer løbet. Det kunne ske ved at drive soen ad landevejen hen til ornen eller ved at transportere den på hestevogn i den kendte "sokasse". Enkelte driftige "ornemænd" er nok begyndt at transportere deres orne rundt til de gårde, hvor man havde en so i brunst. Det er denne praksis, der efterhånden udvikler sig til ornecentraler!

Disse nævnte bedækningsmåder bærer præg af tilfældighed og mangel på kontrol af avl og racerenhed. For at opretholde den danske bacongris' s høje kvalitet griber andelssvineslagterierne ind. Dette sker kort efter 2. verdenskrig, altså omkring 1950, da man skal have produktionen normaliseret efter krigens kaos. Slagterierne opkøbe på avlscentrene de bedste, kontrollerede orner. Disse orner solgte man videre til de såkaldte ornemænd til en rimelig pris og med en kontrakt på, at disse orner kunne returneres til slagting på slagteriet helt op til efter 5 års brug og igen til en rimelig ki-

lopris. Ornens kød kunne udmærket bruges til f.eks. spegepølse.

Ordningen blev populær, og der opstår ornecentraler i snart sagt hvert sogn i Danmark. Omkring 1970 var der ca. 600 ornecentraler i Danmark! Det var ofte en husmand eller mindre gårdejer, der her så en mulighed for et trin op ad den sociale rangliste. Hvordan man klarede opstarten rent økonomisk er uklart, for der var ret store udgifter forbundet med at starte en ornecentral. Man skulle anskaffe ornerne, og de skulle have foder. Der skulle være staldplads til en del af ornerne, og endelig krævede det en lille lastbil til transporten, men den kunne nok også bruges til lidt privatkørsel! Tænk blot på grisehandler Larsen i "Matador". Det var vel også nødvendigt med telefon og lidt kontorfaciliteter. Dertil kom løn til evt. medarbejdere! Måske har den lokale sparekasse været beredvillig, hvis manden var stabil!

Nogle af disse ornecentraler blev meget store. Det almindelige var vel 30-40 orner, men mange centraler nåede op på at have 100-120 orner i cirkulation samtidig. En ornemand, Sv. Søndergaard i Sminge ved Gjern, har ført en ret interessant statistik over antallet af orner i hans ornecentral. Den siger bl. a.: 1967: 90 orner. 1972: 115 orner. 1975: 127 orner. 1977: 127 orner. 1980: 102 orner. 1982: 2 orner! Det kunne se ud til, at ornecentralernes storhedstid var midt i 70'erne, men faldt så omkring 1980 til ingenting.

Mange tidligere ornemænd lod sig uddanne til insiminører og kunne således betjene deres gamle kundekreds.

Logistik

Det krævede virkelig overblik og planlægning at styre en sådan bedrift. Det moderne ord logistik, som man bruger hele

Landsbygade med "sokasse".

Foto: Lokalhistorisk Arkiv, Gjern

tiden inden for transportfaget, var ikke i brug dengang, men det handlede i høj grad om logistik : Peter Hansen bestiller en bestemt orne til onsdag i næste uge, da han regner med, at han har to søer i brunst. Denne orne er nu hos Hans Nielsen og skulle være færdig på fredag. Så skal ornen op til Jens Poulsen, og han skulle helst være færdig til næste onsdag o.s.v.

Hertil kommer en række andre forhold, som yderligere komplicerer denne planlægning.

En so kommer i brunst 4-6 dage, efter at man har taget smågrisene fra hende, og brunsttiden er ganske kort, kun 2-4 dage, så løbningen har en klar deadline! Så kan der være særlige ønsker angående ornen. Dens vægt og størrelse skal nogenlunde tilpasses den enkelte so. Man sætter ikke en stor, gammel orne til at bedække en gylt, altså en ung, førsteføddende so. Der kan være særlige

ønsker om en bestemt orne, man har gode erfaringer med. Desuden er der naturlige grænser for, hvor mange bedækninger en orne kan præstere. 5-6 gange om ugen er nok det almindeligste.

Alle disse forhold taget i betragtning, og har man så 60-70 orner i cirkulation blandt egnens bønder, er det let at se, at det krævede et godt overblik. Det siges, at nogle ornemænd kunne styre disse omflytninger i hovedet, mens andre måtte føre omfattende kalendernotater og regnskaber. Hver fast kunde havde en side i regnskabsbogen, hvor alle poster blev ført. Der skulle holdes lønregnskab for chaufførerne, der jo ofte måtte køre ud i weekenderne, hvis en so var i brunst. Der var jo også en økonomisk side af sagen. En løbning kostede i perioden her omkring 15-20 kr. Hvor mange søer og hvor mange løbninger, der blev foretaget, mens ornen var på en gård, var ofte en tillidssag

Ornemand Egon Sørensen, Hasselager, ankommer med ornen.

Foto: Aarhus Stiftstidende.

mellem gårdejer og ornemand. Ornecentralen havde til gengæld mulighed for, når hentning og bringning af ornerne skulle passes ind i cirkulationen, at lade en orne gå et par dage eller mere på en gård. Det havde den fordel, at gårdmanden nok fodrede ornen i disse dage! Det gav en økonomisk fordel.

Kun båse til 5-6 orner

Det var netop kunsten i alt dette, at få cirkulationen til at gå op, så ornerne stort set altid var ude på gårdene. En tidligere ornemand fortæller, at han havde 120 orner, men

kun havde båse hjemme på ornecentralen til 5-6 orner! Resten af tiden var de ude hos bønderne i cirkulation. Nogle ornecentraler satte en orne ud i større svinebesætninger med mange søer i årevis for et éngangsbeløb på 500 kr. Når ornen var udtjent efter nogle år, fik han den tilbage og kunne levere den til slagting på slagteriet for ca. 3-400 kr. En ganske god forretning uden de store anstrengelser.

Det var meget vigtigt, at ejeren af en svinebesætning var sikker på, at søerne var i brunst, for blev bedækningen ikke foretaget på rette tid og sted, var muligheden forpas-

En orne præsenteres og vurderes på avlscenter Hjortshøj Østergaard 1953. Foto: Midtdjurs Arkiv, Nimtofte.

set, og der måtte gå ca. 21 dage, til næste brunstperiode indtraf. En lille måned spildt var økonomisk urentabelt, da en so jo gerne skulle have mindst to kuld smågrise på et år. Soens drægtighedsperiode er 3 mdr., 3 uger og 3 dage, i alt ca. 115 dage. Dvs. at en so gerne skulle føde over 30 smågrise om året.

Klar til bedækning

Der er flere måder at konstatere soens brunst på. En måde er at føre en orne ned ad midtergangen mellem sobåsene i en svinebesætning, gerne med mulighed for trynekontakt mellem søer og orne. Ormens stærke duft vil få de brunstige søer til at reagere og vise interesse. Hvis så et menneske satte sig overskrævs på soen, og den blev stående afventende, var den klar til bedækning.

Ornecentralernes virksomhed er en kort periode i dansk landbrugs historie, vel ca. 30 år mellem 1950 og frem til ca. 1980. Det siges, at ingen ornecentral er gået i arv

fra far til søn. Dertil er perioden for kort. Men ornecentralerne nåede dog at blive en velkommen afbrydelse i den ofte trivielle daglige dont ude på gårdene – på linie med landpostens eller dyrlægens besøg. Når ornemandens lille lastbil rullede ind på gårdspladsen, var det noget særligt. Det hele handler jo i sin grundsubstans om parring, om sex! Det tiltrak gerne alle, der havde tid og mulighed. Koner og piger holdt sig væk, og børn blevet jaget langt bort. Der kunne let brede sig en stemning af lummerhed og fremkaldes karlekammeragtige bemærkninger i stalden. Dansk litteratur har gode, ofte humoristiske skildringer af disse optrin.

Blev desinficeret

Større svinebesætninger, hvilke der blev stadig flere af op gennem sidste århundrede, havde naturligvis deres egne orner. Men i perioden efter besættelsen og op mod 1980 betjente landets mange ornecentraler de gårde, som havde svineproduktion, og det

var næsten alle. Der var ét problem, som ornemændene også var helt klare over, og det var, at de orner, som fragtedes rundt i lokalområdet, meget let kunne føre forskellige smitsomme sygdomme med sig rundt. Centralerne var omhyggelige med at vaske og desinficere biler og ornekasser hver eneste aften, og medarbejderne skiftede tøj og brugte handsker i omgangen med ornerne.

Alligevel var det frygten for de store, truende epidemier, som raserede rundt om i Europa, der førte til nedlæggelsen af landets ornecentraler. Der var aujeszky's syge, en slags hundegalskab, der medførte døden indenfor et døgn, og der var svinepest og den altid truende mund- og klovesyge. Hvis en af disse sygdomme kom ind over landets grænser, ville det være en katastrofe for landets kvæg- og svinebesætninger – og for Danmarks eksport og hele økonomiske forhold !

Derfor blev alle ornecentraler lukket ned omkring 1980, men på det tidspunkt havde der længe været gang i en helt anden udvikling inden for svineavl, nemlig kunstig sædooverførsel (KS)!

Det tog sin begyndelse inden for avlscentrene. Især forsøgsstationen i Hatting ved Horsens førte an i denne udvikling. Gevinsten ved KS-systemet er, at man kan anvende avlsmateriale næsten uden smitterisiko. Avlsarbejdet ledes af Dansk Svineproduktion, og det gennemføres med først og fremmest dansk Landrace og Yorkshire (LY), suppleret med Duroc racen og lidt med Hampshire svinet.

De tidligere ornecentralejere Aage R. Mikkelsen, tv., og Svend Hjorth Petersen, begge fra Skanderborg, gav mig mange oplysninger om ornecentraler.

Der føres grundig kontrol med besætningerne. Her udvælges de dyr, der har det bedste "indeks". Dvs. den bedste tilvækst, den største styrke, bedste kødindhold og bedste foderudnyttelse m.m. De bedste orner tappes for sæd ved at bestige en kunstig "so". En sædportion kan opdeles i mange små portioner, som leveres ud til besætningerne i særlige poser. Her insimineres søerne, og resultaterne har været fremragende. Dansk svinesæd og danske svin har ry for at være verdens fineste og rene, og der produceres i dag ca. 20.000.000 svin om året på kun ca. 6.000 besætninger! Disse svineproducenter har specialiseret sig i enten at producere svin til avl, producere smågrise gennem søerne eller opfede smågrise til slagtesvin.

Vi ser altså her som på alle andre områder i samfundet en specialisering og industrialisering, der nok ikke giver megen plads til at klø sine grisebasser bag øret, men som forhåbentlig stadig lever op til kravene for dyrevelfærd!

Da 1864-tragedien nåede til Jeksendalen

Af: *Mogens Weinreich*

Men familien Birkelunds krigsoplevelser og tabet af en søn var trods alt kun en parentes i den nationale ulykke skabt af uduelige politikere blottet for realitetssans.

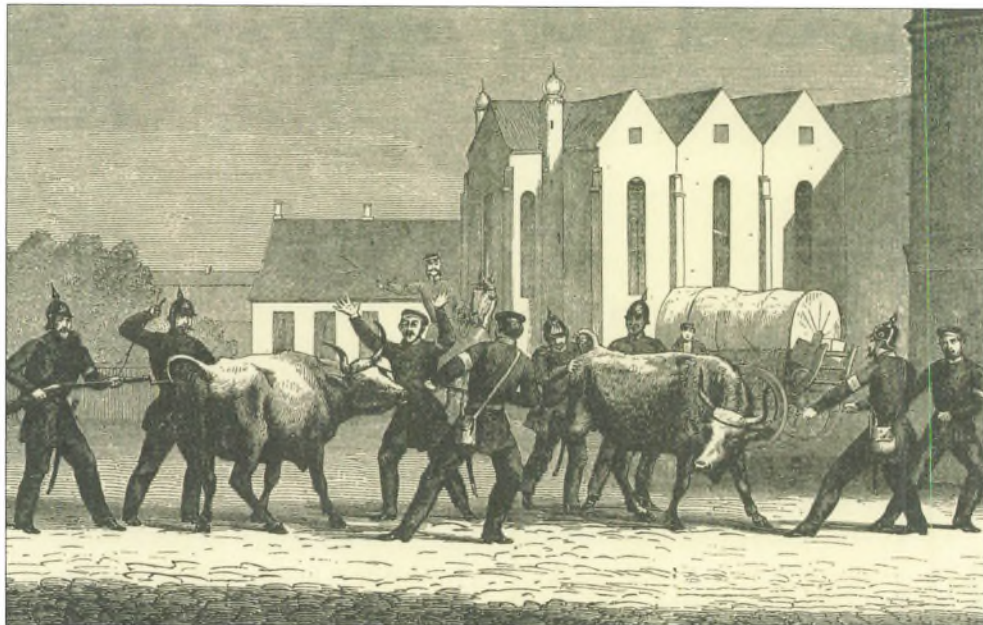
En forårsdag i skæbnesåret 1864 nåede følgerne af den tabte krig helt op til Jeksendalen ved Hørning. Her indfandt en repræsentant for de fremrykkende prøjsiske styrker sig ledsaget af sognefogeden ved en gård tilhørende familien Birkelund. Som udgang på mødet blev der på gårdens port skrevet seks mand og en overordnet, som kort efter indfandt sig.

Der viste sig at være tale om soldater fra det østrigske jægerkorps. At man på gården ikke var helt uforberedt på denne invasion vil fremgå af erindringer nedfældet af en af sønnerne, Peter Birkelund, som blandt andet skriver:

”Da rygterne om fjendens indmarch i Jylland bredte sig, og at vi kunne vente indkvartering af dem, tog mine forældre sine forholds- og sikkerhedsregler. Alt vort gode sengetøj og de bedste gangklæder og linned blev lagt ned i en egetræs standkiste, som herefter blev gravet ned i et korngulv ude i laden, og så blev der lagt halm ovenpå for at fjenden ikke skulle finde kisten og tage indholdet. Ligeledes måtte vi gemme alle madvarer forskellige steder.

Vi havde et lille gemme eller lukaf oven over bageovnen med en lille låge ud mod dagligstuen. Der havde vi en beholdning af smør, brød og kødvarer. Vi havde også en armstol med lukket sæde, som blev brugt i sygdomstilfælde som natstol (toiletstol). I det lille rum under stolesædet havde vi også en mindre beholdning af fødevarer. Min far tog sin muskedonner af en bøsse, indbandt den i rughalm og gravede den ned i marken for at fjenden ikke skulle finde den.

En skønne dag om forsommeren indfandt soldaterne sig ved aftenstid. Vi havde ordre til at give dem mad, når de kom. Min mor havde smurt en del smørrebrød og kogt noget mælk, som de så drak til brødet. Jeg husker det tydeligt, og skønt vi børn var bange for de fremmede krigere, var vi alligevel nysgerrige efter at se dem. Vi stod sammenkrøbne i en krog af stuen. De sad rundt om vort dagligstuebord med den overordnede ved bordenden. En af de menige, som var konditor, trak en guldring af sin finger og ville give den til underofficeren for at han skulle få min far til at give dem brændevin. Men det kom der ikke noget ud af.

De præjisiske styrker skulle forplejes under besættelsen af Aarhus. Der blev derfor opkøbt kvæg, som man her trækker af sted med ved Mejlgades udmunding bag domkirken. (Tegning fra Lokalhistorisk Samling)

Massakren i hønsehuset

Det skal siges til deres ros, at de opførte sig godt og gjorde os ingen fortræd. Men de var også under streng disciplin. Soldaterne havde al deres oppakning oppe i vores overstue. Om natten sov de oppe på vort høløft med hestedækkener over sig. Jeg husker også, hvordan de sleb deres sabler skarpe på vores slibesten. De var meget flinke, men vi kunne kun se dem som fjender, især da vores egen bror var med i krigen. Min anden halvbror, Niels Pedersen Birkelund, var karl hjemme og måtte flere gange køre pligtkørsel for fjenderne. Han var ofte borte med heste og vogn i flere dage uden at man vidste, hvor han var henne.

Fjenden havde sine forposter ude på højdedraget vest for Jeksen Hovgård i sydlig retning mod Skanderborg. Når ”vore” var på forpost, kunne der komme patruljer fra andre byer til os. De stjal alt, hvad de

kunne finde af fødevarer, og undersøgte alle gemmer. Selv de maledede kaffebønner tog de med sig og truede os med sablerne for at vi skulle vise dem mere. Men vi rystede på hovedet for at vise, vi ikke forstod, hvad de sagde. Vores hønsehus var opdelt i to halvdøre. Soldaterne lukkede den øverste halvdør op, satte bajonetten på et gevær og stak til alle de høns, de kunne nå, og tog dem med sig. Min far fulgte efter for at se, hvor de gik hen med hønsene. De vendte sig om og rakte hønsene i vejret, så min far kunne se, at de gik med dem”.

Peter Birkelund skildrer også, hvordan hans far måtte fungere som vejviser for de fremmede tropper, som kom forbi gården – i mange tilfælde til hest. For at blive ved hestene fortæller han følgende:

”Hen på efteråret manglede den tyske hær heste, og de var ikke kræsne med deres indkøb. De tog simpelthen alt, hvad de

fandt, og prisen bestemte de selv. Pengene kom, men langt senere hen i tiden. Nogle kunne godt få en god pris for hestene, men andre fik for lidt. Gennemgående var det de gode heste, som blev dårligst betalt. Derimod kunne prisen godt passe for de simple, men her kom jysk durkdrevenhed rigtig til sin ret, og tyskerne mundhæld om de ”dumme Dänen” blev gjort til skamme. Nej, da tyskerne begyndte at opkøbe heste på den måde, skjulte bønderne deres bedste heste enten i de tætteste steder i skoven eller i mergelgrave. Når opkøberne kom og ville se på heste, kom bønderne frem med nogle gamle øg og plage, som ikke kunne bruges. Men det skete undertiden, at tyskerne selv fandt, hvor de gode heste var skjult, og så vankede der klø med den flade sabelklinge, inden de tog hestene med sig”.

Tabet af sønnen Ole

Men omsider ebbede den ufrivillige indkvartering ud, og soldaterne brød op. Men forinden overnattede en forbipasserende afdeling i bivuaak i skovkanten tæt ved gården, og alle gårde i byen fik ordre til at levere halm, som de fremmede tropper kunne sove i.

Hvis de omkostninger, soldaternes indkvartering påførte familien Birkelund i Jeksen, trods alt var til at bære, så var tabet af sønnen Ole, som blev et af krigens mange ofre, mere føleligt. Ole døde ikke under krigshandlinger, men af tyfus på et lazaret i Augustenborg. Om dette tab skriver halvbroderen Peter i sine erindringer:

”Det var et sorgens budskab. Ole var en god og kærlig søn og godt begavet. Min mor havde nær taget sin død over det. Hun sørgede, som kun en mor kan sørge, og selv min far, som kun var Oles stedfar, græd som et barn over tabet. Det samme gjorde alle vi børn. Ja, vi mærkede, at vi var i fjendevold”.

Men familien Birkelund var ikke ene om at sørge. Tusindvis af andre familier mistede fædre og sønner i de meningsløse krigshandlinger ved Dybbøl og andre front-afsnit. Alle soldater, som faldt på slagmarken, fik fællesgrave. Derimod fik lazaretternes døde hver sin grav med en sten, der angav navn og hjemsted. Dette gælder også Ole Birkelund.

Den 18. april 1864 vil altid stå som et af de mørkeste kapitler i Danmarkshistorien. Da de talmæssigt overlegne præsiske styrker i de tidlige morgentimer indledte det afgørende angreb, kunne forsvarsskanserne ved Dybbøl ikke længere modstå presset og blev løbet over ende. De nøjagtige danske tabstal er aldrig fastslået, men formodes at have været på mindst 5.000 inklusive de tilfangetagne. Men selv om Dybbøl tilføjede den danske hær et knusende nederlag, betød det ikke afslutningen på den meningsløse krig, som kostede yderligere 3.000 danske soldater som tab - især fanger, da de søgte at dæmme op for den præsiske landgang på Als. - Tilbage var ved de efterfølgende fredsforhandlinger at acceptere de ydmygende betingelser og afstå hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg. Hermed mistede Danmark mere end en tredjedel af sit landområde og næsten halvdelen af sit befolkningstal. I de næste 56 år kom Kongen til at udgøre grænsen.

Den fatale forfatning

Denne nationale tragedie kunne have afværget, hvis ikke de ansvarlige danske politikere under et ministerium ledet af D. G. Monrad med titel af konseilspræsident havde gjort sig skyldige i en total fejlvurdering af det europæiske billede, der på det tidspunkt tegnede sig – med Otto Bismarck i færd med at samle det tyske rige, som han få år senere skulle blive rigskansler for. Bis-

Under den præjsiske besættelse af Aarhus indførtes paskontrol på de skibe, som sejlede i rutefart til Sjælland. Her er det passagerer på Korsør-båden, som må vise papirer, inden de går ombord.

(Tegning fra Lokalhistorisk Samling)

marck gav den oprørsbevægelse, som krævede de sydlige hertugdømmers løsrivelse fra Danmark og grænsen flyttet fra Ejderen til området syd for Flensborg sin fulde støtte. Det var de samme oprørere, som havde lagt op til treårskrigen 1848-51, som de danske styrker trak sig sejrrikt ud af.

Det sidste var med til at skabe en national patos, der blev dyrket af de såkaldte nationalliberale under ledelse af D. G. Monrad, som i 1863 vedtog, hvad der er gået over i historien som novemberforfatningen. Denne knyttede Slesvig tættere til det danske kongedømme, men lagde samtidig op til en adskillelse af Holsten, hvis befolkning blev betragtet som tyskorienteret.

Men novemberforfatningen var i strid med den internationale aftale, som i 1852 var blevet indgået mellem England,

Rusland, Frankrig, Sverige og Danmark. Ifølge aftalen skulle Danmark forblive en stat opdelt i fire landsdele bestående af kongeriget og de tre hertugdømmer, hvilket nu blev tilsidesat af Monrad-regeringen. Andre faktorer kom til at præge optakten til den fatale 1864-konflikt. Blandt andet kongeskiftet, da Chr. IX, der i kraft af sin glücksborgske herkomst blev betragtet som tysksindet, afløste den drikfældige, men populære Frederik VII ved dennes død, hvilket gav anledning til en vis uro i befolkningen.

Det vil føre for vidt at komme yderligere ind på de ulykkelige omstændigheder, der førte til krigsudbruddet den 31. januar 1864, hvor den danske hær forskansede sig bag det forsvarsværk, som af eftertiden er kendt som Dannevirke. Det var herfra, den øverstbefalende, general de Meza, efter

en inspektion til hest langs skanserne traf beslutning om at iværksætte en tilbagetrækning mod Dybbøl. Denne blev gennemført en kold februarnat. I ly af mørket satte en hær på 40.000 mand, 10.000 heste, flere hundrede ammunitions- og transportvogne og 33 fæstningskanoner sig i bevægelse og tilbagelagde under næsten umenneskelige strabadser de 30 km fra Slesvig til Flensborg – uden at de fjendtlige styrker, som forberedte et afgørende slag, opdagede, hvad der var i gærde.

Alligevel var denne vellykkede operation begyndelsen til enden. I længden var de underlegne danske styrker ikke i stand til at bremse den fortsatte prøjsiske fremrykning. Krigshandlingerne kulminerede den 18. april ved Dybbølskanserne og blev fuldbyrdet ved Als den 29. juni. I begge tilfælde med forfærdende danske tab. Til dette dystre kapitel hører, at slaget ved Als, hvor fjenden satte over sundet, kunne have været undgået, hvis man fra dansk side havde accepteret et fredstilbud, som var betydelig mere fordelagtig end de betingelser, Monrad-regeringen senere måtte underskrive. Førnævnte tilbud indebar blandt andet, at Flensborg var forblevet dansk.

Tragedien fuldbyrdet

Tragedien fuldbyrdes af, at de ansvarlige danske politikere var mere eller mindre indisponerede og ude af stand til at træffe beslutninger, som kunne have mildnet følgerne af den fatale situation, landet befandt sig i. Det viste sig efterfølgende, at statsminister D. G. Monrad var maniodepressiv og krigsminister Lundby åndelig svækket og få år efter krigen erklæret sindssyg. Hertil kan føjes en mere eller mindre handlingslammet konge ude af stand til at påvirke sin regering og en fysisk svækket øverstbefalende general, Christian de Meza, som hørte til de

få, som trods alt vidste, hvad han foretog sig. Med dette persongalleri ved roret var det ikke muligt at afværge krigens katastrofale udgang.

Autentiske beretninger om den gru, der udspillede sig ved Dybbøl og andre frontafsnit, fuldender billedet af de menneskelige omkostninger, som ledsagede tabet af de store landområder syd for kongeaen, der udgjorde den nye grænse. Den massive granatregn, som Dybbøl-skanserne var udsat for, forårsagede død og ødelæggelse i de danske rækker. En underbemandet lægestab måtte arbejde i døgndrift for at behandle sårede ofre for den morderiske ild. De sanitære forhold var medvirkende til at øge dødeligheden som følge af sårfeber. Amputationer måtte i mange tilfælde foretages uden bedøvelse. Følgende beskrivelse af den danske major Ernst Schaus skæbne illustrerer med al tydelighed lægernes begrænsede muligheder for at redde de hårdt sårede. I en journal forfattet på Johannesordenens lazaret, som behandlede både danske og tyske sårede, hedder det:

Patienten (Schau) var skudt gennem højre lår under forsvaret af de danske stillinger. Undersøgelsen viser, at knoglen er splintret og spaltet oppe i leddet. Den 20. april amputeret ved leddet med et cirkelsnit. Ringe blodtab. Dagen efter amputationen har patienten stærk feber, er meget urolig og sover lidt. Tørstig. Iposer kan stadig tåles. Den 22. april klager patienten over betydelige smerter i benstumpen, som er hævet. 23. april. Patienten har sovet dårligt og er urolig. Smerterne i stumpen er store, og flere steder er der udbrudt koldbrand i såret. Koldbranden breder sig, og der gives morfin. Ved tretiden brækker patienten sig, og for at hindre fortsat opkastning sluges isklumper. Patienten kollapser. Døden indtræffer klokken fire om morgenen.

De meningsløse ofre

Alligevel tåler Ernst Schaus amputerede ben ikke sammenligning med den svenske frivillige løjtnant Lundegreen, som blev bragt på lazarettet med følgende læsioner: Et skud gennem venstre underkæbe og tungeroden med en udgangsåbning til højre for strubehovedet. Et skud gennem højre skulder og et beskadiget nøgleben. Et skud gennem venstre skulder. Et skud gennem mavesæk. Et skud ved den højre hofte. Smadrede fingre på højre hånd. Den svenske løjtnant levede alligevel i 9 dage, inden døden befriede ham.

Ved Dybbøl-skanserne herskede næsten ubeskrivelige forhold. ”Soldaternes ekskre-

menter, hestemøg, køkkenaffald, afskudte legemsdele og indvolde fra mennesker og dyr, der hver dag sprængtes i alle retninger, blandedes i et ildestinkende søle”.

Men nogle slap fra frontens rædsler med liv og lemmer i behold. Det var blandt andet tilfældet med de 3.300 tilfangetagne danske soldater, som blev sendt ud på en march på 30 km for at blive interneret i Flensborg.

Set i dette dystre perspektiv kom familien Birkelund i Jeksen nådigt gennem den meningsløse krig i 1864. Den ufrivillige indkvartering af de østrigske soldater var nærmest at betragte som en parentes i den nationale tragedie skabt af politikere blottet for realitetssans.

Cykle-Bernhardt ydede sit til, at Aarhus ophørte som garnisonsby

Den pacifistisk indstillede borgmester medvirkede til at nedlægge tre kaserner og satte herved punktum for byens lange militærhistorie.

Af: Mogens Weinreich

Hvorvidt det blev værdsat af garnisonskommandanten eller affødte irritation over en spoleret middagssøvn forbliver et ubesvaret spørgsmål, som fortaber sig i fortiden. Men tilbage står, at det hørte til de faste ritualer i Vesterport 8 i det centrale Aarhus, at garnisonskommandanten hver dag mellem kl. 12-13 blev diventeret med musik fra et regimentsorkester.

Og det skyldtes ikke rene tilfældigheder, at de militære toner var henlagt til omtalte adresse. For her havde kommandanten indrettet sig i forhuset til en gammel købmandsgård, mens bagbygningerne rummede en af de mange småkaserner, som i 1800-tallet lå spredt i byen. De musikalske udfoldelser i gaden, der dengang hed noget andet, ophørte først ved århundredets afslutning, da der blev opført mere hensigtsmæssigt indrettede kaserner.

Men tilbage til Vesterport, der forbinder Vestergade med Vesterbro Torv. Mens der er tale om en nyere gadebetegnelse, kan den

gamle byport af samme navn føres tilbage til middelalderen. Ejendommene, der i dag udgør Vesterport, repræsenterer en blanding af gammelt og nyt – med det historiske primært koncentreret i købmandsgården med garnisonskommandantens tidligere bolig. Forhuset blev sammen med den nordlige længe opført af en af datidens storkøbmænd Jens Poulsen Hald, der også var rådmand.

Når denne valgte at placere sin bindingsværksgård med svalegange netop her, var det strategisk bestemt. For gården grænsede op til byporten Vesterport, som bønderne skulle passere for at få adgang til at afsætte deres landbrugsvarer på den anden side af bymuren. Forinden måtte de betale told eller konsumtion, som det hed dengang. Til de største aftagere hørte Jens Poulsen Hald, hvis velstand i høj grad var baseret på trafikken gennem byporten. Købmandsgårdens opførelse er let at tidsfæste, fordi en indmuret tavle i porten er forsynet med årstallet 1848/49.

Under 1. verdenskrig aflagde kong Chr. X i 1917 besøg på Vester Allé kaserne. Her ses kongen omgivet af officerer fra 3. dragonregiment ved kasernens hovedindgang. (Foto: Lokalhistorisk Samling).

Dragonernes indmarch

Mens garnisonskommandanten indrettede sig herskabeligt i gårdens forhus, var soldaterne indkvarteret under mere primitive forhold i baghuset, som havde spisesal i kælderens. Men forholdene i Vesterport udgjorde ikke noget isoleret fænomen. På det tidspunkt kunne byens soldater lokaliseres på en række små kaserner spredt over hele byen. At militæret var ret synligt, vil fremgå af, at den samlede styrke talte omkring 1.000 mand i en by med et indbyggertal på 15.000.

Medvirkende til den militære tilstedeværelse var, at et dragonregiment under ledelse af prins Frederik Ferdinand i 1819 holdt sit indtog i byen efter i tre år at have medvirket til besættelsen af et nordfransk område. Dragonernes indkvartering i Aarhus var ikke uden besværligheder, men i den sidste

ende blev der tilvejebragt en løsning efter forhandling med gæstgiver Fulling, som stillede huset "Elba" til rådighed. Huset beliggende uden for Mindeport blev primært anvendt til munderingsdepot og som forelæsningslokale. Husets navn refererede til den isolerede beliggenhed, som ledte tanken hen på Napoleons forvisningsø.

Efterfølgende fik regimentet med den kongelige chef bevilget et statslån på 500 rigsdaler i sølv til opførelse af et ridehus, som blev placeret ved byskellet uden for Mindet mellem Jærggården, hvor Jærggårdsgade senere blev anlagt, og stranden. Byen stillede grunden til rådighed for huset, som blev tegnet af firmaet Meulengrath & Søn og indviet i 1822. Dragonerne brugte ridehuset frem til 1879, da en artilleriafdeling blev forflyttet til Aarhus. En halv snes år senere blev ridehuset revet ned og genopført ved den nye kaserne ved Vester Alle.

I selskab med væggelus

Dragonerne var ikke ene om at udgøre de militære styrker i Aarhus, men for at blive i den militære terminologi var der i udtalt grad tale om ”spredt fægtning”. Sådan at forstå, at byens soldater var fordelt på små enheder og i de fleste tilfælde blev indkvarteret under kummerlige forhold, hvor væggelus hørte til dagens orden. Selv om der blev talt om kaserner, var der ikke rygdækning for at anvende denne betegnelse. Eksempelvis var der i Mindegade tale om 20 dobbeltsenge forsynet med halm- eller tangmadrasser i huset, som blev lejet af Meulengrath & Søn. I inventaret indgik også 520 knage, 20 fyrreskrin og spytbakker. I andre tilfælde bidrog byens borgere til indkvarteringen ved at tilbyde plads til 2-4 mand.

I bogen ”Krøniker fra garnisonsbyen” giver forfatteren Sophus Bauditz en ganske læseværdig beskrivelse af livet i en rekrutskole for dragoner, hvis indkvarteringsforhold ikke var bedre end hestenes i de tilhørende stalde.

I 1847 byggede tobaksfabrikant Anders Grarup et pakhuis i gården til Mejlgade 55, hvilket gav ham ideen til at udleje huset til kaserneformål. Senere blev aftalen om indkvartering opsagt som følge af utallige klager over væggetøj i lokalerne. Men da fabrikanten lovede, at en såkaldt ”kammerjæger” ville påtage sig at udrydde de ubudne gæster på væggene, blev lejeaftalen alligevel forlænget. Helt frem til 1881 var der indkvarteret 140 mand hos Anders Grarup. Forholdene inspirerede en af soldaterne til på en væg at forfatte følgende tekst:

I Grarups hus
er rotter og mus
samt lopper og lus
mod fnat må soldaterne kæmpe.

I ”Sukkerhuset”

I Aarhus Stiftstidende kunne man den 5. maj 1857 læse, at ”i disse dage er den nye kaserne på denne bys Søndergade taget i brug af den under majorens egen kommando stående eskadron”. At forholdene var noget bedre end hos Grarup vil fremgå af, at lokalerne var oplyst med gas og forsynet med en seng til hver soldat. Kasernen blev opkaldt efter major Bauditz, der tilsyneladende ejede stedet, og som indrettede en præsentabel privatbolig. Ved oberstens død blev boligen overtaget af generalløjtnant Steinmann, chef for 2. generalkommando.

Relationerne mellem byens fremtrædende erhvervsfolk og militæret blev også understreget, da klædefabrikant Mads Pagh Bruun i 1852 købte et areal ved bygrænsen mod godset Marselisborgs marker. Her opførtes klædefabrikken ”Ny Bruunshåb”. Men virksomheden viste sig ikke at være lønsom, og i stedet indrettede fabrikanten, som forretningsgaden fra Banegårds Plads til Sct. Pauls Kirke er opkaldt efter, et sukerraffineri. Bygningen blev af samme grund kaldt ”Sukkerhuset”. Men heller ikke sukkerfremstillingen havde M. P. Bruun held med, og i konsekvens heraf indstilledes produktionen i 1863.

Det ulykkelige udfald af krigen mod Prøjsen året efter bevirkede, at garnisonen i Aarhus blev væsentligt udbygget, men manglen på egnede kaserner gav M.P. Bruun en velegnet mulighed for at udleje ”Sukkerhuset” til fodfolket, som herved kunne indkvartere 70 soldater, 30 korporaler og 11 underkorporaler i ”Sukkerhuset”. Da fodfolket i 1879 rykkede ind i den nyopførte kaserne i Høegh Guldbergsgade, overtog 3. artilleriafdeling, som var forflyttet til Aarhus, huset på toppen af den nye bydel Frederiksbjerg. Mens artillerimandskabet indkvarteres på 1. sal, holdt hestene X

lod noget tilbage at ønske vil fremgå af en beretning af stadslæge Hermann Ernst Schmigelow, der konstaterede, "at sundhedstilstanden i herværende interimistiske artillerikaserner ikke er gode, idet det må anses for forkasteligt at indrette et soverum til mange mennesker over en stald med et større antal heste". Det siger også noget om "Sukkerhuset"s tilstand, at mandskabet måtte flytte ud i teltejre, mens kaserneområdet blev kloakeret.

"Sukkerhuset" var tilholdssted for artilleristerne frem til opførelsen af Langelandsgades kaserne i 1889.

Generalen på fødestue

Til småkaserne i 1800-tallets Aarhus hørte også den gamle toldbod, som skibsmægler Nisted var ejer af. Toldboden med kun plads til en snes soldater var i skriftet "Kasernesagen i Aarhus 1878" forfattet af U. C. Schmidt en genstand for en alt andet end smigrende omtale. Det fremgik her, at skibsmægleren ikke længere ønskede at have indkvartering af soldater. Det samme gjorde sig gældende med kollektør Hansens bagbygning i Vestergade. Sagen omhandlede det utøj, stedet var befængt med, og som gjorde det nødvendigt at få de indkvarterede forflyttet, mens lokaliteterne blev desinficerede. Endelig bør nævnes indkvarteringen i Mallings gård, som var beliggende på hjørnet af Dynkarken og Toldboden tæt ved den nuværende svømmehal.

Kontakten mellem militær og højere borgerskab blev dyrket ved ridehusenes tilstedeværelse. Dragonernes første ridehus fra 1822 er allerede omtalt, men hertil kan føjes opførelsen af ridehuset på hjørnet af Vester Allé i 1866. Ridehusenes civile rolle bestod i, at det hørte til god opdragelse at kunne ride. På sin vis var der tale om datidens køreskole, fordi hestene var det

Officerer følger en manøvre ved Skanderborg i efteråret 1935.
(Foto: Lokalhitorisk Samling).

anvendte transportmiddel, inden bilerne kom til et halvt århundrede senere.

De kritisable veterinære forhold på kaserne kunne vanskeligt undgå at påvirke sundhedstilstanden hos de indkvarterede soldater. Det var baggrunden for, at ejendommen Frederiksgade 15 blev købt af byen og indrettet som sygehus - uden at leve op til de hygiejniske krav, der i dag stilles.

Så var den boligmæssige standard noget højere i den bygning, der blev opført til chefen for 2. generalkommando, da denne kom til byen i 1867. Generalen kom til at bo i en bygning i Vennelystparken, der senere blev en del af den jyske fødselsanstalt, og som i dag indgår i universitetsundervisningen. Generalkommandoen havde efterfølgende skiftende adresser og var en overgang væk fra Aarhus, men vendte tilbage til byen under betegnelsen Jyske Division.

De sidste tropper brød op fra Langelandsgades kaserne i 1993, hvilket blev markeret med en parade gennem byen.

(Foto: Lokalhistorisk Samling)

Besættelsestidens opbrud

For at vende tilbage til de primitive kaserneforhold førte en besigtigelse i 1873 til en forhandling mellem byen og indenrigsministeriet, som ikke lagde skjul på sin utilfredshed med de vilkår, man bød militæret i Aarhus. Og situationen blev ikke bedre af, at 3. artilleriafdeling også blev forflyttet til byen. Forhandlingerne mandede ud i en beslutning om at opføre en artillerikaserne på toppen af Langelandsgade, som dengang hed Brendstrupvej. To andre kaserner kom til at ligge i henholdsvis Høegh Guldbergsgade (fodfolk) og Vester Allé (dragoner). Opførelsen skete i årene 1875/79, og kasernerne blev tegnet af arkitekt Carl Lang. Som et kuriosum kan nævnes, at ifølge den indgåede aftale skulle Krigsministeriet, som det dengang hed, betale en årlig leje på 7.241 kr. til Aarhus Kommune for bygningerne i Høegh Guldbergsgade

Hermed var Aarhus for alvor en garnisonsby, der kunne byde såvel officerer som indkaldte soldater mere rimelige vilkår. I tilgift kunne artilleristerne også disponere over et skydeterræn på Vejlbj Fed, hvor skytset blev opstillet ved foden af bakken, hvor Rolighedsvej i dag ligger.

Soldateruddannelsen på de tre kaserner fulgte det traditionelle mønster gennem næsten hundrede år, indtil 2.verdenskrigs udbrud betød et ufrivilligt brud på rutinerne. Den tyske besættelsesmagt kunne ikke forlige sig med danske tropper i Aarhus, og de beskedne batterier blev derfor forflyttet til Randers. Kun depoter og afdelingskontorer fik lov til at blive i byen. Ellers lagde værnemagten beslag på alle tre kaserner, som blandt andet blev anvendt til at indkvartere soldater på vej til og fra Norge.

I 1943 udspillede et dystert kapitel i besættelsehistorien, da danske modstandsfolk blev henrettet på Vester Allés kaserne, hvor

de sad fængslede. Langelandsgades Kaserne kom heller ikke sporløs gennem krigsårene. Den 31. oktober 1944 blev kaserne ramt af en bombe fra Royal Air Force under et angreb på det nærliggende Gestapo-hovedkvarter. Bomben raserede hovedbygningens nordlige ende og ødelagde chefboligen.

Efter krigen blev garnisonen genetableret efter flere omgrupperinger, som det vil føre for vidt at komme nærmere ind på. Nye regiment blev opstillet og forsvandt igen fra Aarhus. Det var eksempelvis tilfældet med 3. regiment, som nåede at få kontor på Vester Allés kaserne, inden det blev forflyttet til Aalborg.

Begyndelsen til enden

Men nævnte omgrupperinger var samtidig begyndelsen til enden for Aarhus som garnisonsby. Flere forhold spillede ind i denne proces foranlediget af en betænkning fra Forsvarsministeriets rationaliseringsafdeling omhandlende hærens struktur. Og i denne sammenhæng blev Aarhus i høj grad berørt af rationaliseringerne. Udgangen på det hele blev en aftale, som indebar, at Aarhus Kommune overtog de tre kaserner i takt med, at de blev rømmet af militæret. I august 1993 forlod de sidste soldater Langelandsgades kaserne og satte hermed punktum for et langt historisk kapitel, som kunne føres tilbage til 1700-tallet. Den definitive afsked blev samme år markeret med en parade gennem byen.

Selv om afviklingen af Aarhus som garnisonsby blev truffet på højeste plan, forekommer det alligevel relevant at notere, at bystyret på det tidspunkt blev ledet af borgmester Bernhard Jensen. Efter sin død blev cykle-Bernhardt, som han hed i folkemunde, kåret som den bedste borgmester i byens historie, hvilket en statue for enden af Frederiksgade vidner om. Men det

er ingen hemmelighed, at Bernhardt Jensen var erklæret pacifist og af samme grund næppe har begrædt det militære opbrud, han var med til at forhandle på plads. Hvilken betydning denne indstilling havde under forhandlingerne, kan der kun gisnes om.

Men selv om soldaterne er forsvundet fra bybilledet, vidner de tre kaserner – eller resterne af dem – fortsat om byens militære fortid. I Vester Allé, hvor Musikhuset har afløst de tidligere barakker, er såvel ridehus som officersbygning intakt og anvendes nu til mange forskellige formål. I Langelands-

gade er hovedbygningen bevaret og indgår nu i det universitetskompleks, som dominerer bydelen. Det samme er tilfældet med Høegh Guldbergsgade, hvor universitetet ligeledes er rykket ind, men her har kun en enkelt bygning fået lov til at overleve.

For fuldstændighedens skyld bør lige tilføjes, at militæret trods alt ikke er totalt forsvundet fra Aarhus. Som et levn fra besættelsestiden holder SOK (Søværnets Operative Kommando) fortsat til i en bunker indrettet som kommunikationscenter i Marselisborgskoven.

Mårslet Kirkes alder

Af: Jørgen Kraglund

Det har altid været spændende at vide, hvor gammel en ting eller en begivenhed er. I nyere tid har man derfor skrevet ned, hvornår et barn er født, hvornår et hus er bygget, hvornår en forfatter fik trykt en bog, og hvornår en katastrofe fandt sted. Når vi imidlertid går langt tilbage i tiden, bliver det vanskeligere med tidsfastsættelse. Her har geologer og arkæologer deres helt specielle metoder til at bedømme alder, men et egentlig præcist årstal kniber det for det meste med at finde.

Revolution indenfor tidsbestemmelse

I 1950'erne begyndte man at kunne datere organisk materiale ved hjælp af en kulstof-14 metoden. Den går i sin enkelthed ud på at måle indholdet af radioaktivitet i f.eks. et stykke træ, der har ligget i en mose i mange år. Det er nemlig sådan, at jorden i millioner af år er blevet bombarderet med partikler fra verdensrummet. Når disse så

Tømrermester og kirkeværgen Arne Andersen i færd med at save en skive af en loftsbjælke på Mårslet Kirkes loft.

(Foto: Jørgen Kraglund)

trænger ned gennem Jordens atmosfære, dannes der svage radioaktive kulstofkerner, de såkaldte kulstof-14- kerner, som derpå iltes og trænger ind i dyr og planter. Når disse levende organismer dør, nedbrydes kulstofkernerne ganske langsomt i en be

stemt takt, og det er den nedbrydning, man i 1947 fandt ud af at måle. Derved fik man så et tidsrum for emnets alder. Det var ikke helt tilfredsstillende, så man ville gerne have mere nøjagtige dateringer, og derfor prøvede man at korrigere metoden med levende træer, jo ældre jo bedre. Man fandt nogle egnede i 1956 på grænsen mellem Californien og Nevada. Det var små træer, børstekoglefyr, hvoraf de ældste viste sig at være 5000 år gamle. Den alder må nok være verdensrekord for noget levende her på jorden. Nu kunne man så sammenligne de inderste årringe i de gamle træer med de kulstof-14-dateringer, man tidligere havde lavet.

Forbedring

Korrektionen med træ lykkedes; men man kan andet med træer end blot tælle årringene. Der ligger nemlig i ethvert stykke træ en slags stregkode. Alle årringe er ikke lige brede. Varme lyse år giver store årringe og kolde mørke år giver små årringe. Dette forhold gør, at man ved måling af årringenes bredde på et ældre stykke træ kan lave en kurve, som man så kan sammenligne med en kurve fra et træ, man kender fældningsåret på. Den metode kaldes Træringsdate-

Afsavet prøve, hvor der både er marv og bark-ring.

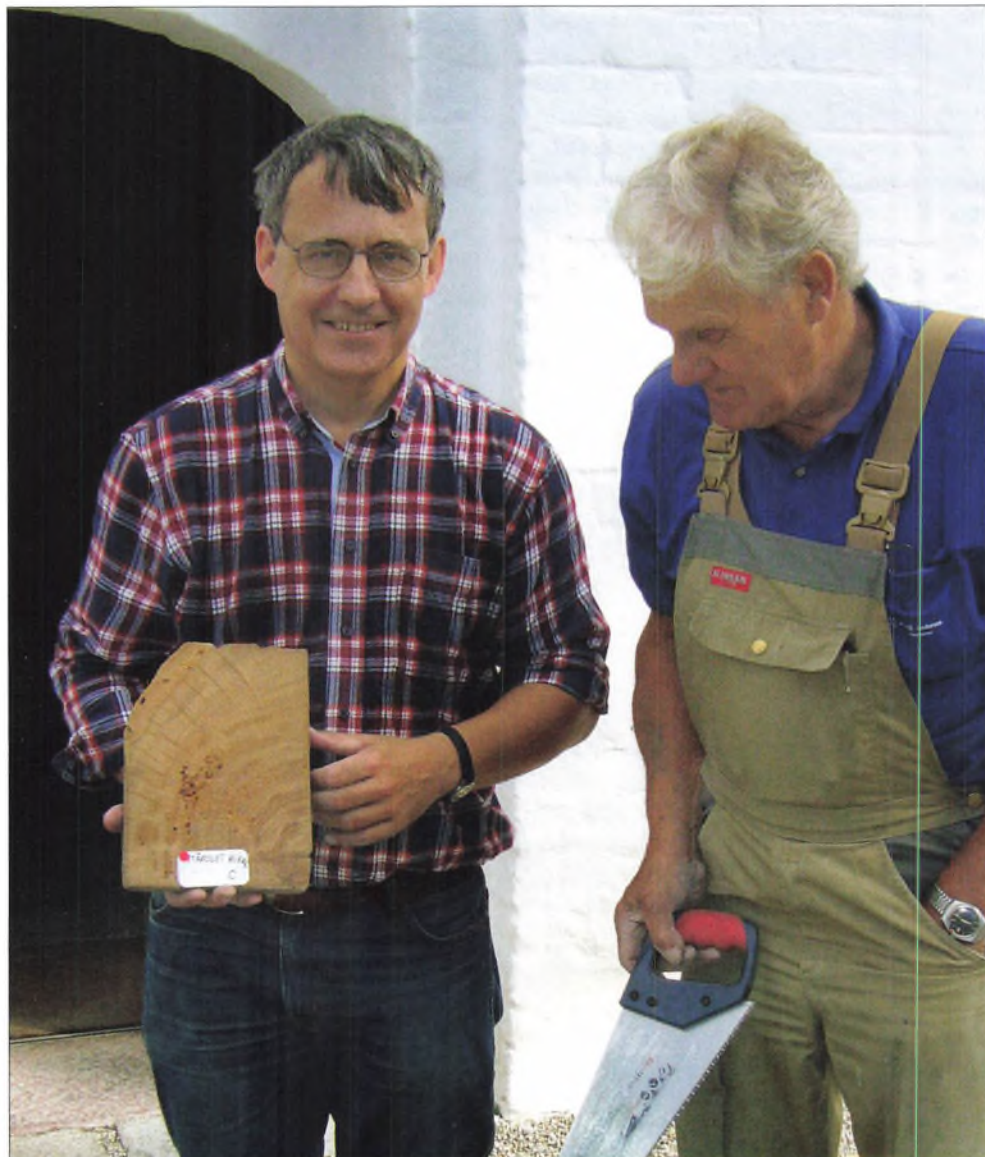
(Foto: Jørgen Kraglund)

Redaktør på tidsskriftet *Skalk*, Christian Adamson, med en skive fra en loftsbjælke på Mårslet Kirkes loft.

(Foto: Jørgen Kraglund)

ring eller med et fint ord Dendrokronologi. Her i landet er egetræ det foretrukne til den metode. Nu er der her i Danmark ganske vist egetræer, der er meget gamle; men de er desværre ofte hule, så den kurve man kan lave efter deres årringsmønster går ikke tilstrækkeligt langt tilbage i tiden; men så kan man sætte forskellige kurver sammen, hvis man har træstykker som overlapper hinanden. På den måde har man fået lavet grundkurver således, at man herhjemme vil kunne datere en egestolpe, som har båret en bro, da Kristus blev født. Træringsdaterings-metoden blev taget i brug i Danmark i begyndelsen af 1970'erne, hvor man visuelt sammenlignede kurverne. I dag foregår aldersbestemmelsen ved databeregninger, og man har i tidens løb fået lavet grundkurver fra forskellige dele af landet, så der er et kæmpe materiale at datere ud fra.

Redaktør på tidsskriftet Skalk, Christian Adamsen, og tømrermester og kirkeværg, Arne Andersen, med en skive fra en lofsbjælke på Mårslet Kirkes loft. (Foto: Jørgen Kraglund)

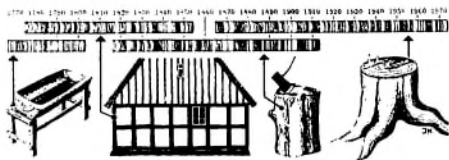
Vurdering af mulighederne for et resultat

I Mårslet er sognekirken både smuk og på mange måder interessant. 1977-78 blev der

f.eks. afdækket nogle kalkmalerier, som bedømmes til at være fra ca. 1190-1225. De hører dermed til nogle af landets ældste. Kirken må derfor være gammel, men

Åringsdatering

(Dendrokronologi)

Tegning der i princippet viser, hvordan en grundkurve er opbygget. (Tegning: Jørgen Kraglund)

hvor gammel? Måske kunne svaret findes på kirkens loft. Her havde man nemlig i 1500-tallet måttet save loftsbjælkerne over for at gøre plads til de hvælvinger, som den dag i dag smykker kirken. De tilbageværende stolpeender kan muligvis stamme fra kirkens opførelse. De er af egetræ og egner

Bjælkeskivens årringe tydeliggjort med kridt.

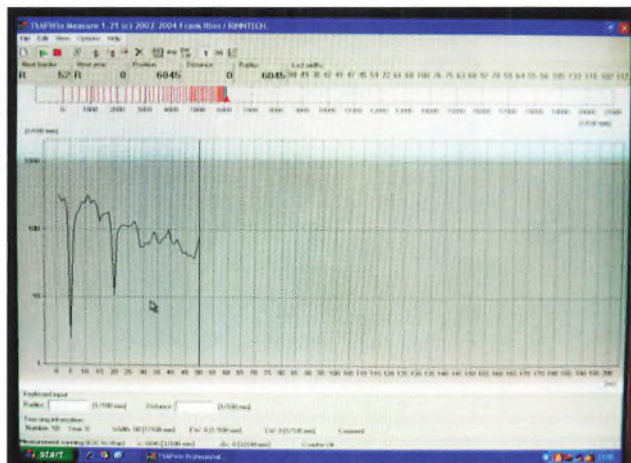
(Foto: Jørgen Lauritsen)

sig godt til en undersøgelse ved en træingsdatering. Fra andre danske kirker har man haft succes med at finde bygningsår ved hjælp af tilsvarende stolper. Hvorfor skulle man så ikke prøve at få Mårslet Kirkes loftsstolper dateret?

Dendrokronolog, Kjeld Christensen, registrerer årringene på bjælkeskiven.

(Foto: Jørgen Lauritsen)

Computerskærm med registreringer af årringe fra bjælkeskiven.
(Foto: Jørgen Lauritsen)

Prøvetagning

Med tilladelse fra Mårslets Menighedsråd, Aarhus Stift og Nationalmuseet afsavede tømrermester og kirkeværge Arne Andersen, Mårslet, den 29. august 2011 nogle 1,5 cm tykke egetræsskiver af fire stolpeender forskellige steder på kirkens loft. De blev sendt til landets førende træerings-dateringslaboratorium, som ligger i Højbjerg, og sammen med tidsskriftet Skalk er fir-maet under den kulturhistoriske institution Wormianum. Med velvillig økonomisk bistand fra Nordea Fonden lå resultatet af dateringen klar den 8. februar i år.

Resultatet

Dateringen af stolperne var meget præcise, og alle fire stammede fra træer af samme alder. Ja, det kunne endda påvises, at to af prøverne var fra samme træ, og en af prøverne viste, at det træ, prøven stammede fra, var fældet om efteråret 1780. Det nøj-agtige tidspunkt kunne fastslås, fordi man havde træets yderste årring, bark-ringen. Det var naturligvis et skuffende resultat; for plankerne kunne jo ikke fortælle, hvornår

kirken var bygget. Det skulle imidlertid vise sig, at det resultat alligevel blev en vigtig brik til Mårslet Kirkes historie. For hvad foregik der syd for Aarhus på det tidspunkt?

Fra kirkens historie

Skriftlige kilder siger ikke meget om, hvad der skete med kirkebygningen i den periode. Et sted står der ganske vist, at der i 1701 var en revne i tårnets vestside. Den skade er sikkert hurtigt blevet udbedret; men vi skal til Moesgård for at få svar på, hvad der kan være sket i Mårslet. Med et

citater fra det omfattende værk, Danmarks Kirker, hvor bindet om Mårslet Kirke udkom i 1983, står der blandt andet: "Efter opførelsen af Moesgårds nye hovedbygning 1776-78 har det været nærliggende for kirkeejeren, den unge Christian Frederik Gyldenkrone, der var dansk gesandt i Stockholm, at sikre og smykke sin sognekirke". Med andre ord, da godsejeren kunne fremvise en ny flot hovedbygning på Moesgård, ville han åbenbart også have, at Mårslet Kirke skulle tage sig godt ud. Så da smeden lavede de fire jerntal 1779, som den dag i dag sidder på kirketårnets vestside, har man først lige skullet til at gennemføre en omfattende renovering af kirken. Vi ved jo nu at noget af det tømmer, der blev anvendt til kirkens tag, stammer fra et egetræ, som først blev fældet om efteråret 1780.

Evaluering

De fire egetræsskiver afslørede altså ikke, hvornår Mårslet Kirke blev bygget; men de fortæller til gengæld, at der for 233 år siden var en velhavende ejer, der virkelig havde omsorg for kirkens udseende og tilstand.

Mårslet Kommunalbestyrelse

Kilde: Mårslet Lokalarkiv ved Hans Møller

Indtil 1970 var Mårslet Sogn en selvstændig kommune. Sådan havde det været siden 1842, da den første kommunalbestyrelse blev valgt..

Loven om oprettelse af sogneforstanderskab – kommunalbestyrelsens første navn – var fra 1848. Allerede et par gange tidligere var der gjort tilløb hertil, idet en forordning fra 1803 om fattigvæsenet bestemte, at sognets præst, sognefogeden, den største lodsejer samt 3-4 af sognets bedste mænd skulle udgøre den kommission, der tog sig af de fattiges sager.

En forordning i 1814 om skolevæsenet på landet bestemte, at der skulle være en skolekommission, bestående af sognepræsten, alle, der ejede over 32 tdr. hartkorn samt en skoleforstander, der valgtes af Amtsskole-direktionen blandt de hæderligste mænd i sognet.

Men altså fra 1842 skulle der vælges kommunalbestyrelse – et sogneforstanderskab. Selvskrevne i dette sogneforstanderskab var sognepræsten og de mænd, der eje-

de mindst 32 tdr. hartkorn. Dertil skulle der vælges 9 mænd blandt de øvrige kvalificerede beboere. Hertil kom, at herredsfogeden og birkedommeren på Vilhelmsborg havde ret til at deltage i sogneforstanderskabets møder med stemmeret.

For at kunne vælges eller vælges skulle man være mindst 25 år, være ejer eller fæster af en ejendom på mindst 1 tdr. hartkorn eller forpagter af en ejendom på mindst 6 tdr. hartkorn. Valgperioden var 6 år, og halvdelen af de valgte medlemmer skulle på valg igen midt i perioden.

Alle var gårdmænd

Til det første kommunalvalg i Mårslet var der 56 vælgere, hvoraf 45 var mødt til valg-handlingen. Hver af vælgerne angav, hvilke personer – højst 9 navne – vedkommende ville stemme på, og de 9 mænd, der fik flest stemmer, var valgte. Det blev gårdmænd, alle 9.

Som selvskrevne medlemmer i det første sogneforstanderskab indtrådte sognepræst

Michael Budtz (sognepræst 1841 – 71), baron Ove Gyldenkrone, Vilhelmsborg og prokurator Thorkild Dahl, Moesgård.

De selvskrevne medlemmer kunne i rådet lade sig repræsentere ved en fuldmægtig. Moesgårds ejer var 1844 – 45 repræsenteret af sin godsforvalter, og Ove Gyldenkrone lod sig på skift repræsentere af sin godsforvalter og sin ridefoged.

Formand i 26 år

I sogneforstanderskabets første 2 år var Thorkild Dahl sognerådsformand, men i 1844 valgte man sognepræst Michael Budtz til posten, og han blev genvalgt som formand hvert år frem til 1870.

I 1855 ændredes valgreglerne. Sogneforstanderskabet skulle nu kun bestå af valgte medlemmer. Også med de nye regler opnåede Michael Budtz valg, mens Vilhelmsborgs og Moesgårds ejere gled ud. 4 af 9 medlemmer skulle vælges ved almindelig valgret, mens de øvrige 5 medlemmer skulle vælges af den femtedel af beboerne, som i det foregående år havde betalt størst kommuneskat.

I 1867 skete der igen ændringer. Navnet sogneforstanderskab blev ændret til sogneråd, og kommunalbestyrelsen tildeltes større beføjelser. Valgmåden forblev uændret.

Alle stemmer til Michael Budtz

I 1867 var der også et ejendommeligt ekstraordinært valg. Den 62-årige sognepræst Michael Budtz havde fået Amtsrådets tilladelse til at udtræde. Ved suppleringsvalget mødte der 27 vælgere, og da stemmerne skulle tælles op, stod der Michael Budtz på dem alle. Sognepræsten forstod, at det var et almindeligt ønske, at han fortsatte i sognerådet, og det gjorde han så til 1870.

Valgmåden blev igen ændret i 1908. Der indførtes almindelig valgret for mænd og kvinder, der var fyldt 25 år. Der indførtes

hemmelig afstemning, og funktionstiden sattes til 4 år. Alle medlemmer skulle nu vælges og afgå samtidig.

Sognerådets protokoller blev afleveret, da Mårslet Kommune 1970 blev indlemmet i Århus Storkommune. Vi har alligevel i sognet – takket være provst Thøger Rugholm (sognepræst 1928 – 63) – et godt kendskab til sognerådet og sognerådets arbejde i de første 100 år. I 1942 gennemgik Thøger Rugholm de gamle sogneråds protokoller og udgav et skrift: ”Kommunalbestyrelsen i Mårslet Kommune 1842 – 1942”. Dette skrift findes i dag på Egnarkivet.

137 personer fra Mårslet Sogn – alle mænd – var medlemmer af sognerådet i dets første 100-årige historie.

Enkens ko

En af de opgaver, som det nyvalgte sogneråd i 1842 skulle tage sig af, var fattigvæsenet. Der var dengang ikke faste takster for fattigforsørgelse, hvorfor alle udbetalinger fra Fattigvæsenets kasse blev drøftet og bestemt på sognerådets møder – og derfor kan vi i dag følge de enkelte sager i gamle sognerådsprotokoller.

Som nu for eksempel konen fra Langballe, der var blevet enke i 1844, da hendes mand, en teglbrænder, var død fra hustru og 5 børn – hvoraf 4 var ukonfirmerede. Hendes forhold var på sognerådets dagsorden hele 27 gange i de følgende 18 år – og man kan nøje følge, hvordan sognerådet behandlede hendes sag.

Huset i Langballe, som familien havde beboet siden 1840, da manden fik arbejdet som teglbrænder, havde mølleren på Rockballe Mølle en stor prioritet i. Det ville blive for dyrt for sognerådet at lade enken og børnene blive boende der.

Så havde man Fattighuset på kirkebakken i Mårslet, men her var der i øjeblikket

ikke en ledig stue, og hvad skulle man gøre med enkens ko, som havde græsning i Hørret Skov, hvis familien nu skulle flyttes til Mårslet. Nej, så hellere se at få dem indlejet et sted i Langballe.

Det lykkedes at skaffe plads hos en smeede i Langballe. Smeedeenken forlangte af sognerådet 4 rigsdaler i halvårlig husleje – samt at gødningen fra enkens ko blev overladt hende.

Efter at sognerådet havde foretaget en registrering af alle enkens ejendele – til sikkerhed for fattigvæsenets krav – flyttede hun og hendes børn til smeedeenkens hus. Sognerådet holdt derefter auktion over familiens tidligere hus i Langballe, og det blev solgt til nedbrydning for mindre end det, der skyldtes på det.

Da huset i Langballe var væk, var enkens ko nu hjemløs. To fra sognerådet skulle derfor besørge et skur til koen opført ved smeedeenkens hus.

Aftalen kunne ikke forlænges

Lejemålet hos smeedeenken var gældende for to år. Sognerådet havde nok ventet, at aftalen kunne forlænges, men det ville smedens enke ikke. Sognerådet drøftede derfor at sælge koen og lade familien flytte ind i Fattighuset i Mårslet.

Sådan blev det. Enken og hendes 4 ukonfirmerede børn flyttede 1. maj 1846 ind i en lille stue i Fattighuset – men koen ville sognerådet indtil videre lade hende beholde, fordi den ikke krævede husly om sommeren. Baronens tilbød, at hun denne sommer kunne få koen på græsning på Vilhelmsborg.

Skuret, der var opført til koen ved smeedeenkens hus i Langballe, gav anledning til drøftelser på flere sognerådsmøder. Det endte med, at skuret blev flyttet til Fattighuset, så koen kunne stå der om vinteren.

Ved et sognerådsmøde i 1852 meddeltes det, at enkens ko skulle sælges – den var blevet gold. Men arrangementet med at holde ko i Fattighuset måtte være lykkedes, for det bestemtes samtidig, at der skulle købes en anden ko.

Så læses der ikke mere i protokollen om enkens ko – som gennem 8 år havde optaget så megen plads på sognerådets møder. Men hvorfor var det nu så vigtigt for sognerådet at få løst problemet med den ko? – Jo, en ko betød mad i huset, og uden ko ville fattigvæsenets kasse blive belastet yderligere, også med husholdningsudgifter. Slem nok var det jo i forvejen, når der skulle bevilges træsko, lærred til en særk eller vadmel til en skjorte, eller når det blev nødvendigt at forstrække familien med et nyt lagen.

Fra 1862 tier sognerådets forhandlingsprotokol om enken – enten er hun død, eller også har den ældste datter, der var blevet gift med en husmand i sognet, taget sig af hende. – Men let har det ikke været at være ubemidlet enke i Mårslet Sogn for 150 år siden.

Konfirmationstøj

Fattighuset i Mårslet lå foran kirken – der hvor kapellet i dag ligger. Huset havde en fortid som hospital og endnu længere tilbage i tiden som kirkelade.

Da den 41-årige teglbrænder i 1844 døde fra hustru og 5 børn i Langballe, havde hans enke ikke mulighed for at forsørge sig selv og sine børn, så de måtte på fattigunderstøttelse af Fattigvæsenets kasse. Da der ikke var en ledig plads i Fattighuset, blev familien foreløbig indlogeret i Langballe. Da der to år senere blev en stue ledig i Fattighuset, kunne teglbrænderenken og hendes børn så flyttes dertil.

Tre år efter faderens død skulle en datter konfirmeres. Dette behandledes som et punkt på et sognerådsmøde, og det bestem

FATTIGHUSET - tidligere kirke-
gade og Hospital lå på kirke-
bakken foran Mårslet Kirke til
det blev nedrevet i 1903

tes, at hun skulle have et sæt anstændige klæder til konfirmationen.

Året efter var det en søn, der skulle konfirmeres. Fattigforstanderen blev af sognerådet pålagt at skaffe drengen en klædning – dog skulle enken selv besørge klædningens syning. Ved det følgende sognerådsmøde blev det meddelt, at drengen havde fået to af Abrahams skjorter – ”så at kun to vare tilbage”. Abraham var et fattiglem, som nylig var død. Hans efterladte skjorter holdt man åbenbart nøje regnskab med, og de skønnedes brugbare til en konfirmand.

Fire år senere kan man af sognerådets protokol se, at et tredje af børnene, en søn, skulle konfirmeres. Fattigforstanderen blev igen pålagt at anskaffe et sæt konfirmationsklæder på Fattigvæsenets regning. Ligeledes tildeltes der konfirmanden to skjorter – men om det var de sidste af Abrahams, melder protokollen ikke noget om.

Da den sidste datter blev konfirmeret i 1857, fik enken udbetalt 12 rigsdaler til hendes klæder – men samtidig fik hun også besked om, at da der nu ikke boede flere børn hjemme, måtte hun til 1. maj flytte sammen med Maren Sørensdatter i en stue, der var blevet ledig efter Mikkel Brændehuggers død.

Fattige forhold, men børnene fik deres konfirmation, der sikkert har været en fest

for dem. Selv om man nok kan skønne, at der ikke har været midler til ret stor festivitas i den lille stue i Fattighuset.

Anne og sognerådet

Sognerådets opgaver var mange og mangeartede, men hovedopgaverne drejede sig om fattigvæsenet, vejevæsenet og skolevæsenet.

Sognerådets forhandlingsprotokol afslører, hvordan man dengang behandlede sagerne – og her skal fortælles om pigen Anne, og om hvorledes sognets vise fædre gennem syv år ofte havde hendes navn med på sognerådsmødernes dagsorden.

Det hele begyndte i september 1843. Formanden kunne berette, at en pige fra sognet, Anne, var sat under tiltale for løsgængeri i Viborg. Bedre blev det ikke, da Anne kom tilbage til sognet, og det da viste sig, at hun var højfrugtsommelig.

Sognerådet bestemte, at hun skulle på omgang – det vil sige, at gårdene skulle skiftes til at huse og føde hende efter en bestemt turnus. Jo mere hartkorn en gård havde, des flere dage skulle den have hende i hver omgang.

Baron Ove Gyldenkrone, der også var medlem af sognerådet, protesterede, og i stedet blev Anne bortliciteret foreløbig til maj til smeden, der havde budt lavest – 17 rigsdaler og 5 mark.

I marts 1844 fødte Anne en søn, og fra maj blev hun sat på omgang. Der blev gjort et forsøg på at få hende bortliciteret, men ingen ville have hende og barnet for de 20 rigsdaler, som sognerådet ville betale. Et forsøg på at få Anne anbragt i et arbejdshus i Horsens glippede også, men så var der året efter tre, der bød på barnet, som sognerådet bortliciterede til den lavestbydende – og det lykkedes i sommeren 1845 at få Anne fæstet på Mallinggård.

14. januar 1847 kan sognerådsformanden igen meddele et forfærdet sogneråd, at

Anne er kommet højgravid til sognet. Det hele forfra igen – Anne bliver sat på omgang, bortlicitering mislykkes, hun føder, og barnet bliver bortliciteret til den samme familie, der i forvejen havde broderen.

Igen i 1848 melder Anne efter sin tilbagekomst til sognet, at hun er frugtsommelig. Det var ved at blive for meget. Igen sættes hun på omgang, og sognepræsten blev pålagt at andrage Stiftsamtet eller birkedommeren om at få hende tiltalt og afstraffet, fordi hun nu 3 gange... og med forskellige fædre.

Sognerådet nåede at få underskrevet ansøgningen om afstraffelse, men så pludselig – i sommeren 1850 – meddeler Anne et lettet sogneråd, at hun skal giftes. Da det er med en mand uden for sognet, vil hun altså ikke mere lægge byrde på sognerådet, der i

sin glæde lover at ville opføde de to ældste af hendes børn. Sognepræsten fik lov til at udbetale hende lidt af sognets kasse – når han altså havde set vielsesattesten.

Sådan gik det Anne. Forhåbentlig er hun faldet til ro i ægteskabet – sognerådets protokol beretter ikke mere om hende. Den ældste søn derimod faldt aldrig til ro. Sognerådet måtte i 1860 sende den 16-årige dreng til opdragelse på Bøggildgård på Fattigvæsenets regning, ”da drengen er noget forvildet og i ondt rygte”.

Alt dette er fra før bistandslovens tid. Man mærker ved læsningen, hvordan det var de billigste løsninger, der hele tiden skulle vælges. Ikke spor medmenneskelighed kommer til udtryk i protokollen – man aner, at problemet Anne har været en hård belastning for et lille landsbysamfund.

Om min farfars opførelse af et nyt stuehus på Flensted Mark - nu Lysmosevej 10

Af: Vibeke Meister Beltoft

*M*in farfar, Jesper Rasmussen, var død længe før jeg blev født. Han efterlod sig imidlertid nogle dagbøger, som jeg har læst og afskrevet. Derved fik jeg et indtryk af hans og familiens tilværelse på Flensted Mark. Dagbøgerne er nu afleveret til Ry Lokalarkiv.

Jesper Rasmussen var søn af Rasmus Nielsen (1820-1894) og Nielsine Jespersdatter (1825-1900).

Rasmus og Nielsine erhverver et husmandssted på Flensted Mark i 1855 og får tre sønner: Niels, Jesper og Andreas. Niels flytter til Nørre Sundby, hvor han slår sig ned som forretningsmand. Jesper overtager husmandsstedet, og Andreas bliver førstelærer på Møldrup Skole, der lå lige syd for Voerladegaard. Skolefunktionen er for længst ophørt, men bygningerne ligger der endnu – en smule ombygget – har jeg ved selvsyn erfaret i 2009.

Inden Jesper bliver gift, opholder han sig nogle år i USA, hvortil han efter sigende er rejst for at missionere. Han vender tilbage til Danmark i 1893 kort tid før faderens

død. I 1895 får Jesper skøde på sit barndomshjem, og moderen bliver boende på aftægt.

Bliver gift og får 9 børn

I 1898 bliver Jesper gift med Ane Marie Cecilie Sørensen (1874-1922) fra Alling. De får i alt 9 børn, heraf 1 barn død ved fødslen og et barn, der ikke blev mere end ½ år. De øvrige børn, 3 piger og 4 drenge, er følgende: Nielsine Rasmussen, født den 31. maj 1901, Ida Marie Sørine Rasmussen, født den 8. april 1904, Bodil Sofie Rasmussen, født den 10. juni 1906, Rasmus Søren Rasmussen, født den 13. april 1908, Søren Rasmussen (min far), født den 1. september 1909, Otto Robert Rasmussen, født den 22. juli 1911 og Marius Rasmussen, født den 30. marts 1913.

Skriver dagbog

I år 1900 beslutter min farfar, Jesper Rasmussen, sig til at skrive dagbog i "Lommebog for Landmænd". I bøgerne er der 4 linjer for hver dag. Her skriver han først

Her ser vi familien Rasmussen samlet i haven 1914-15. Fra venstre er det Ane Marie Cecilie, Rasmus, Sine, Jesper, Ida, Robert og Bodil. Foran Sine står Marius og foran Jesper står Søren som er min far.

lidt om, hvordan vejret havde været den pågældende dag og dernæst, hvad han har foretaget sig. Hvis der er plads, fortæller han også lidt om, hvad familien i øvrigt har foretaget sig.

Lige før Jespers moder dør i 1900, flytter hans svigermoder, Bodil Marie Sørensen, (1838-1924) ind hos familien.

Nyt stuehus

Det eksisterende stuehus var formentlig udjent, for i 1901 beslutter Jesper sig til at rive det ned og bygge et nyt. Han skriver desværre ikke noget om hvor familien bor, mens byggeriet står på, men på det tidspunkt har de endnu ikke fået børn.

Den nye ejendom blev en vinkelbygning med stuehus i den ene vinkel og stald og

lade i den anden. Under den østlige ende af stuehuset blev der indrettet kælder. Det nye stuehus fik en bredde på 7 m og en længde på 12-13 m. Kælderen var inddelt i 3 rum, der var ca. 3 m dybe og tilsammen omkring 8 m lang. Af det gamle foto fra omkring 1910 kan man se, at huset blev opført i røde mursten, vinduerne var dannebrogsvinduer. Der står ikke direkte noget i dagbøgerne om, hvilken tagbeklædning der blev brugt, men så vidt jeg kan vurdere ud fra det viste foto, blev der lagt tagspån.

Jesper har blandt meget andet holdt regnskab med håndværkerne over de timer, de hver især havde brugt de dage, de arbejdede på byggeriet. Jeg bringer nedenfor eksempler på de notater, han gjorde:

År 1901

Februar

- Søndag den 3. Kristen Kajhøj angående ombygningen af beboelseslejligheden.
- Tirsdag den 19. Endelig beslutning angående byggeriet.
- Onsdag den 20. Var til auktion i Thorsminde Skov, købte 1 nr. med 3 graner, tjenlige til bjælker.
- Mandag den 25. Nu endelig afgjort, at vi skal bygge.
- Onsdag den 27. Begyndte at køre sten fra teglværket, 9 læs halvbrændte á 300 sten, i alt 2700.
- Torsdag den 28. Kørte 3 læs halvbrændte á 300 stk., i alt 900. Kørte 6 læs af brændte $\frac{1}{2}$ maskinsten i alt 1800 stk.

Marts

- Fredag den 1. Kørte nr. 1 maskinsten hele dagen, 9 læs á 300, i alt 2700 stk.
- Lørdag den 2. Kørte 2 læs á 300, 4 læs á 325 halvbrændte mursten, nu i alt hjemme 10 000 sten.
- Mandag den 4. Kørte 5 læs klapsten á 300 stk.
- Tirsdag den 5. Kørte 2 læs klapsten á 250 stk. Nu fået i alt 12.000 stk. mursten hjem
- Onsdag den 6. Jeg i Skanderborg at bestille tømmer materialer, sammen med N.A. Olsen og P. La., Johan Jepsen..
- Fredag den 8. Kørte graner ind og fik skåren i brædder, hentede dem hjem ved aftenstid.
- Lørdag den 9. Jeg i Silkeborg tillige med N.A. Olesen at købe kalk.
- Mandag den 11. Begyndte at grave kalkkule.

- Tirsdag den 12. Jeg gravede kalkkule. Hentede en kalkkasse ved mejeriet.
- Onsdag den 13. Ankom kalken, 20 td. pr. fragtvogn, med stort besvær fra Silkeborg. Begyndte at læske sammen med Kajhøj.
- Torsdag den 14. Fortsatte læskningen af kalken.
- Fredag den 15. hældte en tønde vand på kalken.
- Mandag den 25. Anders Kajhøj kalkede. Niels Pedersens satte kakkelovn op, vi flyttede derned.
- Tirsdag den 26. Flyttede alt boskabet i laden.
- Onsdag den 27. Tog taget af stuehuset, Anders Peter samt N. Pedersen her at hjælpe. Købt 20 td. kalk: 93,00 kr.
- Torsdag den 28. Blev alt overtræet samt loft og bjælker, alt træværket taget ned, jeg tog den nordlige side ned.
- Fredag den 29. Taget 5 fag af forsidemuren ned.
- Lørdag den 30. Tog resten af siden ned samt noget af gavlen. Fik vor gamle jernstang ud fra skorstenen.

December

- Onsdag den 11. Betalt mureren: 70,00 kr.
- Onsdag den 18. Jeg beklædte trappen i bryggerstet bag på.
- Torsdag den 19. Betalt snedkermeister P. Laursen, Javngyde: 100,38 kr.
- Fredag den 20. Malede lidt i køkkenet.
- Søndag den 22. K. Kajhøj gjorde i stand i spisekammeret.

I maj 1903 tjæres stuehusets tag og i oktober 1904 opsættes tagrender.

Her ses familien omkring 1910 foran stuehuset, facade mod nord. Yderst til venstre en vugge med min far Søren, derefter står Cecilie med Rasmus på armen, siddende Cecilies moder Bodil Marie med barnebarnet Bodil ved sin side, herefter er det Sine og Ida og yderst til højre mellem hestene står Jesper.

Liste over håndværkerne der arbejdede på det nye stuehus:

Stenhugger Hans Rix,
 Arbejdsmænd: Laurs Ipsen, Johannes J. Hansen, Niels Pedersen.
 Muremester K. Kajhøj
 Murersvend A. Kajhøj
 Murersvend Peter Kajhøj
 Lærling M. Matisen
 Håndlanger Niels Laursen
 Snedkerlærling Holger Bak
 Snedkersvend Rasmus Sønder
 Brolægger P. Pelsen

Nogle af udgifterne til byggeriet:

Muremester K. Kajhøj, Flensted Mark pr. Laven Station, for arbejdet på et nyt stuehus: i alt 387,65 kr. (138½ dag á 2,81 kr.)

Snedkermester S. Laursen, Javngyde pr. Skanderborg, for arbejdet på et nyt stuehus: i alt: 100 kr. (58 dage)

Gennemsnitsdagløn: 2,60 kr.

Da året 1901 var omme var husmandsstedets samlede indtægter på 2014,06 kr., mens udgifterne var på 1912,40 kr. Heraf blev der betalt et beløb på 22 kr. til tyende i perioden 1/4 - 1/11 og fra 1/11-31/10 et beløb på 30 kr.

Blev syg

I 1917 måtte Jesper afhænde ejendommen på grund af sygdom. Familien flyttede derefter til et lille hus i landsbyen Flensted. Så vidt jeg har kunnet finde ud af, eksistere dette hus ikke mere.

Jesper gik lejlighedsvis til hånd hos de omkringboende landmænd. Ifølge folketællingen fra 1921 boede alle fire sønner

fortsat hjemme. Jespers svigermøder, Bodil Marie, boede fortsat hos familien.

Cecilie bidrog i høj grad til husholdningen. Ud over at passe familien med det huslige arbejde bagte hun i de første år brød til det lokale brødudsalg i Flensted. Senere syede hun tøj for fremmede og havde en overgang en medhjælper hertil. Hun rejste også hjem til kunderne og syede tøj for dem der.

I 1915 blev Jesper indlagt på Silkeborg Sygehus og igen i 1919. I 1920 blev han igen indlagt, denne gang på Rigshospitalet i København, for at blive opereret i mave-regionen. Her skriver han også dagbog og fortæller, at han var indlagt i 81 døgn.

Hvad fejler jeg?

En dag efter operationen spørger Jesper overlægen, hvad han var blevet opereret for, og overlægen sagde, at *"det kan man ikke sådan forklare, men De er jo bleven hjulpen og har det godt"*. Jesper var ikke videre tilfreds med dette svar, thi det var jo ingen svar på det, han helst ville vide besked om, men han sagde intet. En anden læge viser

Jesper et billede og siger til ham: *"Kan De se, det ligner en hund som sidder på enden, se den bøjer snuden ned efter noget"*. De vidste nok ikke, at De gik rundt med en hund i maven. Professoren sagde *"De kan jo nok vide, at det med hunden var doktor Kjærgaards spøg"*. Jeg tænkte ved mig selv, at det var en underlig måde at spøge på med en mand, som var opereret for en mavesygdom. Men jeg vil ikke spørge mere. Vil de ikke sige mig besked, ja så får de lade være.

Ane Marie Cecilie dør den 22. sept. 1922 og bliver begravet på Låsby Kirkegård. Jesper lever som enkemand endnu 8 år og dør som aldersrentenyder den 16. september 1930 i sin datter Idas hjem "Villa Beate" i Århus. Han bliver begravet ved siden af sin kone på Låsby Kirkegård. Jespers svigermøder, Bodil Marie, dør den 1. april 1924 i Ry.

Beretning 2011/2012

Af: Karen Margrethe Gadegaard Sørensen

Østjysk Hjemstavn afholdt sin 75. generalforsamling den 19. november 2011. Formanden bød velkommen til godt 100 fremmødte medlemmer, hvorefter Ulla Lauritsen blev valgt til dirigent og konstaterede generalforsamlingen for lovligt indvarslet.

Formanden aflagde beretning for det forløbne år og talte herunder om de mange bogudgivelser, Østjysk Hjemstavn har stået bag gennem årene. – Der var ikke indkommet forslag til behandling.

Regnskabet blev forelagt af kasserer Herman Rasmussen med en lille underskud på 5000 kr. Dette skyldtes jubilæumsarrangementet på Vester Mølle.

Jonna Abild ønskede at udtræde af bestyrelsen, og Kristian Pedersen fra Aarhus blev valgt i stedet sammen med Karl Nøhr Sørensen, suppleant. De øvrige bestyrelsesmedlemmer blev genvalgt, og Troels Smith blev genvalgt som revisor.

Under evt. foreslog kassereren at formanden, Karen Margrethe Sørensen, udnævntes til æresmedlem. Det blev vedtaget med et særdeles overbevisende bifald, hvorefter

Karen Margrethe takker rørt for sin æresbevisning.

den nye bestyrelse énstemmigt godkendte forslaget. Efter generalforsamlingen var der fælles kaffebord og foredrag ved fhv. lods Karl Nøhr Sørensen.

Østjysk Hjemstavn var 23. april på byvandring ved Varna og Thors Mølle.

Sidste referat

Årets referat var det sidste, som Lars Otto Kristensen skrev for bestyrelsen. Han var vores dygtige sekretær igennem mange år og mangeårige boganmelder. – Altid med en vis humor og kvikke bemærkninger indlagt i meddelelserne. Lars Otto gik bort den 28. maj 2012, og vi vil altid savne og minde Lars Otto.

Ved konstitueringen blev alle genvalgt på deres poster med undtagelse af at Kristian Pedersen, der kom i arrangementudvalget i stedet for Jonna Abild.

Fest for Karen Margrethe

Østjysk Hjemstavns formand blev fejret af bestyrelsen den 25. januar for sine 25 år som formand. Hele bestyrelsen med påhæng var til stede ved jubelæumsfesten, som var en meget fin fest med lækker mad. Mange bestyrelsesmedlemmer havde noget

på hjerte, og der blev overrakt et flot æresbevis og blomster samt et vikingesmykke til minde om dagen. Formanden var meget berørt over den opmærksomhed der blev hende tildelt.

Turudvalget

Turudvalget har hvert år haft en god fornemmelse for medlemmernes ønsker, og generelt har turene været godt besøgt. Dette gjaldt også to foredrag i samarbejde med Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Den 2. februar var det Lektor Johan Bender, der på erhvervsarkivet fortalte om arkitekt Hack Kammanns bygninger i Jylland, især i Aarhus: Marselisborg Slot, Toldboden og Aarhus Teater. Det var et meget spændende foredrag.

Den 8. marts, også på erhvervsarkivet, var der foredrag ved redaktør Jens Kajser. Han fortalte om medierne i Aarhus og om

Hammel Kirke og Friisernes gravkapel fik besøg af Østjysk Hjemstavn.

dækning og ikke dækning af det Aarhusian-ske område indenfor et dynamisk erhvervs- og kulturliv vest for Valby Bakke.

Varna og Tors Mølle

Skov og byvandring i området ved Varna og Thors Mølle var arrangeret den 23. april og blev ledet af en guide fra Visit Aarhus. Det var en spændende tur, men en lidt kølig aften. De omkring 50 fremmødte var derfor glade for en kop varm kaffe på Hotel Marselis som afslutning.

Hammelturen

Den 21. maj var en kør-selv-tur. Den forløb i dejligt sommervejr til Hammel Sognegård,

tidligere det gamle tinghus, hvor lokalhistoriker Ole Ravn Nielsen fortalte om huset og viste rundt. Efterfølgende gik turen til Hammel Kirke og til Friisernes gravkapel samt historiske gravsten på kirkegården. Turen fortsatte ud til Frijsenborgs gravhøj ved Pøt Møllevejen nær slottet. Kaffen blev nydt ved Pøt Mølle, og de mange fremmødte havde en god aften.

Løjstrup Hovedgaard

Lørdag den 2. juni var en flok medlemmer fra Østjysk Hjemstavn på tur til Løjstrup Hovedgaard. Fortælleren var ejeren, Hans Jørgen Broge, der fortalte om familie-båndet bagud til Hans Broge og Mønstedfamilierne. Efter besøget på Løjstrup Hovedgaard kørtes langs den jyske længdebane, der i september kunne fejre 150 år jubilæum. I kulturhuset Sløjfen i Hadsten blev der serveret kaffe og lagkage, og her fortalte Torsten Olesen om længdebanen og stationernes historie.

Vestfyn

Heldagsturen til Vestfyn oplevedes i meget flot vejr. Fhv. borgmester i Glamsbjerg, Ankjær Stenskrog, bød os velkommen i

Løjstrup Hovedgaard, som fik besøg den 2. juni.

Krengerup Slot.

Assens. Lederen af Vestfyns museer, Svend Rask, kørte med os rundt i omegnen og fortalte levende om kulturlandskaber. Vi kom forbi Hagenskov Slot, hvor vi gjorde holdt på gårdspladsen og fik Hagenskøvs historie. Det gik videre rundt på Helnæs, hvor vi spiste en dejlig middag på Helnæs Kro. Næste stop var Krengerup Slot, hvor værtsparret Rantzau fortalte os levende om slottets ejerskab og historie. Derefter besøgte vi Hørmuseet, som var et meget spændende sted med gode fortællere. Her indtog vi vores eftermiddagskaffe, hvorefter turen gik hjemad til Aarhus.

Rugaardturen

Den 8. september, en rigtig fin sensommerdag, kørte vi til Rugaard Gods på Østdjursland. Værtsparret tog med håndtryk imod os på trappen til Rugard Slot. Først fik vi en fin historisk fortælling om godset, dernæst blev vi guidet rundt i det store slot med fine gamle møbler og mange ting af historisk værdi. Siden 1857 har slægten Mourier-Petersen ejet godset.

Fra hørmuseet. Guiden forklarer teknikken for Rudi Hauge.

Godsejerparret på Rugaard Slot tog imod med håndtryk på fortrappen.

Vi fik et dejligt kaffebord med boller og lagkage på Hoed Kro, inden dagen sluttede ved Ålsø Kirke.

Årbog

Redaktøren med redaktionsudvalget har igen i år produceret en flot årbog med mange spændende artikler. Det er hvert år imponerende, at der kommer så mange indlæg til bogen. Det glæder os alle, for årbogen er en vigtig del af foreningens arbejde og står som vort ansigt udadtil. Redaktøren har en stor andel i, at bogen har en god økonomi, da den sendes reproklar til trykkeriet.

Bogforlag

Bogforlaget sælger stadig bøger, men har for øjeblikket ikke planlagt nye udgivelser. Der ligger mange gamle årbøger på lager, og det ville være dejligt at se disse hos vore nye og gamle medlemmer.

Hjemmesiden

Hjemmesiden har efterhånden mange gæster. Der er omkring 6000 årligt. Måske skulle vi gøre noget mere på den front, men der skal kendskab og tid til at udvide og forny den. For foreningen er det vigtigt, at den bliver brugt.

Medlemstallet

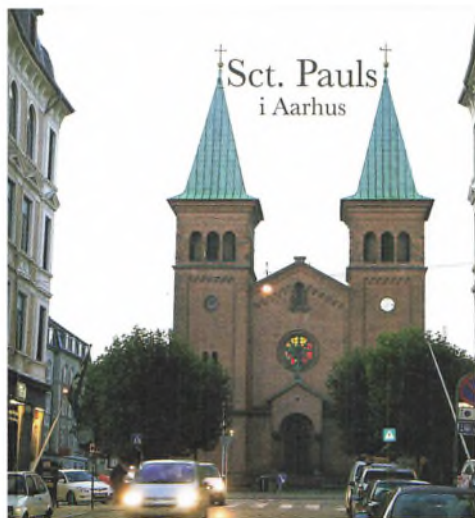
Medlemstallet falder lidt, men vi har omkring 950 medlemmer, og det er vel i grunden ikke så galt. Vi glæder os over hvert nyt medlem, der dukker

op, og bestyrelsen gør hele tiden forsøg på at hverve flere medlemmer.

Sluttelig vil Østjysk Hjemstavn takke alle jer medlemmer, der er grundlaget for vort arbejde. En stor tak til de mange forfattere, der hjælper med artikler til årbogen. Vi ved, der ligger et stort stykke arbejde bag hver artikel. Vore trofaste tilskudsgivere skal også have mange tak.

Sluttelig vil jeg takke hver og en i bestyrelsen for jeres arbejde. Det er en fornøjelse at arbejde sammen med jer.

Litteratur siden sidst

Sct. Pauls i Aarhus

(Af Karen Margrethe Sørensen). Bogen er skrevet af historiker Henrik Fode, arkitekt m.m. Johannes Exner og Flemming Baatz Kristensen. Forfatterne har beskrevet henholdsvis en bydel, et sogn og en kirke.

Bogen er en flot indbundet og velskrevet bog på 155 sider. Den beskriver Frederiksbergområdet tilblivelse, hvor etatsråd M. B. Bruun til Jægergården i 1875 beder byrådet om navne på hans toft. Byporten blev etableret i 1824. Den var bemanded med en vagt, der skulle kontrollere den daglige handel mellem land og by. Allerede i 1851 forsvandt byporten, og handelen blev mere livlig mellem land og by.

Arkitekt Johannes Exner har indvirket meget på Sct. Pauls Kirke, han har været arkitekten bag restaureringerne. Kirken er

blevet beskrevet med meget respekt for det historiske.

Flemming Baatz Kristensen skriver, at bygninger og symboler forkynder for os gennem tavsheden, og ved det man ser. Sct. Pauls kirke har to tårne, der rejser sig imod himlen. I selve kirken i dag foregår der mange aktiviteter for menigheden. Det giver sammenhold og gode minder.

Mange fine detaljer er beskrevet i bogen "Sct. Pauls i Aarhus".

Helga Jensen

- *Jyllands første kvindelige præst*
1923 - 2009

(Af Jørgen Møller Bitsch). Sognepræst Ole Hyldegaard Hansen, Hammel, har skrevet en meget læseværdig bog om Helga Jensen, der var Jyllands første kvindelige præst; om hendes opvækst og første år på Hammelegnen, hvor forældrene og hendes slægt har levet.

Bøger og litteratur, som ønskes anmeldt, kan indsendes til
Østjysk Hjemstavns formand:
Karen Margrethe
Gadegaard Sørensen
Ormslevvej 432
8260 Viby J
tlf. 86 28 33 71
e-mail: karenms@privat.dk

Deadline: 1. august!

HELGA JENSEN

Jyllands første kvindelige præst

og

Det skønssomme eftermæle

Ole Hyldegaard Hansen

Forlaget AKKA

Forfatteren skriver om mange præster og lokalhistorikere. Der er tale om grundig forskning i mange kilder, og der fortælles om den legendariske Hammel Realskole, hvor hun mødte læreren og teologen K. P. Frandsen. Sammen med bedstemoderen gav han hende mod og lyst til at blive præst.

Efter studentereksamen havde hun job i Aarhus, indtil hun endelig, efter et ophold i England og Paris, besluttede sig for at læse teologi på Aarhus Universitet.

Efter afsluttet eksamen tog Helga Jensen igen til England og mødte her sognepræst P. J. Fiig-Pedersen fra Skive-Resen på dennes studieophold i London. Han opfordrede hende til at søge hjælpepræstembede hos ham. Han havde oplevet hendes levende måde at holde morgenandagt på. Hun indvilgede i tilbuddet, men der skulle gå lang tid, inden ansøgningen førte til ordination, da biskop Baun i Viborg nægtede at ordinere hende. Konflikten løstes først, da

menighedsrådet besluttede at lade sognets kirkelige tilsyn overgå til biskop Jensen i Aalborg. Derefter blev Helga Jensen landets fjerde og Jyllands første kvindelige præst. Hun har høstet stor anerkendelse for sin indsats, først i Skive og siden i Helligåndskirken i Aarhus.

Helligåndskirken var længe undervejs. Den var vandrekirke i 10 år, hvor hun var sognepræsten med det store overblik. Kirken blev kendt i Aarhus for dens forskellige aktiviteter og mange frivillige.

Efter afskeden i 1986 vendte Helga Jensen tilbage til Skive, hvor hun levede til sin død i 2009.

En lille krølle i hendes liv var mødet med de 2 præster: Frandsen og Fiig. Pudsigt nok afløste de hinanden i Sejling-Sinding pastorat. Med bogen følger artiklen "Det skønne Eftermæle" om bispebiografier i Dansk Biografisk Leksikon.

Et værdifuldt stykke præstehistorie i nyere tid på tryk!

Hadsten i 150 år

Den østjyske længdebane!

(Af Karen Margrethe Sørensen). Bogen om Hadsten er spændende indbundet og har mange flotte illustrationer. Den er velskrevet og på 160 sider, delt op i artikler omhandlende længdebanen, stationsbyen og den liv.

Den første jernbane blev anlagt imellem København og Roskilde og åbnede i 1847, nærmest til fornøjelse. - Der var mange forslag til linjeføring af de kommende strækninger før forslaget om en jernbane i Østjylland. Det var en mand ved navn Johannes Magnus Mørk, der havde en stor andel i beslutningen om, at banelinjen kom til at forløbe mellem Århus til Randers.

Frederik VII og grevinde Danner indviede banen, og i Århus havde 20.000-30.000

mennesker samlet sig ved banegården med de kongelige ombord.

Mange landsbyer ved banen blev til aktive stationsbyer heriblandt Hadsten, der efterhånden udviklede sig til en by med store industrier, institutioner og uddannelsessteder. Blandt disse er Hadsten Højskole, der blev og stadig er meget kendt. I mange artikler skrives også om mange kendte personer, der har besøgt Hadsten.

Ser vi på de mange stationer, der blev bygget over hele landet, har de en lighed, der gør det muligt at se, hvor de gamle stationer lå, og hvor de ligger i dag.

Besættelsestidens største forbryder

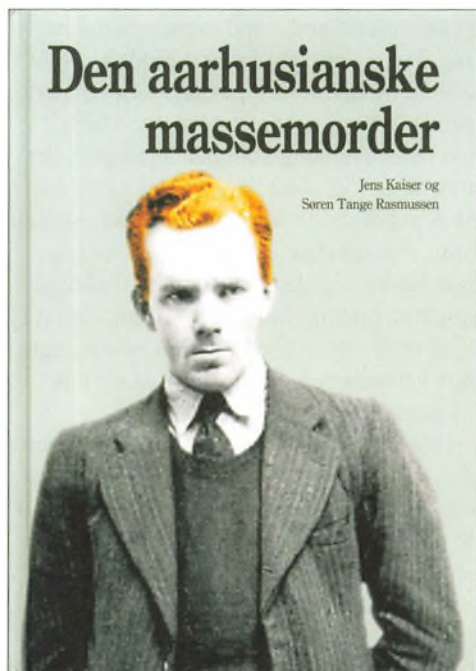
Af: Mogens Weinreich. I sin tid som redaktør for Morgenavisen Jyllands-Postens Aarhus udgave gav Jens Kaiser besættelsestidens 1940-45 en høj stofmæssig prioritering.

At denne interesse for et dystert kapitel i Danmarkshistorien synes usvækket, selv om redaktøren er gået på pension, er senest kommet til udtryk i bogen ”Den aarhusianske masse-morder”, som Jens Kaiser har forfattet i samarbejde med lokalhistorikeren Søren Tange Rasmussen med Aarhus Byhistoriske Fond som udgiver.

Den endeløse række af litteratur, der efterhånden er skrevet om ”de fem onde år”, afføder ikke sjældent det synspunkt, at nu kan der ikke tilføjes mere om det tema. Men det demteres af den foreliggende bog med Kaj Henning Bothildsen Nielsen i den centrale rolle. Navnet vil ikke være helt ukendt for den generation, som oplevede besættelsesårene. Men for yngre årgange, der med rette eller urette betegnes som ”historieløse”, burde bogen være pligtlæsning, som på ingen måde kan rubriceres under begrebet hyggelitteratur. Den uhyggelige opsummering af meningsløse mord og materielle ødelæggelser, som oprulles af de to forfattere, sætter bogens titel i relief. Med solidt journalistisk håndværk suppleret med historisk indsigt kortlægges et forbryderregister uden sidestykke i lokalhistorien.

Selv om den rødblonde malersvend Bothildsen Niensens fremtræder som hovedmand bag de mange ugeringer i besættelsestidens Aarhus, lader bogen ingen i tvivl om, at han ikke manglede håndlangere, der primært var koncentreret i den berygtede Petersgruppe. I de sidste 13 måneder af krigen, hvor denne gruppe udførte de fleste af sine ugeringer, oparbejdede den et synderegister, der i det efterfølgende retsopgør kom til at omfatte 281 anklagepunkter med 145 drab som det mest tyngende.

Selv om processen mod de tiltalte blev indledt i juni 1946, kom der til at forløbe næsten et år, inden Højesteret stadfæstede

syv dødsdomme, som eksekveredes natten mellem de 8. og 9. maj. Bothildsen Nielsen var den næstsidste, som kl. 3.15 blev henrettet ved skydning.

Dødsdommene blev fuldbyrdet ved en lov genindført med tilbagevirkende kraft. Bothildsen Nielsen blev dømt for delagtighed i 55 drab og 11 drabsforsøg. Og hertil kunne føjes planlægning og udførelse af 84 schalburgtager og 6 togattentater.

I bogen betegnes den århusianske massemander som en velbegavet psykopat. Af hans skolepapirer fremgik det, at han havde ug i opførsel og mg+ i kundskaber. En karakterskala, der ikke siger nutiden ret meget, men som afspejlede et ganske pænt niveau. Bogen redegør ganske detaljeret for hans barndom og opvækst. Han blev allerede politisk vakt som 12-årig og var medlem af DSU, inden han følte sig tiltruk-

ket af nazistiske ideer, hvilket fik yderligere næring under en rejse til Hitler-Tyskland i 1938. Efter at være blevet kasseret efter et ophold på en SS-skole, vendte han tilbage til Aarhus og genoptog malerarbejdet, men måtte opgive en selvstændig virksomhed som følge af materialeangel.

De sidste fire år i Bothildsen Niensens liv kan opdeles i to års terrorvirksomhed som fremtrædende medlem af det forhadte schalburgkorps, som gennemførte hævnakter efter modstandsbevægelsens sabotager, og to års fængsling inden henrettelsen. Efter at være vendt tilbage til fødebyen Aarhus i 1944 indledte den rødblonde malersvend med den kun 20-årige Robert Lund som foretrukne partner sin lange mordrække og schalburgtagehandlinger. Til ugeringerne hørte blandt andet de omfattende bombesprængninger, der raserede Guldsmædgade, og det meningsløse mord på Aarhus Stiftstidendes chefredaktør Børge Schmidt, som blev skudt i sin seng.

”Den aarhusianske massemander” former sig som en minutiøs gennemgang af Bothildsen Nielsen og kumpaners blodige vej gennem det krigsmærkede, mørkelagte og forsvarsløse Aarhus. Det er de to forfatteres fortjeneste, at dette gruppevækkende kapitel er fastholdt for eftertiden.

Det kan godt give anledning til en vis undren, at modstandsbevægelsen, der ellers foretog en del likvideringer af de mest berøgtige stikkere, ikke fik ram på Bothildsen, hvis røde manke ellers ikke var ukendt i bybilledet. I givet fald havde det reddet en del menneskeliv.

Vikingerne kunne andet end svinge sværdene

Af: *Mogens Weinreich*. Når en ny udstillingsbygning står klar om et par år, vil det

tilføre Moesgaard Museum en ny dimension og efter alt at dømmes styrke museets position i såvel dansk som international sammenhæng. At Moesgaard er godt på vej i den henseende, taler en særudstilling med titlen ”Syv Vikinger” sit tydelige sprog om. Udstillingen, der vil indgå i det nye museum, når dette indvies, medvirker samtidig til markering af museets 150 års jubilæum. Der er derfor tale om en ”tyvstart” på, hvad der venter besøgende, når der står 2014 i kalenderen.

Under arbejdet med særudstillingen er der blevet afdækket nye og for mange ukendte kapitler i en vikingepoke, der tager udgangspunkt i det første plyndringstogt til klostret på øen Lindisfarne i det nordlige England i år 793. Men selv om vore forfædre satte blodige spor, når de drog hærgende frem, fortæller bogen ”Aros og vikingernes verden”, som Moesgaard Museum har udgivet i forbindelse med før-omtalt særudstilling, samtidig, at vikinger-

ne foretog sig andet end mord og udplyndring. For grundlaget for at udfolde sig som krigere og røvere var samtidig store evner som skibsbyggere og søfarer. Men hertil kan føjes kvaliteter som handelsmænd, der drev deres virksomhed langt ind i Rusland. At de udfarende vikinger fra handelspladsen Aros, den datidige betegnelse for Aarhus, også beskæftigede sig med mere fredelige sysler på hjemmefronten, vil fremgå af, at i de samlede aktiviteter indgik jordbrug, som blev varetaget på gårde ved Aros og i de områder, som de udvandrede til

Bogen er bygget op omkring skildringen af syv vikingers eventyrlige færden i en verden, som ventede på at blive opdaget. At de nåede langt omkring vidner de brugs-genstande, de hjembragte fra nær og fjern, og som i dag indgår i Moesgaards samlinger. Skildringen af et kapitel i Danmarks-historien, som strakte sig over 300 år, og som stadig fascinerer, rummer en blanding og autentiske elementer og digterisk frihed. Men som læser er det udbytterigt at være i selskab med handelsmanden Arne, snedkeren Hikuin, bonden Erik, biskop Reginbrand og dronning Tove. For blot at nævne nogle fra det persongalleri, man indvies i.

† Lars Otto Kristensen

- kendt og respekteret!

Af: Kurt Quist Nielsen, redaktør

Hvorfor spille folks tid med noget, man ikke selv finder interessant.” Det var et mantra for Lars Otto Kristensen, der den 28. maj 2012 måtte forlade os efter at have været offer for en svær kræftsygdom.

Han blev 70 år kort forinden, men var levende og markant lige til det sidste. Lars Otto Kristensen var militærisk anlagt og elskede marchmusik, som ofte var det første, man hørte, når man ringede til ham.

Selv om lægerne for længst havde opgivet at hjælpe ham, gav ham ikke op, men var afklaret som sin hustru, Susie Beck Kristensen. De talte tingene igennem og alt var ordnet med bedemanden, så hun ikke skulle stå alene med det hele, når det uundgåelige skete.

Han ønskede ikke at markere sin fødselsdag, men var alligevel glad for at se mange venner og bekendte møde op og gøre dagen til noget særligt for ham.

Lars Otto Kristensen havde en finpudset originalitet og selviscenesættelse, som helt naturligt gav plads for ramsaltede bemærkninger og synspunkter, der dårligt harmonerede med nutidig politik.

Han var medlem af Dansk Folkeparti, men var egentlig konservativ og ville have stemt her, hvis han havde kunnet finde nogen at stemme på!

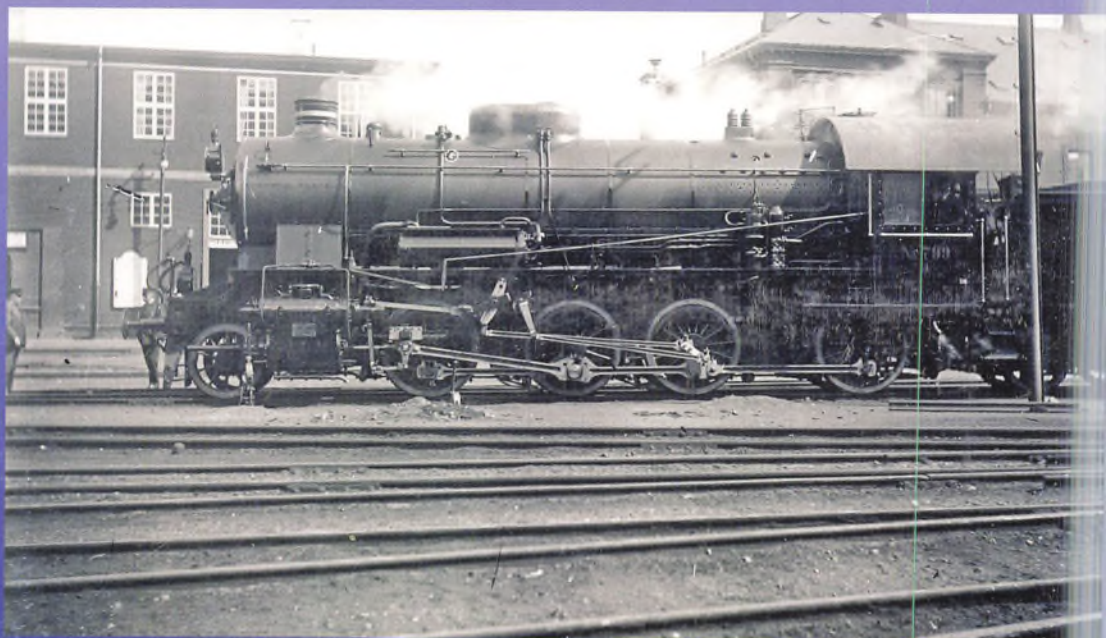
Lars Otto Kristensen

Han interesserede sig meget for livet på herregårdene og fulgte ivrigt arbejdet på Gl. Estrup. Han var selv født på en herregård, hvor hans far var forvalter, og med sin forvalterstok både kunne finde støtte og uddele hug. Det var kun ment verbalt, men politikere og embedsmænd kunne altid være sikre på, at deres gerninger blev vurderet. Var der lejlighed til det, brugte han stokken til at prikke til ømme punkter.

Han havde sine synspunkter, og selv om man ikke altid delte dem, kunne man være sikker på, at hans indlæg var vigtige. Det skyldes hans slags, at folk endnu ikke er nået til et forum, hvor man udelukkende klapper hinanden på ryggen.

Blandt Lars Otto Kristensens store interesser var arbejdet i bestyrelsen for Østjysk Hjemstav. Han var med stor fornøjelse og indsigt fast sekretær ved bestyrelsesmøderne og lod ofte skinne igennem, at ”Østjysk Hjemstav” var den eneste forening, han gad være medlem af.

Kilde: jpaarhus

ISSN 0108-3570